

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

МАКРОЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Видання 2-ге, змінене і доповнене

Харків – 2020

УДК 330.101.541(076+705.8)

M15

*Рекомендовано до друку вченою радою Харківського національного
аграрного університету ім. В.В. Докучаєва
(протокол № 4 від 26 червня 2020 р.)*

Рецензенти:

Т.М. Лозинська, доктор наук з державного управління, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Полтавської державної аграрної академії, професор;

О.М. Таран, канд. екон. наук, доцент кафедри менеджменту і адміністрування ХНАУ ім. В.В. Докучаєва

Автори:

Г.П. Пасемко, Л.Г. Бага, Г.Є. Бєседіна, С.В. Довгаль, Н.В. Порохняк

М 15 Макроекономіка: навч. посіб. / Г.П. Пасемко, Л.Г. Бага, Г.Є. Бєседіна та ін. – Вид. 2-ге, змін. і допов. – Харків: ХНАУ, 2020. – 127 с.

Викладено теоретичні основи макроекономіки, механізм функціонування та розвитку національної економіки, закономірності розвитку економічних систем, економічні закони та принципи їх функціонування, особливості ринкових перетворень економіки України, визначено специфіку економічних відносин на рівні національної економіки, обґрунтовано сучасні процеси глобалізації економічного життя суспільства.

Призначено для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальностей 071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 051 «Економіка», 075 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та банківська діяльність», здобувачів інших рівнів вищої освіти, викладачів ЗВО.

УДК 330.101.541(076+705.8)

© ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2020

© Пасемко Г.П., Бага Л.Г.,

Бєседіна Г.Є., та ін., 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Тема 1. Макроекономіка як наука.....	6
Тема 2. Макроекономічні показники в системі національних рахунків.....	13
Тема 3. Ринок праці.....	25
Тема 4. Товарний ринок.....	35
Тема 5. Грошовий ринок.....	48
Тема 6. Інфляційний механізм.....	58
Тема 7. Споживання домогосподств.....	65
Тема 8. Приватні інвестиції.....	76
Тема 9. Сукупні витрати і ВВП.....	79
Тема 10. Економічна динаміка.....	83
Тема 11 Держава в системі макроекономічного регулювання.....	97
Тема 12. Зовнішньоекономічна діяльність.....	103
Теми і плани семінарських занять.....	108
Завдання для самостійної роботи.....	111
Індивідуальні-науково-дослідні завдання.....	113
Питання до екзамену з предмету «Макроекономіка».....	114
Глосарій.....	118
Рекомендована література, посібники, довідники.....	124

ВСТУП

Предметом вивчення «Макроекономіки» є механізм функціонування та розвитку національної економіки, закономірності розвитку економічних систем, економічні закони та принципи їх функціонування, дії людей, спрямовані на ефективне господарювання за умов обмежених економічних і природних ресурсів, особливості ринкових перетворень економіки України, специфіка економічних відносин на рівні національної економіки, сучасні процеси глобалізації економічного життя суспільства.

Завданнями даного навчального курсу є вивчення ключових положень базових макроекономічних теорій, ринкових механізмів макроекономічної політики щодо регулювання економіки, набуття вмінь аналізувати результати функціонування національної економіки та оцінювати ефективність економічної політики держави.

Метою курсу можна визначити формування системи знань з теоретичної макроекономіки, які відображають сукупні результати економічної діяльності країни та теоретичні інструменти ринкового і державного регулювання національної економіки. В рамках даною мети виділимо основні напрями макроекономічної науки: пізнання макроекономіки як науки, її предмету, методів та функцій; розкриття основного змісту сучасних шкіл теорії макроекономіки; аналіз закономірностей розвитку ринкової економіки як основи функціонування різних сучасних господарських систем; розкриття закономірностей суспільного відтворення, економічного зростання та циклічних коливань в економіці; розкриття економічних закономірностей розвитку національної економіки; висвітлення ролі державного регулювання економічних процесів; сучасні процеси глобалізації світогосподарських зв'язків та шляхи вирішення загально цивілізаційних проблем людства.

Макроекономіка вивчає економічну систему як єдине ціле разом з усіма їхніми взаємозв'язками.

Тема 1. Макроекономіка як наука

Макроекономічна теорія – порівняно молода наука. Перша спроба опису макроекономічних процесів належить засновнику французької школи фізіократів (в пер. з грец. – "влада природи") Ф. Кене (1694-1774), який розглянув рух суспільного продукту в "економічній таблиці" (1758 р.). У ХІХ ст. К. Маркс розглянув схеми простого та розширеного відтворення, а Л. Вальрас (Франція) запропонував загальну теорію рівноваги.

Кейнсіанський напрямок, а саме макроекономіка, як наука сформувалась в середині ХХ століття. Засновником напрямку є лорд Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) виходець із наукового середовища, його батько був англійським вченим економістом. Після А. Сміта і К.Маркса вплив Кейнса на суспільну думку вважається найдужчим. Його робота "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" (1936) – це програма державного регулювання економіки. Велика криза (1929-1933) поставила під сумнів існування капіталістичної системи, що побудило багатьох економістів, а в першу чергу Кейнса досліджувати кількісні функціональні аспекти закономірностей відтворення в умовах кризи і гігантського рівня усуспільнення виробництва, щоб за допомогою державного регулювання забезпечити міри ефективного функціонування економіки як єдиної системи. Він сформулював макроекономічний аналіз (на відміну від мікроекономічного підходу) взаємозумовленості сукупних показників – національного доходу, інвестицій, споживання, заощаджень та ін. Дж. Кейнса оголосили "рятівником капіталізму", а його теорію – "кейнсіанської революцією в політичній економії". Водночас ряд теоретичних положень Кейнс запозичив з арсеналу класичної політичної економії А. Сміта і Д.Рикардо, а також з економічної теорії марксизму (зокрема, із марксистської теорії відтворення), що дало привід для ствердження про можливість "перекинути міст" між кейнсіанством і марксизмом. Головною ключовою проблемою, по Кейнсу, є ємність ринку, принцип ефективного попиту, складовою частиною якого виступає концепція мультиплікатора, загальна теорія зайнятості, гранична ефективність капіталу і норми відсотка".

"Кейнсіанська політика ставила своєю ціллю контроль і регулювання загального попиту з тим, щоб він відповідав загальній пропозиції при забезпеченні повної або високої зайнятості населення. Модель Кейнса передбачала стимулювання сукупного "ефективного" попиту шляхом "спонукання" до інвестування приватного капіталу, а також через державне фінансування суспільних робіт і деякий перерозподіл через бюджет національного доходу на користь незаможних. Основними інструментами регулювання в моделі Кейнса були державний бюджет, дефіцитне фінансування економіки, а також маніпулювання дисконтною ставкою відсотка.

Доктрина Кейнса знайшла найбільш повне застосування в США в політиці президента Ф.Д. Рузвельта, показавши там гарні результати.

Говорячи про кейнсіанство, треба підкреслити, що воно означає не тільки захист держсектора і державного втручання взагалі, але являє собою особливу концепцію регулювання економіки. Насамперед це концепція непрямого макроекономічного регулювання. Її цільові пріоритети – зайнятість і стабільність економічного росту, а інструменти: державний бюджет і кредитно-грошова політика. Кейнс і його послідовники виходять із принципової посилки про те, що чисто ринковий механізм не в змозі забезпечити стабільний економічний ріст і повну зайнятість, і саме тому потрібно втручання держави".

З основних проблем макроекономіки виділяють такі як: зайнятість, інфляція та економічне зростання. Але цей перелік необхідно поповнити розглядом таких питань: національний продукт та його розрахунок, кон'юнктурні коливання економіки, макрополітика держави, а також зовнішня взаємодія національних економік. Всі перелічені проблеми взаємопов'язані та взаємозалежні.

Зайнятість характеризує рівень використання трудових ресурсів суспільства та ситуацію на ринку робочої сили, її необхідно розглядати перш за все як співвідношення між працездатним населенням і кількістю зайнятих. Проблема зайнятості нерозривно пов'язана з інфляцією, тому що економіка, котра немає резерву трудових ресурсів, достатнього для маневрування, більш схильна до інфляції. Економічне зростання не можливе без повної зайнятості і оптимального розподілу ресурсів в економіці. Необхідно зазначити, що економічний розвиток залежить від характеру використання продуктивних сил суспільства і еволюції економічної системи в цілому.

Валовий національний продукт використовується в міжнародному стандарті основних економічних показників країни. Він розраховується трьома методами: витрати, дохід, додана вартість. Кожен з цих методів охоплює різноманітні сфери діяльності країни. Так, розрахунок ВВП за витратами залежить від споживчих витрат, інвестиційних процесів, державних витрат, чистого експорту. Такий комплексний підхід дозволяє відобразити результат функціонування економіки на протязі розрахункового періоду.

В свою чергу кон'юнктурні коливання економіки представляють собою результат коливання різних показників економічної активності: темпів зростання ВВП, загального обсягу продажу, загального рівня цін, рівня безробіття, завантаження виробничих потужностей та ін.

Міжнародна торгівля як форма міжнародних економічних відносин базується на міжнародному поділі праці. Її обсяг характеризується динамікою показників експорту і імпорту та їх відношенням до ВВП.

Значний внесок в макроекономічні дослідження здійснили Р.Ален, Дж. Гелбрайт, М. Кандратьєв, В. Леонт'єв, П. Самуельсон, А. Хансон, Р. Харольд, Дж. Робінсон, М.Фрідмен та ін.

Коли неспроможність існування економіки без державного втручання була зрозуміла різко зросла роль практичної функції макроекономіки.

Макроекономіка вивчає функціонування економіки як цілого і аналізує зовнішні (демографічні, природні, міжнародні) та внутрішні (пов'язані з виробництвом і обміном, розподілом та споживанням суспільного багатства) елементи макроекономічної системи. Основні макропоказники включені до системи національних рахунків, за допомогою якого виконується діагностика стану економіки країни.

Безперервність виробництва в масштабах суспільної економічної системи відображає модель економічного обороту.

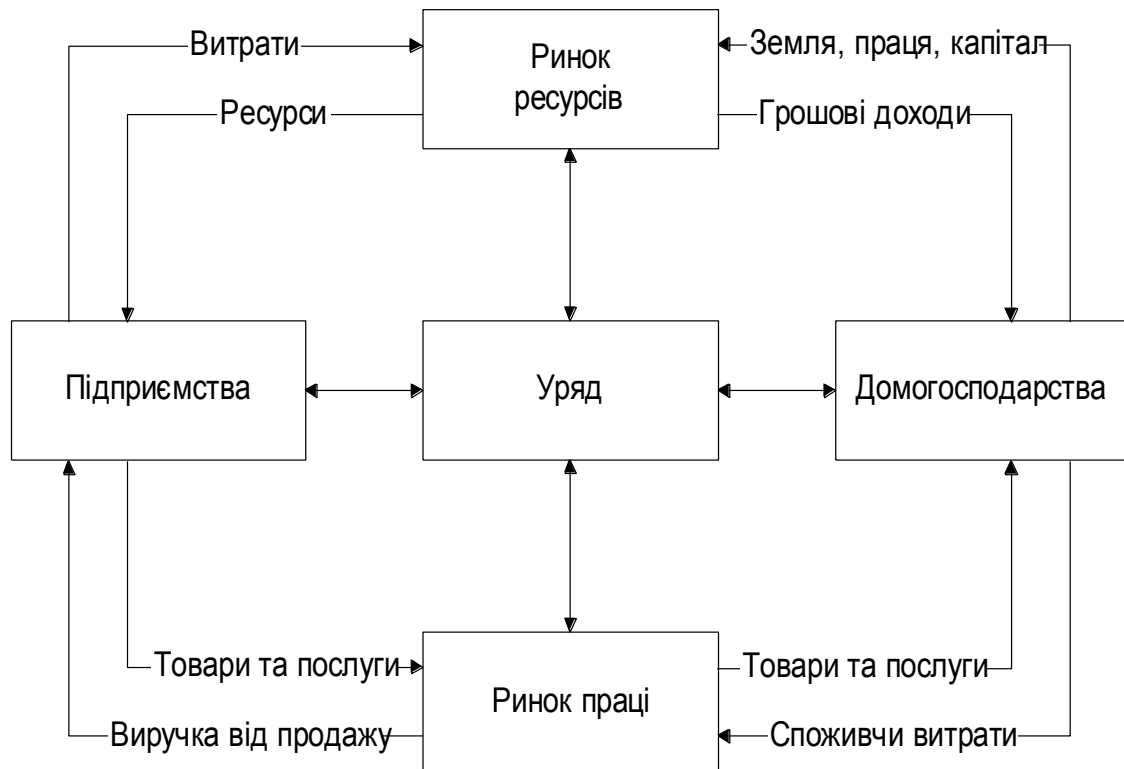

Рис. 1. Модель економічного обороту.

Модель економічного обороту відображає:

- об'єднання господарських одиниць у сектори;
- агрегування господарських операцій в грошовий обіг або товарне обертання;

- діяльність державних органів щодо задоволення колективних потреб;

Вказана модель спрощує розуміння складних процесів у закритій національній економіці. Для відтворення відкритої національної економіки необхідна присутність ще одного суб'єкту світового господарювання.

Предмет макроекономіки - механізм функціонування всього народного господарства безвідносно до специфіки його окремих галузей, а також фактори, що визначають зміни цього механізму в короткочасній та довгочасній перспективі; і спосіб впливу на плин економічних процесів на народногосподарському рівні з боку держави. Таким чином це коло питань, які вона вивчає.

Макроекономіка досліджує сутність, результати та наслідки спільної економічної діяльності всіх учасників народного господарства, тому вона постійно розвивається.

Специфічним завданням макроекономіки є пізнання, систематизація, узагальнення та пояснення процесів, які обумовлюються механізмом функціонування народного господарства у цілому. Макроекономічний аналіз складається з національного рахівництва, прогностичного моделювання.

Аналіз дає змогу визначити макроекономічні параметри минулого періоду з метою отримання інформації функціонування економіки. Що дає можливість корегування та розробки нових економічних концепцій.

Прогностичне моделювання визначає які фактори і яким чином впливають на макропоказники в майбутньому.

Об'єктом макроекономічного аналізу виступає економічна система та її агреговані параметри. Слід зауважити що економічна система знаходиться в постійному розвитку, а з цього виходить, що виникають нові проблеми які потребують обґрунтування.

Економічна система — це певним чином упорядкована система зв'язків між виробниками і споживачами матеріальних та нематеріальних благ та послуг.

Основними елементами економічної системи є:

- *економічні зв'язки* між господарськими суб'єктами.
- *соціально-економічні відносини*, які базуються на відповідних формах власності та економічні ресурси та результати господарської діяльності.
- *організаційні форми господарської діяльності*; поділ праці, спеціалізація та кооперування виробництва.
- *господарський механізм*, тобто спосіб регулювання економічної діяльності на макрорівні.

Суб'єктами макроаналізу виступають:

- *Сектор домашніх господарств* містить усі приватні господарства країни, діяльність яких направлена на задоволення власних потреб.

Домашні господарства проявляють три види економічної активності: пропонують фактори виробництва, споживають частину отриманого доходу і заощаджують.

- *Підприємницький сектор* - це сукупність усіх фірм, зареєстрованих у межах країни. Підприємницький сектор проявляє такі види економічної активності: пред'являє попит на фактори виробництва, пропонує результати своєї діяльності та інвестує.

- *Державний сектор* - усі державні інститути та установи. Держава виробляє суспільні блага, які надходять споживачам «безоплатно» (безпека, досягнення фундаментальної науки, послуги державної, соціальної та виробничої інфраструктур).

- *Сектор закордон* містить усі економічні суб'єкти, які знаходяться за

межами даної країни, а також іноземні державні інститути. Вплив закордону на вітчизняну економіку здійснюється через взаємний обмін товарами, послугами, капіталом та національними валютами.

Макроекономіка, як наука оперує своїми специфічними методами до яких відносяться такі як: агрегування, моделювання та принцип рівноваги. Не виключає методи економічної теорії, а саме: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, абстракцію та ін.

Агреговані показники відображають сукупність специфічних економічних одиниць так, ніби ті складають одне ціле, тобто макроекономіка досліджує всі ринки благ, як єдине ціле.

Економіко-математичне моделювання як основний метод дослідження відображає реальні економічні процеси в абстрактному та спрощеному вигляді. В економічній науці виділяють два різних, але взаємозв'язаних рівнів економічного аналізу. Це мікро і макромоделювання. Першому відповідає рівень підприємства, фірми, окремо взятого господарського індивіда, а другому рівень народного господарства як єдиного цілого. Розмежування мікроекономічного і макроекономічного аналізу не варто розуміти так, нібито вони не взаємозалежні. Останнім часом багато економічних проблем розглядаються на обох рівнях.

Макроекономічні моделі поділяються на динамічні та статичні.

Статичні моделі фіксують економічний процес на початку та в кінці певного періоду і не зображують перехід від одного стану до іншого.

Динамічні моделі зображують економічні процеси з урахуванням фактора часу.

Слід зауважити, що моделі спрощено відображають реальну дійсність економічних процесів. Та використовуються для знаходження закономірних зв'язків економічного життя. Макромодель дає можливість знайти ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) економічні перемінні в результаті її функціонування. Цілю макроекономіки є пояснення розвитку ендогенних перемінних при наявності екзогенних.

Економічна рівновага (закон Л.Вальраса) є головним економічним принципом і припускає, що на всіх ринках, крім одного, існує рівновага то і цей ринок знаходиться в рівновазі. Макроекономіка розглядає такі агреговані ринки, як ринок благ (сукупність всіх ринків товарів та послуг); ринок цінних паперів (сукупність усіх ринків цінних паперів); ринок праці (сукупність усіх ринків праці); ринок грошей (сукупність усіх ринків грошей); фінансовий ринок (ринок грошей та ринка цінних паперів); ринок факторів виробництва (ринок праці та ринок капіталу). Таким чином ціль макроаналізу це визначення рівноваги пропозиції та попиту і вимір розміру ВВП.

Економічна рівновага відображає оптимальне економічне положення і є критерієм об'єктивної оцінки реальної ситуації в економіці країни. Економічна рівновага це - прагнення до рівноважних цін, повній зайнятості, переборканню інфляції та стійкому економічному росту.

Макрорівновага це ідеальна модель, яка реально недосяжна.

Передумови макрорівноваги такі які:

1. Рівність об'єму виробництва благ та купівлі цих товарів.
2. Економічні об'єкти незацікавлені в зміні об'ємів ринкових операцій.
3. Постійно вироблена продукція не затримується в реалізації.

Якщо з'єднати всі ці ринки в один макроринок додав такі зв'язки, як:

1. Фірми та домогосподарства сплачують державі податки.
2. Держава здійснює дотації фірмам і трансфертні платежі населенню.
3. Фірми частку прибутку перетворюють в інвестиції (майбутня

пропозиція), а домогосподарства частку доходу в накопичення (майбутній попит).

4. Держава з бюджету фінансує не ринкові сектора економіки (наука, освіта, держапарат та ін.).

5. Держава знаходиться в кредитних відносинах з сектором закордон.

В наслідок цього виникає макроринок який є об'єктом макроаналізу.

Макроекономіка суперечлива наука так як існує багато шкіл та течій які розрізняються по поглядам державного втручання, хід економічних процесів. Серед них кейнсіанці, монетаристи, інституціоналісти, неокласики. А з 1970-х років існує школа раціональних очікувань. Основним дискусійним питанням цих напрямків є ефективна діяльність ринкових механізмів при досягненні макроекономічних цілей. Розглянемо більш детально кейнсіанський та монетарний напрямки.

Кейнсіанський напрямок це – необхідність державного втручання, головним чином за допомогою фіскальної політики та в меншій мірі монетарної.

Фіскальна політика передбачає сукупність заходів держави в сфері оподаткування та державних витрат. Таким чином відбувається маніпуляція державним бюджетом яка не змінює кількість грошей в обігу. З основних функцій фіскальної політики виділять такі як:

- * вплив на стан господарської кон'юнктури;
- * перерозподіл національного доходу;
- * нагромадження необхідних ресурсів на фінансування

соціальних програм.

Монетарна політика, як складова макрополітики використовує не тільки монетарні методи регулювання, а і економічні регулятори та стабілізатори. Це сукупність державних заходів діяльності в сфері грошово-кредитної системи, ринку судних капіталів, системі безготівкових розрахунків. В ситуації економічного спаду і росту безробіття, впроваджується політика "дешевих грошей" (зниження ставки відсотку по судам, збільшення виробництва та скорочення безробіття). Збільшення облікової ставки Центробанком знижає ділову активність та веде до політики "дорогих грошей".

В таблиці 1 представлено порівняльний аналіз основних положень кейнсіанства та монетаризму.

Порівняльний аналіз основних положень кейнсіанства та монетаризму.

Основні положення кейнсіанства	Основні положення монетаризму
<ul style="list-style-type: none"> • Реальній економіці не властива досконала конкуренція; • Ціни не є гнучкими; • Економічні суб'єкти діють нерационально; • Гроші є багатство і мають самостійну цінність; • Всі ринки взаємопов'язані; • Повна зайнятість нехарактерна для економіці; • Фактори виробництва невзаємозамінні; • Провідна роль сукупного попиту; • Економіка не є саморегулюємою. 	<ul style="list-style-type: none"> • Економічні суб'єкти діють з вимогами концепції адаптивних очікувань; • Ціни є гнучкими; • Економічні суб'єкти діють у відповідності з теорією адаптивних очікувань; • Домогосподарства планують споживання виходячи з постійного доходу; • Гроші не є багатство, а одним з елементів набору активів; • Грошовий ринок взаємопов'язаний з реальним сектором завдяки механізму портфелю активів; • Гроші нейтральні тільки в довгостроковому періоді.

Засновником монетаризму вважається М.Фрідмен. Монетаризм – як течія являє собою самостійний і дуже цікавий напрямок макроекономіки. Це теорія стабілізації економіки в якій головну роль виконують грошові фактори. Держава за їх думкою повинна забезпечити контроль грошової маси, емісії грошей в обігу і в запасах збалансований бюджет і високий банківський відсоток.

Макроекономіку поділяють на нормативну і позитивну. Найбільш загальна форма використання макроекономічної науки в інтересах суспільства економічна політика держави. При обґрунтуванні макроекономічної політики відбувається перехід від позитивної економіки до нормативної. Позитивна - досліджує фактичний стан економіки, пояснює сутність процесів, що відбуваються і на основі реальних економічних параметрів дає наукові уявлення. Про економічну поведінку. Її задача: побудова економічних моделей, вільних від суб'єктивних суджень. Нормативна макроекономіка - формулює суб'єктивні судження відносно того, як повинна функціонувати економіка і що для цього треба зробити. Серед інструментів макроекономіки виділяють такі як :

1. Політика цін і заробітної плати держава має можливість встановлювати обмеження на їхній ріст;
2. Регіональна політика спрямована на підтримку збільшення рівня економічного розвитку окремих регіонів;

3. Промислова політика спрямована на розвиток окремих галузей промисловості;

4. Політика стабільного національного валютного курсу - підняти курс національної валюти;

5. Комерційна політика – спрямована на регулювання рівня комерційної і підприємницької діяльності;

6. Фіскальна політика - взаємодія бюджету і податкової політики держави;

7. Зовнішньоекономічна політика – здійснюється за допомогою економічних та адміністративних методів ;

8. Монетарна політика – спрямована на зміну пропозиції грошей;

Однією з основних задач макроекономіки є визначення умов рівноважного збалансованого сукупного попиту та пропозиції при стабільних постійних цінах.

Функції макроекономіки:

теоретико-пізнавальна – дослідження, аналіз економічних процесів на макрорівні та побудова моделей цих процесів;

практична – розробка практичних рекомендацій на основі економічного аналізу (теоретична основа економічної політики), підходів до вирішення макропроблем;

виховна – макроекономіка покликана виробляти новий тип економічного мислення, формувати сучасний світогляд людини в інтересах всього суспільства;

прогностична – оцінка перспектив розвитку економіки.

Поняття ринкової економіки (попит, пропонування, ціна) в макроекономіці як ключові, розглядаються як агреговані, які належать до національної економіки в цілому і переходять у категорії сукупного рівня цін, сукупного пропонування, сукупного попиту.

Макроекономіка спрямована на забезпечення високого рівня зайнятості населення, ріст валового національного продукту, протидія інфляції, підтримку стабільного рівня цін та збалансованість зовнішньоекономічних зв'язків.

Тема 2. Макроекономічні показники в системі національних рахунків.

Для аналізу економіки на макрорівні потрібна система надійних взаємодоповнюючих показників. На сучасному етапі розвитку економіки зростає необхідність у макропоказниках, побудованих на єдиній методичній базі їх обчислювання. Такою базою у світі є система національних рахунків.

Система національних рахунків Традиційно країни з централізованим плануванням використовували власну систему національних рахунків, систему балансів національної економіки, більш відому під назвою "Система балансу народного господарства" (СБНГ). В її основу було покладено концепцію А. Сміта і К.Маркса про трудову теорію вартості та про сферу матеріального виробництва, в рамках якої створювався національний дохід суспільства. В СБНГ не набули належного розвитку система зовнішньоекономічних зв'язків (тільки експорт та імпорт товарів) і значна частка сфери послуг, грошовий обіг, включаючи фінанси держави, фінанси підприємств, фінанси населення і грошово-кредитну систему.

Методика СБНГ відрізнялась від міжнародної тим, що, по-перше, в її основу було покладено схему відтворення сукупного суспільного продукту (валового суспільного продукту), яка містила в собі оцінку продукції матеріального виробництва, але ігнорувала основну частку сфери послуг; по-друге, ця схема містила в собі повторний рахунок (вихідна і проміжна продукція обраховується в одному показнику по декілька разів — в галузях як видобувної, так і переробної промисловості, що викривляло реальні підсумки господарської діяльності); по-третє, в створенні доходу суспільства брав участь лише один фактор виробництва – праця; по-четверте, схема мала недостатньо розвинену систему показників, особливо в галузі фінансів.

При переході до ринкової економіки перед країнами з централізованим плануванням стала проблема — чи відмовитись від СБНГ, чи приєднатись до загальноприйнятої в світі схеми, що має назву *Система національних рахунків (СНР)*. Більшість країн Європи відмовилась від СБНГ і приєдналася до СНР. В Україні, як і в більшості країн СНД, практична робота по створенню національного обліку стала постійно проводитись з 1988 року, при цьому вона в значній мірі опиралася на методичні рішення Євростату.

СНР має свою історію, в якій можна виділити декілька етапів. Спочатку економістами робились поодинокі спроби визначення національного доходу з метою вирішення конкретних проблем. Ще в 1696 р. була опублікована праця Г. Кінга "Природа і політика. Спостереження і висновки про стан і умови в Англії", в якій він зробив перші розрахунки національного доходу своєї країни. Його співвітчизник, В. Петті, оцінюючи національний дохід, досліджував вплив на економіку та розподіл доходів заходів по вдосконаленню оподаткування. "Економічна таблиця" (1758) французького економіста Ф. Кене, в якій він спробував відобразити кругообіг товарів та послуг для основних секторів економіки та класів суспільства, є

першим варіантом макроекономічного балансу.

В методології національного обліку важливу роль і зараз відіграє теоретичне положення політичної економії, згідно з яким вартість товару визначається сумою трьох видів доходу — заробітної плати, прибутку і земельної ренти. На цю теорію й опирається увесь аналіз процесів формування вартості в СНР.

У зв'язку з СНР варто згадати праці К. Маркса і А. Маршала. Розроблені К. Марксом схеми простого і розширеного відтворення є ще однією спробою створення макроекономічної моделі і аналізу економіки країни в цілому. А. Маршал одним із перших сформулював принцип обчислення національного доходу: чистий річний дохід країни — це сума вироблених товарів мінус товари, використані у виробництві, та амортизація основних засобів плюс чистий дохід від закордонних інвестицій. Це визначення майже не змінилось з того часу.

Наступний етап в історії СНР охоплює період від Великої Депресії 1929 – 1933 рр. до Другої світової війни. В той час значно посилювався інтерес органів державного управління до статистики національного доходу, що було пов'язано з необхідністю боротьби з інфляцією, безробіттям та іншими кризовими явищами ринкової економіки того часу. Головна робота була спрямована на інтеграцію розрахунків національного продукту, виконуваних різними методами. Було багато зроблено для визначення принципів розрахунку національного доходу, вирішено багато теоретико-методологічних питань. Значний внесок у розвиток національного обліку в цей період був зроблений Дж. Кейнсом, А. Боулі, К. Кларком, С. Кузнецом, М. Джилбертом та ін.

Так, Дж. Кейнс, хоча і не вважається винахідником СНР, в своїй відомій праці "Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей" (1936) визначив деякі принципи формування системи інформації, необхідної для макроекономічного аналізу й регулювання. Його концепція мультиплікатора відображає взаємозв'язок між макроекономічними показниками.

Англійським вченим К. Кларком була доведена необхідність виключення з національного доходу збільшення вартості активів внаслідок інфляції та розрахунку національного продукту в ринкових цінах, а не за вартістю факторів виробництва (враховуються не лише заробітна плата, прибуток, рента, процент, а й непрямі податки і амортизація основного капіталу). Ним також була запропонована ідея розрахунку показників на кварталній основі. Крім цього, К. Кларк був одним із перших, хто розрізняв національний продукт і національний дохід.

Американський вчений, уродженець м. Харкова С. Кузнець конкретизував ряд важливих положень, що стосуються співвідношення національного доходу і національного багатства, концепцій кінцевого і проміжного споживання. В статті, написаній для "Енциклопедії соціальних наук", він запропонував три категорії національного доходу: вироблений, розподілений, використаний. На цій ідеї базуються сучасні методи розрахунку ВВП. Крім цього, С. Кузнець започаткував в статистичній

практиці США розрахунок національного продукту методом кінцевого використання. Під час Великої Депресії ним за дорученням національного Бюро Економічних досліджень США були зроблені розрахунки національного доходу цієї країни. Результатом цього стала фундаментальна праця "Національний дохід 1929 – 1932 рр.". Шануючи внесок С. Кузнеца в розвиток СНР, його часто називають "батьком ВВП".

Варто мати на увазі, що саме в цей період з'явився термін "національний облік". Він був запропонований незадовго до Другої світової війни голландським економістом Ван Кліфором. У 1939 р. норвезький економіст Фріш дав визначення національним рахункам, яке актуальне і сьогодні: "Під національними рахунками ми розуміємо не тільки оцінки національного багатства на той чи інший момент часу, але в розумній мірі повний опис усієї економічної діяльності таким чином, щоб він забезпечив виявлення взаємозв'язків між різними аспектами економічного процесу".

Новий етап у розвитку національного рахівництва можна віднести до післявоєнних (після 1945 року) років, коли необхідність відновлення зруйнованої економіки потребувала величезних централізованих державних інвестицій, різкого збільшення націоналізованого сектора і на цій підставі — відповідної оцінки економічної діяльності в країні в цілому з метою підготовки програм економічного зростання і контролю за їх реалізацією.

Особливість цього етапу полягає в інтеграції в СНР нових блоків інформації, а також в активізації міжнародних організацій у справі розвитку методології і практики розробки національних рахунків.

Зростаюча інтернаціоналізація економіки країн і перспектива європейської інтеграції стала головною причиною рішучого повороту до створення міжнародної системи національного обліку як важливішого інструмента координації статистичних міжнародних рекомендацій у галузі економіки.

Період міжнародних стандартів СНР починається з публікації в 1947 р. доповіді ООН, значну частину якого написав Р. Стоун, послідовник Дж. Кейнса. В ньому були сформульовані важливі принципи національного рахівництва. В 1951 р. за дорученням Організації Європейського Економічного співробітництва Р. Стоун підготував доклад під назвою "Спрощена СНР", яка враховувала обмеження, пов'язані з отриманням даних, необхідних для національних рахунків. Наступного року вона була замінена більш детальною "Стандартною СНР". У 1953 р. в ООН під керівництвом Р. Стоуна була підготовлена "СНР і допоміжних таблиць", яка зазвичай розглядається як перший стандарт ООН в національних рахунках. Вона була розрахована не тільки на розвинені країни, але й на ті, що розвиваються. Однак цей стандарт не містив рахунків для окремих секторів економіки, доцільність яких була доведена Р. Стоуном у докладі 1947 р.

Другий стандарт СНР ООН був прийнятий Статистичною комісією ООН у 1968 р. Нова СНР містила не тільки традиційні рахунки національного доходу й продукту, а й нові блоки макроекономічної інформації: міжгалузевий баланс, баланс національного багатства, показники

руху фінансових ресурсів та інші. Крім цього, вона передбачала рахунки для секторів економіки та містила рекомендації щодо складання національних рахунків в країнах, що розвиваються. Важливим нововведенням було використання бухгалтерського принципу подвійного запису СНР. У 1968 р. ООН почала видавати статистичний щорічник, тому що більшість країн впровадили цей стандарт в регулярну статистичну практику. На базі СНР ООН 1968 р. Європейське Співтовариство на початку 1970 р. розробило Європейський стандарт СНР.

У 1993 р. Статистична комісія ООН ухвалила нову і поки що останню версію СНР. Метою перегляду Стандарту 1968 р. була подальша його гармонізація зі статистикою державних фінансів, з платіжним балансом. Інша мета полягала в тому, що б зробити структуру рахунків більш ясною, логічною і послідовною, уточнити трактовку окремих статей доходів і витрат. Це стосується витрат на військові заходи, діяльності фінансових посередників. Також вдосконалені методи оцінки випуску продукції в умовах високих темпів інфляції, розширено визначення ВВП. Хоча цей показник залишається важливим, у новій версії більш детально також є те, що новий стандарт СНР дозволяє поєднати економічні показники зі статистикою природокористування. Крім того, він враховує особливості країн, що переходять до ринкової економіки. За версією 1993 р. СНР визначається як сукупність показників послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів і явищ економіки: виробництва, доходу, споживання, нагромадження капіталу, фінансів. Вона застосовується в умовах ринкових відносин. Таким чином, сьогодні *система національного рахівництва* являє собою міжнародний стандарт оцінки основних економічних показників країни та визначення головних залежностей між ними.

Система національних рахунків оснований на бухгалтерському принципі подвійного запису і являє собою сукупність балансових таблиць, що відображають в агрегованому вигляді рух товарів і доходів між основними учасниками суспільного виробництва, процес нагромадження в масштабах держави і рівень національного багатства. Основу національних рахунків для економіки в цілому складають поточні рахунки виробництва і доходу, рахунки накопичення і баланси активів і пасивів. Державний комітет статистики України використовує вісім рахунків: рахунок товарів та послуг, рахунок виробництва, рахунок створення доходу, рахунок розподілу первинного доходу, рахунок перерозподілу доходу в натурі, рахунок використання доходу, рахунок капіталу, рахунок іншого світу.

Головними принципами, які лежать в основі СНР, є: 1) валовий продукт і національний дохід країни створюються як у сфері матеріального виробництва, так і в сфері послуг; 2) в створенні вартості товарів та послуг поряд і на рівні з працею беруть участь земля, капітал і підприємницька діяльність, тобто усі фактори виробництва; 3) розрахунки ведуться тільки по кінцевій продукції. Дані рахунків узагальнюються й аналізуються за секторами. *Основними секторами економіки є:* 1) не фінансові корпоративні

та квазікорпоративні (виробляють матеріальні блага та послуги, проводять бухгалтерський облік в повному обсязі, але не мають юридичної самостійності) підприємства, зайняті виробництвом товарів та послуг, які потім реалізуються на ринку; 2) фінансові установи та корпорації; 3) органи державного управління; 4) приватні некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства; 5) домашні господарства (як споживачі і як підприємці); 6) інший світ (включаючи зовнішньоекономічні зв'язки). Взаємозв'язки між секторами охоплюють абсолютно всі типи операцій з товарами, послугами, доходами, фінансами.

Розробка стандартів по національному обліку відіграла позитивну роль у створенні й удосконаленні статистики зведених розрахунків у окремих країнах та в забезпеченні міжнародного порівняння широкого кола макроекономічних показників.

Статистична служба ООН рекомендує в якості основного макроекономічного показника використовувати валовий внутрішній продукт (ВВП). Він займає провідне місце в СНР і є основою для розрахунку інших показників. Тому ВВП має велике значення для аналізу економіки країни. Сутність ВВП полягає в наступному. По-перше, він відображає результати діяльності як в сфері матеріального виробництва, так і в сфері послуг. Для порівняння скажемо, що в колишньому СРСР сфера послуг взагалі не приймалася до уваги, хоча в розвинених країнах світу в ній зайнято майже 2/3 всієї кількості працюючого населення. По-друге, цей показник визначається як вартість усього обсягу кінцевого виробництва товарів та послуг в економіці за рік. *Кінцева продукція* — це товари та послуги, які купують споживачі для кінцевого використання. *Проміжною продукцією* є товари та послуги, що використовуються у виробництві інших товарів та наданні інших послуг. Проміжна продукція не входить до ВВП, що дозволяє запобігти подвійного рахунку, який був розповсюджений при підрахунку макроекономічних показників у колишньому СРСР. Основним тоді був валовий суспільний продукт, який являв собою сукупну вартість всього обсягу товарів та послуг у сфері матеріального виробництва з включенням до неї витрат на сировину, матеріали, паливо тощо. Тобто цей показник не був вільний від подвійного рахунку. Подвійний рахунок і ігнорування сфери послуг дозволяли стверджувати, що рівень економічного розвитку в колишньому СРСР був вищий ніж в розвинених країнах. По-третє, ВВП є валовим показником. Тобто враховує не лише додану вартість, але й амортизаційні відрахування (вартість спожитих основних засобів виробництва). Деякі економісти вважають це недоліком ВВП і пропонують вживати "чистий" показник. Але практика свідчить про те, що інформація про амортизаційні відрахування, необхідна для розрахунку цього "чистого" показника, надходить зі значним запізненням. Тому ВВП є більш придатним для потреб економічного прогнозування та аналізу. По-четверте, ВВП розраховується в межах країни незалежно від того, чи є виробник її резидентом, тобто за територіальною ознакою. Таким чином, *валовий внутрішній продукт* — це сукупна вартість кінцевої продукції сфери матеріального виробництва та сфери послуг незалежно від національної

належності виробників, розташованих на території даної країни.

Довгий час поряд з ВВП використовувався показник валового національного продукту (ВНП). В США та Японії саме він, а не ВВП вважався головним макроекономічним показником. Але в стандарті СНР ООН–1993 цей показник названо валовим національним доходом (ВНД). Цим визначено найсуттєвішу різницю між показниками. Оскільки ВВП є вартісною оцінкою кінцевої продукції, виробленої в країні за рік, він є показником виробництва. З іншого боку, ВВП складається з доходів на фактори виробництва, непрямих податків, що є доходом держави, та амортизаційних відрахувань, тобто є показником доходу. ВНП також визначався як вартість кінцевої продукції, але за національною ознакою. При розрахунку ВНП до показника ВВП додавалась різниця між прибутками і доходами, одержаними підприємствами та фізичними особами даної країни за кордоном, з одного боку, та прибутками і доходами, одержаними іноземними інвесторами та робітниками в даній країні, з іншого. Таким чином, в розрахунок йшла не вартість кінцевої продукції, а лише отримані доходи. Але, крім цих доходів, вартість кінцевої продукції включає непрямі податки та амортизаційні відрахування. Таким чином, ВНП фактично був показником доходу, тому його справедливо перейменовано в показник ВНД. Визначення ВНД на основі ВВП можливе завдяки тому, що ВВП також є показником доходу — доходу, отриманого при створенні кінцевої продукції в межах країни. Це є їх єдина спільна риса. Вартість же кінцевої продукції, розрахована за національною ознакою, не має економічного змісту. Крім того, її неможливо розрахувати, оскільки на спільних підприємствах та інших формах міжнародної виробничої взаємодії поєднуються фактори виробництва, що належать різним країнам. Таким чином, ВВП є *єдиним* в СНР показником виробництва і доходу.

Показник ВВП використовується в аналізі за різноманітними напрямками, але сама по собі його величина має лише інформативний характер. Наприклад, той факт, що ВВП України в 1999 р. становив 127,1 млрд. грн., не дозволяє визначити, чи був в Україні високий рівень економічного розвитку, чим цей розмір ВВП був обумовлений, що коштувало суспільству виробництво кінцевої продукції такою вартістю тощо. Тобто багато запитань залишаються без відповіді.

Одним із напрямків використання цієї інформації є порівняння ВВП різних країн за якийсь рік за умови, що вони визначені в одній грошовій одиниці.

Показник ВВП в абсолютному виразі має один недолік: він не враховує кількість населення в країнах. Так, країни можуть мати однаковий ВВП, але в країні з меншим населенням одна людина в середньому матиме в своєму розпорядженні кінцеву продукцію більшої вартості. Тому, поряд з показником ВВП, застосовується показник *ВВП на душу населення*, який розраховується за формулою:

$$\text{ВВП на душу} = \frac{\text{ВВП}}{\text{кількість населення країни}}$$

Вважається, що більш розвинена країна має вищий показник ВВП на душу населення.

Розглянуті показники втрачають свою аналітичну цінність, коли розглядаються за декілька років, тобто при аналізі динаміки економічного розвитку країн. Справа в тому, що ці показники є *номінальними*, тобто вони визначені в фактичних цінах кожного року, тим самим не враховуючи інфляцію. Одні й ті ж товари та послуги за різні роки оцінюються за різними цінами. В результаті фізичний обсяг кінцевої продукції може залишатись незмінним, а показник ВВП буде показувати зростання чи падіння рівня економічного розвитку. Для визначення реального рівня кінцевого виробництва використовується показник *реального ВВП*, що розраховується за формулою:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}} \times 100\%$$

Реальний ВВП, є по суті, вартісною оцінкою кінцевої продукції в постійних цінах, тобто в цінах якогось року, який є базовим для розрахунку. Розмір *дефлятора ВВП*, який вимірюється як відношення номінального до реального ВВП, характеризує різницю в цінах року, що аналізується, та базового року. Якщо дефлятор ВВП більше одиниці, то ціни в базовому році були нижчими, якщо менше одиниці — то ціни були вищими. Вибір базового року залежить від потреб аналізу. Варто мати на увазі, що реальний ВВП також називають фізичним обсягом ВВП. Оскільки частіше виникає потреба в аналізі динаміки реального ВВП, аніж в розрахунку його в цінах базового року, в макроекономічній статистиці розраховуються індекси реального ВВП, а не його вартісна оцінка. Показник реального ВВП доцільно порівняти з показником номінального ВВП.

Показник реального ВВП (фізичного обсягу ВВП) можна також використовувати в порівнянні з іншими країнами.

Завдяки вибору в якості базових різних років, можна визначити циклічність економічного розвитку країн, коротко- та довготермінові тенденції їх розвитку, що необхідно для розвитку економічної політики і прогнозування.

Таким чином, ВВП є головним макроекономічним показником, оскільки в найбільш загальній формі характеризує виробництво кінцевої продукції та отримання первинних доходів. В той же час його загальність вимагає використання похідних від нього показників (реального ВВП, ВВП на душу

населення в номінальному і реальному виразі), а також порівняння його з показником проміжного споживання. Більш детальний аналіз економіки країни потребує аналізу структури ВВП.

ВВП можна визначити одним із трьох методів шляхом підсумовування: 1) валової доданої вартості за всіма галузями економіки (ВВП з виробництва або галузей); 2) усіх витрат на купівлю загального обсягу виробленої в даному році продукції (ВВП по витратам); 3) усіх доходів, отриманих в країні від виробництва продукції даного року (ВВП з доходів). На основі цих методів виконується аналіз ВВП з точки зору виробництва, використання і розподілу кінцевої продукції.

Аналіз показника ВВП при *методі розрахунку за галузями (виробничий метод)* дозволяє виявити співвідношення та роль окремих галузей у створенні ВВП. При використанні цього методу підсумовується валова додана вартість всіх сфер економіки. *Валовою доданою вартістю* називається вартість, створена в процесі виробництва на даному підприємстві, охоплююча реальний внесок підприємства в створенні вартості конкретного продукту, тобто заробітну плату, прибуток, амортизацію, процент за кредит, витрати на транспорт, рекламу даного підприємства тощо. Вартість споживаних сировини та матеріалів, придбаних у постачальників, в створенні яких конкретне підприємство не брало участі, в додану вартість не включається. Тобто валова додана вартість розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням. Вона містить у собі первинні доходи, що утворюються учасниками виробництва і розподіляються між ними.

Зіставлення ВВП по виробництву за ряд років дозволяє виявити зміну його структури та динаміку розвитку окремих галузей економіки країни, свідчить про характер здійснюваної в ній економічної та особливо структурної політики.

Метод розрахунку ВВП по кінцевим витратам включає такі статті:

1) кінцеві витрати домашніх господарств (С). Вони складаються з витрат споживачів на товари повсякденного попиту, довгострокового користування та витрат на послуги;

2) витрати органів державного управління (G). Це державні витрати на закупівлю продукції підприємств та ресурсів для потреб держави, що виражається в сумі витрат держави на виплату заробітної плати державним службовцям, на закупівлю товарів та послуг. У діючому стандарті СНР ООН 1993 ці перші дві категорії витрат об'єднані в один показник кінцевого споживання, який при цьому розділяється на індивідуальні та колективні кінцеві витрати;

3) валові інвестиції (I), які складаються з витрат на основні засоби виробництва (тобто придбання машин та устаткування, будівництво), на приріст (зменшення) запасів матеріальних оборотних коштів (враховуються лише запаси готової продукції та незавершеного виробництва), на придбання за виключенням вибуття цінностей;

4) чистий експорт (X_n), який дорівнює різниці між експортом та імпортом країни. Він відображає чисте споживання товарів та послуг іншим світом.

Таким чином, формула для визначення ВВП (GDP) методом витрат має вигляд:

$$GDP=C+G+I+X_n$$

Метод розрахунку ВВП за доходами включає такі статті:

1) заробітна плата найманих працівників;
 2) валовий прибуток, змішаний дохід, який складається з: прибутку фірм та корпорацій; доходів некорпоративних підприємств, які знаходяться в індивідуальній чи сімейній власності, та доходів самостійних робітників — художників, письменників, адвокатів та інших робітників, які працюють не за наймом; рентної плати, тобто доходів, отриманих власниками землі, нерухомого майна та ін.;

процента на позичковий капітал;
 амортизації;

3) непрямі податки на виробництво та імпорту (податок на додану вартість, з продаж, акциз та ін.). При цьому виключаються субсидії на виробництво та імпорту. В практиці ринкового господарства ця стаття розглядається в якості доходів держави.

Треба пам'ятати, що розрахунок ВВП не охоплює багато операцій та послуг, які не піддаються точному розрахунку. Так, наприклад, винятками при обчисленні ВВП є: доходи тіньового бізнесу; не враховує роботу домогосподарок у своєму домашньому господарстві; працю вчених "на себе"; бартерний обмін; сплату у вигляді часевих та ін. При всіх методах розрахунку ВВП та ВНП до нього не включаються так звані невиробничі угоди (наприклад, трансфертна плата) та фінансові операції (наприклад, купівля-продаж цінних паперів) + секонд-хенд.

ВВП, обчислюваний усіма трьома методами, повинен рівнятись одній величині.

Як вимірник валового річного обсягу кінцевого виробника і первинного доходу ВВП є необхідним, але не достатнім для макроекономічного аналізу. Саме тому СНР ООН–1993 передбачає декілька взаємопов'язаних показників, які доповнюють показник ВВП. Їх головна ознака полягає в тому, що вони є лише показниками доходу. Тому при аналізі їх структури неможливо застосувати методи розрахунку по виробництву і використанню. Вони не характеризують вартість кінцевого виробництва, а лише доходи, які отримують фізичні та юридичні особи від різних видів діяльності як в країні, так і за її межами.

Перш за все, до макроекономічних показників доходу належить показник *валового національного доходу (ВНД)*, який до 1993 р. мав назву "валовий національний продукт". Нагадаємо, що ВНД розраховується за формулою:

$$ВНД=ВВП+Д_N,$$

де ВВП — валовий внутрішній продукт;

D_N — різниця між прибутками і доходами, одержаними нерезидентами країни за кордоном та прибутками і доходами, одержаними нерезидентами в країні.

Таким чином, показник ВНД характеризує первинні доходи, отримані резидентами країни від виробничої діяльності в країні та за її межами. Для розвинених країн різниця між ВВП та ВНД становить не більше $\pm 1\%$.

Як і ВВП, показник ВНД включає амортизаційні відрахування, які за своєю суттю не є доходом. Тому поряд з ВНД застосовується показник *чистого національного доходу (ЧНД)*. Він розраховується за формулою:

$$\text{ЧНД} = \text{ВНД} - \text{Амортизація}.$$

Таким чином, цей показник характеризує не валовий, а чистий дохід, отриманий резидентами країни. Треба мати на увазі, що в літературі і досі зустрічається стара назва цього показника — *чистий національний продукт (ЧНП)*. ЧНП і ЧНД — не різні показники, а різні назви одного й того ж показника. В стандарті СНР ООН–1993 р. використовується назва "чистий національний дохід".

Ні ВНД, ні ЧНД не є тим доходом, що використовується резидентами країни на споживання та заощадження. Традиційно таким показником вважався *національний дохід (НД)* країни, який дорівнював ЧНП (тобто ЧНД), зменшеному на розмір непрямих податків. Вважалось, що НД характеризував новостворену вартість — вартість, створену живою працею протягом року, яка не включає перенесену вартість засобів та предметів праці (відповідно амортизацію та вартість проміжної продукції). При цьому розрізняли вироблений та використаний НД. Використаний НД дорівнював виробленому НД, зменшеному на розмір збитків та зовнішньоторговельного сальдо. Однак цей розрахунок чистої доданої вартості країни мав недоліки. По-перше, виключення непрямих податків є неправомірним, оскільки вони використовуються державою на виплату пенсій, стипендій, заробітної плати або на закупівлю продукції, найчастіше сільськогосподарської. Тобто непрямі податки спрямовуються на споживання. По-друге, не враховуються перерозподіл доходів, оскільки в колишньому СРСР зовнішньоекономічні зв'язки були монополізовані державою, а в межах країни перерозподіл доходу не змінював його розмір.

В СНР ООН–1993 передбачено інші показники — *валовий наявний дохід (ВНаД)* та *чистий наявний дохід (ЧНаД)*. *ВнаД* дорівнює *ВНД*, збільшеному на різницю між поточними трансфертами, отриманими резидентами від інших країн, і наданими резидентами представникам інших країн. *ЧнаД* дорівнює *ВнаД*, зменшеному на амортизаційні відрахування, або ЧНД, збільшеному на різницю між поточними трансфертами, отриманими резидентами від інших країн, і наданими резидентами представникам інших країн. Саме показник ЧНаД за СНР ООН–1993 є тією новою вартістю, яку

суспільство використовує на споживання та заощадження. Дійсно, показник чистого наявного доходу отримується з ВВП шляхом віднімання амортизаційних відрахувань та додавання чистих надходжень з-за кордону від виробничої діяльності та перерозподілу доходів. Таким чином, чистий наявний дохід — це дохід, який знаходиться в розпорядженні суспільства.

Чистий наявний дохід незалежно від своєї структури має два напрями використання — споживання в поточному році (споживчі витрати домогосподарств та органів державного управління) та заощадження. Останнє є джерелом чистого нагромадження основних засобів виробництва, тобто базою розширеного відтворення основного капіталу та економічного зростання і країни.

Кошти фонду нагромадження використовуються для розвитку виробництва, а кошти фонду споживання — для задоволення матеріальних та культурних потреб людей і суспільства в цілому. Питання про співвідношення фондів споживання і нагромадження зачіпає корінні інтереси суспільства. В умовах високої питомої ваги фонду нагромадження сьогоднішні інтереси приносяться у жертву в ім'я майбутнього. А якщо, навпаки, швидше зростає фонд споживання на шкоду фонду нагромадження, то населення матиме споживчий виграш найближчим часом, але в майбутньому не буде забезпечене достатнє зростання виробництва і споживання. Тому конче необхідна оптимізація фондів, що розглядаються, а отже, і оптимізація темпів збільшення виробництва і споживання. Якщо буде випереджаюче зростання споживання, то суспільство проїдатиме запаси, які має, і через деякий час опиниться перед порожньою чашею. Необґрунтоване зниження фонду нагромадження призводить до скорочення капітальних вкладень, спрямованих на розвиток виробництва і невиробничої сфери. Життєво важливе значення має *норма нагромадження*, яка дорівнює відношенню частини ЧНаД, що нагромаджується, до всієї його величини. Однак не так важлива сама по собі норма нагромадження, як ефективність нагромадження, яка визначається, головним чином, тим, наскільки нагромадження забезпечує інноваційний процес. Економічне значення підвищення ефективності нагромадження полягає в тому, що це дає можливість прискорювати підвищення продуктивності суспільної праці та стримувати зростаючу віддачу від капіталовкладень при такій же або меншій нормі нагромадження, нарощувати виробництво і збільшувати фонд споживання.

Темпи зростання національного доходу залежать від трьох основних факторів — збільшення маси праці, що застосовується у виробництві; підвищення продуктивності праці; економії засобів виробництва.

Визначальними ознаками національного багатства (НБ) як економічної категорії є: 1) матеріальність, 2) нагромаженість, 3) довгостроковість використання, 4) поновлення за рахунок комбінації дій природних сил і людської праці, 5) відчуженість і можливість при відомих обставинах виступати предметом ринкового попиту.

Таким чином, *національне багатство* — це сукупність створених працею

матеріальних благ, нагромаджених суспільством за весь період попереднього розвитку нематеріальних цінностей, а також природних ресурсів, які залучені в господарський оборот.

НБ включає в себе основні виробничі та невиробничі фонди (будинки і споруди виробничого призначення, машини і устаткування, житловий фонд і фонд культурно-побутового і суспільного призначення); оборотні фонди матеріального виробництва, які включають товарні запаси у виробництві і торгівлі, а також державні резервні та страхові запаси; особисте майно населення тривалого користування; природні ресурси, які залучені в процес відтворення (запаси корисних копалин, гідроенергії, лісовий та земельний фонди). НБ є матеріально-технічною базою розвитку суспільства, визначає можливості відтворення суспільного продукту, матеріального і культурного рівня життя народу.

У найбільш широкому значенні НБ включає в себе і нематеріальні цінності, духовні цінності, якими розпоряджається суспільство, — нагромаджений досвід людей, їх освітній потенціал, досягнення науково-технічної думки, інформаційні ресурси, культурні цінності. При цьому під впливом НТР роль і значення нематеріального багатства в житті суспільства збільшується.

Зміст складових частин національного багатства та їх питома вага не залишаються незмінними. Особливо великі зрушення в складі НБ виникають у період НТР — збільшуються і оновлюються виробничі фонди, в складі виробничих фондів усе більшу частку займають результати інноваційної діяльності, безперервно прискорюються темпи залучення природних багатств у господарський оборот.

На сучасному етапі людська цивілізація вступає в наступну фазу свого розвитку, яка називається постіндустріальним суспільством. Це потребує нового підходу до оцінки національного багатства, тому що нове суспільство характеризує така важлива риса, як висока його інформатизація. Зараз стало очевидним, що суспільство, яке не вступило на шлях інформатизації, розвитку та впровадження сучасних інформаційних технологій і трансформації на її основі всієї структури національного багатства, приречене на деградацію. Бізнес без інформації просто неможливий. Тому інформація є основою для виробництва, торгової та технологічної діяльності, яка забезпечує розвиток сучасного суспільства.

Зростання національного багатства — це результат зростання суспільного виробництва і матеріальна основа його подальшого розвитку, підвищення добробуту населення.

Тема 3.Ринок праці.

Процес формування нової соціальної структури будь-якої країни вимагає підтримки зайнятості населення та розв'язання проблеми безробіття.

Зайнятість – це економічна категорія, що розглядається як сукупність економічних, правових, соціальних, національних відносин, пов'язаних із забезпеченням працездатного населення (рис.2) робочими місцями та його участю у суспільно корисній діяльності, що приносить їм заробіток чи прибуток.

До складу зайнятих належать: особи, які працюють за наймом, особи що самостійно забезпечують себе працею (підприємці, фермери, творчі працівники та ін.), особи, що навчаються чи проходять перепідготовку, проходять службу у збройних силах.

Як економічна проблема, зайнятість – це співвідношення між кількістю працездатного населення і кількістю зайнятих, що характеризує рівень використання трудових ресурсів суспільства та ситуацію на ринку робочої сили.

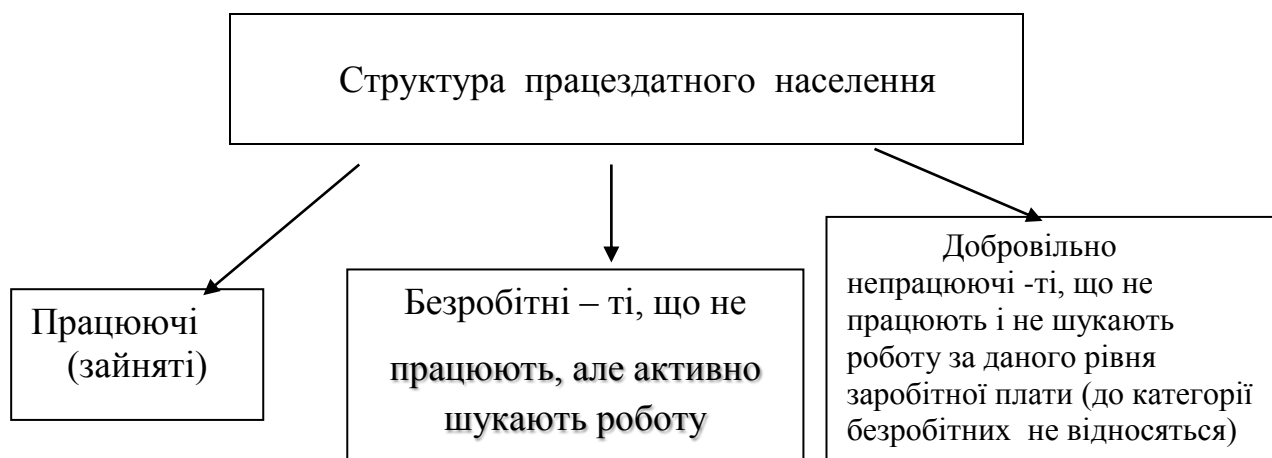

Рис. 2. Структура працездатного населення

Розглядають три основні види зайнятості: повну, раціональну й ефективну.

Повна зайнятість – це надання суспільством всьому працездатному населенню можливості займатися суспільно корисною працею, на підставі якої здійснюється індивідуальне (у рамках родини) і колективне (при участі фірм, компаній і держави) відтворення робочої сили і задоволення всієї сукупності потреб.

Існує взаємодія сукупного попиту та пропозиції в умовах повної зайнятості.

Якщо при повній зайнятості попит відстає від пропозиції – виникає дефляційний розрив. Підприємства скорочують виробництво,

приспосовуючись до відстаючого попиту. Такий розвиток подій призводить до виникнення безробіття і напруженості на ринку робочої сили.

Якщо при повній зайнятості попит урівноважений з пропозицією – ідеальний випадок, коли можна говорити про рівновагу практично недосяжну для ринкового господарства.

Якщо при повній зайнятості попит перевищує пропозицію – виникає інфляційний розрив, який веде до загального підвищення рівня цін і розвитку інфляції. Інфляційні процеси відбуваються до тих пір, поки сукупний попит не перестане перевищувати виробничих можливостей.

Раціональна зайнятість – зайнятість у суспільстві з урахуванням доцільності перерозподілу і використання трудових ресурсів, їх освітньої структури. Цей вид зайнятості не завжди буває ефективним, оскільки здійснюється з метою вікової структури зайнятості, залучення до трудової діяльності працездатного населення окремих відсталих регіонів.

Ефективна зайнятість – це зайнятість, що здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення, критеріями економічної доцільності і соціальної результативності, орієнтована на скорочення ручної, не престижної і важкої фізичної праці.

Розрізняють основну і спеціальну форми зайнятості. Основна форма зайнятості регулюється трудовим законодавством і типовими правилами внутрішнього розпорядку у відношенні до різних категорій працівників. Спеціальні чи нетрадиційні форми зайнятості (робота вдома, по сумісництву, індивідуальна і колективна трудова діяльність) здійснюються у відповідності зі спеціальними правовими нормами. У США й Англії нетрадиційними формами зайнятості охоплено більш як 30% робочої сили.

В Україні домінує тип зайнятості, що відповідає технологічному способу виробництва, що ґрунтується на ручній і механізованій праці. Інакше кажучи, у структурі зайнятості переважає промислова і сільськогосподарська діяльність із широким застосуванням простої фізичної праці (більш як 40 % від загальної чисельності працюючих).

У сучасних умовах здійснюється активне регулювання ринку робочої сили. Так, держава впливає на попит робочої сили через розвиток державного підприємництва, створення і реалізацію програм суспільних робіт (будівництво доріг, мостів і т.д.), надання премій підприємцям за створення робочих місць в економічно відсталих районах, підготовку і перепідготовку кадрів.

Важливим проявом макроекономічної нестабільності є високий рівень безробіття.

Безробіття - це соціально-економічне явище, при якому частина працездатного населення не може знайти роботу, стає надлишковою, поповнюючи резервну армію праці. У Законі України « Про зайнятість» безробітними вважаються громадяни працездатного віку, що по незалежним від них причинам не мають заробітку і трудового доходу, зареєстровані в державній службі зайнятості як громадяни, що шукають роботу.

Безробіття вперше виникло у Великобританії на початку 19ст. До

кінця минулого сторіччя вона не носила масового характеру, а збільшувалася тільки в періоди економічних криз. На сьогодні, за даними ООН, близько 800 млн. чоловік не мають роботи або мають випадковий чи сезонний заробіток. Чим нижче рівень соціально-економічного розвитку країни, тим вищий рівень безробіття, і навпаки. Відповідно до цих причин класифікують безробіття як структурне, фрикційне, циклічне, інституціональне.

Структурне безробіття – це одна з найпоширеніших і довгострокових форм безробіття, що свідчить про наявність об'єктивних структурних диспропорцій на ринку праці, яка проявляється в розбіжності попиту на робочу силу та її пропозицією в різних регіонах та різних видах виробництва.

Фрикційне безробіття – тимчасове безробіття, яке є наслідком як природного переміщення, так і постійної міграції населення в рамках країни під впливом зміни етапів життя (навчання, праця, догляд за дитиною та ін.), або зміни однієї професії на іншу, зміни низькооплачуваної роботи на високооплачувану. Ця форма безробіття існує постійно, незважаючи на те що, різні форми її прояву не є довготривалими, а деякі, як наприклад, очікування більш престижної чи високооплачуваної роботи, є бажаним явищем для окремих категорій працівників.

Наявність певного рівня безробіття в умовах ринкової економіки цілком ймовірне і об'єктивне явище. І тому повна зайнятість не може охоплювати всі 100% робочої сили.

Рівень безробіття при повній зайнятості дорівнює сумі рівнів структурного та фрикційного безробіття. Він вважається природним рівнем безробіття. Природна норма безробіття характеризує найкращий для економіки резерв робочої сили, спроможний швидко здійснювати міжгалузеві та міжрегіональні переміщення залежно від попиту на робочу силу і потреб виробництва. Природний рівень безробіття означає, що кількість шукаючих роботу дорівнює числу вільних робочих місць. Реальний обсяг національного продукту, досягнутий при природному рівні безробіття називають виробничим потенціалом економіки, або потенційним ВНП.

Циклічне безробіття - це вивільнення робочої сили викликане загальним спадом виробництва, тобто тією фазою економічного циклу, яка пов'язана з кризовими явищами в економіці, скороченням сукупного попиту, відповідним скороченням зайнятості та ростом безробіття.

Інституціональне безробіття – вид безробіття, пов'язаний з функціонуванням самих інститутів ринку робочої сили та факторами, які впливають на його попит та пропозицію (неповна інформація про вакансії, завищений рівень допомоги по безробіттю, занижені податки на доходи та інше).

Розрізняють різні форми безробіття в умовах високої економічної кон'юнктури.

Приховане безробіття спостерігається, якщо кількість працівників

перевищує об'єктивну потребу. Серед розповсюджених форм схованого безробіття – змушені виробничі простой по технологічних причинах, прогули і простой, зв'язані з несумлінним відношенням працівників до праці.

Добровільне безробіття виникає внаслідок того, що працівники не хочуть працювати за запропоновану їм заробітну плату, але приступили б до роботи, якби вона була більш високою.

Вимушене безробіття обумовлене перепадами ринкової кон'юнктури і відрізняється своєю тривалістю. Воно виникає в умовах негнучкої ціни робочої сили при наявності фіксованої заробітної плати і прагнення підприємців зберегти норму прибутку. Якщо занадто висока з позицій ринкової рівноваги оплата праці не знижується, то виникає надлишкова пропозиція робочої сили. Тільки частина працівників одержує місце, інші залишаються вимушено безробітними. Якщо людина не може знайти роботу більше року, безробіття вважається довго терміною. Вона переходить у так назване застійне безробіття, наслідком якого є втрата трудових навичок, а часто і розпад соціально-психологічних основ особистості.

Вимушене безробіття буває сезонним, технологічним, конверсійним.

Сезонне безробіття виникає внаслідок сезонності праці в деяких галузях (сільське господарство, будівництво, туризм). Технологічне безробіття зв'язане з ліквідацією робочого місця в результаті модернізації виробництва. Конверсійне безробіття зв'язане зі скороченням галузей військово-промислового комплексу і перепрофілюванням.

Конверсійне і технологічне безробіття є проявом структурного безробіття, яке охоплює тих працівників, чия кваліфікація, навички й уміння не можуть бути використані на нових робочих місцях.

Безробіття характеризується рівнем безробіття, що обчислюється як частка офіційно зареєстрованих цілком безробітних у кількості самодіяльного працездатного населення.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Кількість безробітних}}{\text{кількість працюючих}} \cdot 100\%$$

Надмірне безробіття призводить до великих економічних та соціальних збитків. В першу чергу воно призводить до зростання обсягу невиробленої продукції, внаслідок чого падають темпи зростання обсягів ВВП.

Американський економіст А. Оукен відкрив емпіричний зв'язок між циклічними змінами у ВВП і безробіттям. Математична залежність між рівнем безробіття і падінням ВВП показує: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний на 1 %, то відставання обсягу ВВП у порівнянні з потенційно можливим складає 2 – 2,5 %. Знаючи величину ВВП, можна обчислити абсолютну величину втраченого ВВП внаслідок зростання рівня безробіття.

У різних країнах природним рівнем безробіття вважається безробіття від 3 до 7 % сукупного працівника.

Загроза безробіття в умовах України зв'язана з кризою недовироблення.

Цікаві дані, що говорять про «самозайнятість» людей:

- обробляють земельну ділянку – 30,9 %;
- виконують різні замовлення будинку – 20,8 %;
- мають випадкові підробітки – 17,6 %;
- їздять на заробітки в інші регіони України – 9,5 %;
- торгують товарами власного виробництва – 3,8 %;
- торгують товарами, привезеними через границю, – 3,5 %;
- їздять на заробітки за кордон – 3,2 %.

Одним з найбільш вагомих мотиваційних факторів вибору безробітними стратегії і тактики працевлаштування є їхнє відношення до ринкових перетворень у суспільстві, зокрема, готовність діяти відповідно до вимог саме ринкового середовища.

Важливу роль у формуванні структури і зайнятості сукупного працівника відіграє ринок робочої сили.

Ринок робочої сили – це суспільно-економічна форма руху трудових ресурсів, особливий, система економічних механізмів, норм та інститутів, які забезпечують відтворення робочої сили і її використання. Ринок робочої сили відбиває досягнутий на даний період баланс інтересів між підприємцями, найманими робітниками, державою і суспільними організаціями, що беруть участь на ринку.

Ринок праці – найважливіша сфера ринку ресурсів. Суб'єктами цього ринку є власники засобів виробництва і грошового капіталу (роботодавці) і власники робочої сили (наймані робітники). На ринку праці відбувається координація попиту і пропозиції на робочу силу і встановлюється реальна її ціна. Попит на робочу силу визначається як загальним тиском попиту в економіці, так і технічним оснащенням виробництва. Важливу роль відіграє порівняння витрат на заробітну плату з витратами на придбання машин. Пропозиція робочої сили визначається рівнем заробітної плати, податковою системою, впливом профспілок та іншими факторами. Масштаби та склад робочої сили змінюється залежно від тенденції в освітній, професійній і міграційній сферах.

Розрізняють внутрішній і зовнішній ринки праці. У радянській економіці переважав внутрішній ринок праці. Причини цього наступні.

По-перше, після того як радянський уряд був змушений скасувати примусове закріплення працівників за підприємствами, виникла проблема плинності кадрів. Прагнучи зберегти і залучити кваліфіковані кадри, директора підприємств не тільки напівлегально підвищували їхню зарплату, але і надавали працівникам свого підприємства ряд пільг – можливість улаштувати дитини в дитячий сад, одержати безкоштовну путівку в будинок відпочинку чи санаторій, користатися заводською поліклінікою, профілакторієм, базою відпочинку й у перспективі одержати дефіцитне

житло. Зазначені пільги надавалися працівнику як члену трудового колективу, а тому він волів продавати свою робочу силу адміністрації даного підприємства.

По-друге, міжрегіональна мобільність робочої сили була вкрай низкою. Був відсутній ринок житла, а отже, можливість продавати свою квартиру і купити житло за місцем нової роботи. Мобільність робочої сили обмежувалася також інститутом прописки, лімітами для іногородніх у столицях, різним ступенем забезпеченості регіону продуктами харчування і ширвжитку.

Нарешті, багато малих і середніх міст створювалися за принципом «один завод – одне місто». Такі міста вирости навколо великих військових підприємств, металургійних комбінатів, автозаводів. Тут знайти роботу з своїй спеціальності було дуже важко.

В умовах перехідного періоду ситуація різко змінилася – на перший план висунувся зовнішній ринок праці. По-перше багато великих підприємств є збитковими чи зовсім зупинилися. У них немає засобів не тільки для надання своїм працівникам вище перерахованих пільг, але і для регулярної виплати зарплати. По-друге, з'явилася можливість улаштуватися на роботу в малих і середніх підприємствах приватного сектора, зайнятися індивідуальною трудовою діяльністю. Нарешті, швидко формується ринок житла, а тому істотно підвищилася міжрегіональна мобільність робочої сили.

За роки незалежності України дуже активізувалися процеси трудової міграції. У середньому на термін від 1 місяця до 1 року за кордон виїжджають на заробітки близько 5 млн. чіл. Як правило, залишають свій будинок особи в працездатному віці – 30-40 років, з них 60-65 % це чоловіки.

Серед груп населення, найбільш схильні до міждержавної трудової міграції є особи із

середнім професійним рівнем–30 %, з вищим – 22,5 %, з середнім спеціальним – 14 %, з неповним середнім – 7,4 %. Керуючись цими даними можна оцінити фактичний стан ринку праці в Україні.

Найбільш важливим елементом соціального захисту повинне виступати соціальне страхування. Виділяються чотири його основних види: пенсійне, медичне, страхування від безробіття і від нещасливого випадку на виробництві. Пенсійне і медичне страхування здійснюються шляхом паритетних відрахувань від заробітної плати і доходів підприємців. Страхування від безробіття здійснюється при участі держави, а від нещасливого випадку – на основі тільки відрахувань від доходів підприємців.

Іншими елементами системи соціального захисту є соціальна допомога, надана з державного і місцевого бюджетів найменш соціально захищеним громадянам у виді грошової допомоги, надання безкоштовного харчування, притулку. Така система характерна для найбільш розвитих країн і може існувати на основі ефективної економіки.

Основними напрямками політики зайнятості є виплата допомоги по безробіттю, системи професійної перекваліфікації, працевлаштування, створення додаткових робочих місць, суспільні роботи, регулювання зайнятості громадян, що не можуть на рівних конкурувати на ринку праці.

Фактично у всіх країнах існують системи компенсації втрат доходів у зв'язку з безробіттям. Як правило, допомога надається із спеціальних страхових фондів у розмірі 50-75 % середнього заробітку. Одержання допомоги по безробіттю здійснюється за певних умов. Це – так звана кваліфікаційна умова, період чекання, термін надання допомоги, фізична придатність до праці, реєстрація на біржі праці. Система працевлаштування і перекваліфікації здійснюється за допомогою бірж праці. Витрати на перекваліфікацію, як правило, компенсуються з державного бюджету. Здійснюють перенавчання як спеціалізовані фірми, що діють на комерційних засадах, так і установи системи професійного навчання.

Рух товарів та послуг у здоровій економіці, орієнтованій на критерії ефективності і здатній до саморегулювання, відбувається на основі ринкових відносин. У ринковій економіці товар робоча сила купується і продається на ринку праці. Ринок праці - суспільно-економічна форма руху трудових ресурсів. Як економічна категорія ринок праці представляє собою систему виробничих відносин між робітниками, підприємцями і державою, по-перше, з приводу обміну індивідуальної здібності до праці на фонд засобів, необхідних для відтворення робочої сили, та, по-друге, з приводу розміщення робітників в системі суспільного розподілу праці у відповідності до законів товарного виробництва та обороту.

Сучасні індустріальні та постіндустріальні країни спираються в основному на найману працю (наймані робітники - >90%). Таким чином, на ринку праці робітники пропонують свою робочу силу в розрахунок на оплату, формуючи пропозицію, а роботодавці пред'являють попит і платять за неї.

На практиці ринок праці сприймається як механізм виявлення і погодження попиту і пропонування на робочу силу, тобто цей ринок має спільні риси з іншими складовими загального ринку. Це попит, пропозиція, ціна. Водночас ринок праці відрізняється від інших ринків. Суть відмінності в тому, що для робітника продаж робочої сили, її ціна, служать, як правило, основним джерелом життєдіяльності. Тому продаж робочої сили не можна відкласти на тривалий час, чекаючи більш сприятливого співвідношення попиту-пропозиція. Рівень заробітної плати може гарантуватися тільки державою, шляхом встановлення граничних правових норм (тарифні ставки, ставки оплати праці, тривалість робочого часу, оподаткування та ін.).

Різкі коливання на ринку праці, що виникають у результаті циклічних перерв у виробництві, відставання попиту на робочу силу від її пропонування призводять не лише до значних порушень у відтворенні робочої сили, а й до значних вибухів.

За останні роки чотири процеси докорінно змінили у розвинутих

країнах стан ринку праці:

- Зростання профспілок (зрівняння влади між працівником та роботодавцем)
- Послаблення соціальних недоліків (закон про соціальне страхування, житлове будівництво, медицина, освіта...)
- Держава взяла на себе відповідальність за рівень виробництва (зниження податків або збільшення видатків з бюджету, або і те і інше. Таким чином держава збільшує попит і нарощує виробництво)
- У провідних державах зник старомодний підприємець, на зміну якому прийшов менеджер, корпоративний бюрократ.

Процес становлення ринку праці в Україні супроводжується посиленням його сегментації. В соціально-економічній структурі працездатного населення відбуваються суттєві зрушення, які трансформують практично однорідну всезагальну зайнятість дореформеного періоду в сегментований ринок праці. Кожний сегмент як зайнятого, так і не зайнятого населення відрізняється специфікою свого соціального статусу, економічною поведінкою, гарантіями зайнятості, рівнем та стабільністю доходів, конкурентоспроможністю та захищеністю ринку праці. В посиленні сегментації ринку праці на сучасному етапі беруть участь різні фактори, зокрема структурні зміни в економіці, поява альтернативних форм господарювання і власності, спад виробництва і зниження життєвих стандартів українців. Наслідком дій цих факторів стало значне розшарування населення, загострення проблеми безробіття, зубожіння певних соціальних верств.

На відміну від дуалістичної моделі західних ринків, українському ринку праці властива трисекторна модель, яка охоплює: зайнятих в офіційній економіці; зайнятих в неофіційній економіці та зайнятих одночасно в офіційній та неофіційній економіках. Особливу тривогу викликають соціально вразливі сегменти ринку праці, представлені конкурентоспроможними працівниками з нестійкою зайнятістю, спадним попитом на послуги праці, низкими та нестабільними доходами. Це великий масив приховано безробітних, яких налічується до половини зайнятого населення країни, офіційно безробітні, число яких почало інтенсивно зростати з другої половини 1996 року, контингенти незайнятого в офіційній економіці населення, доходи яких не забезпечують достатнього життєвого рівня. Сектор неформальної зайнятості являє собою вкрай неоднорідний за економічними та соціальними показниками сегмент.

В українській економіці його характеризують такі риси:

- Незареєстрованість зайнятості, діяльність тальки на свій власний страх і ризик з повною відповідальністю за результати;
- Суперечність з розвитком офіційної економіки, ізолюваність, некоординованість цих видів діяльності;
- Залежність доходів від ступеня ризику, випадкових обставин, відсутність будь-якого соціального захисту.

В основі зрушень на ринку праці України лежить декілька процесів. В Україні на рубежі 90-х років почалися процеси формування багатоукладної економіки, створення нових організаційних форм, задіяння нових механізмів управління. Трудівники одержали більше можливостей у виборі виду, сфери та форми діяльності, джерел та видів доходів. Економіка в цілому стала більш відкритою. Починається приватизація, тобто зміна форми власності. Але й донині за кількістю зайнятих домінує державний сектор. Проте саме тут відбувається найбільше скорочення зайнятих - на 6083 тис. осіб протягом 1992-1996 рр. В альтернативних секторах економіки чисельність зайнятих зростає, але не тою мірою, якою вона скорочується в державному. За цей же період чисельність зайнятих на колективних та приватних підприємствах збільшилась на 2203 тис. осіб. Єдине пояснення цьому - зростання неофіційної зайнятості.

Найбільшого поширення приватна власність набуває у сфері торгівлі, де зосереджено 54% працюючих, охоплених данною формою. Весь комплекс галузей промисловості охоплює лише 12% працюючих у приватному секторі. Основна частка працюючих в умовах приватної власності займається посередницькою діяльністю. Це справляє своєрідний вплив на ринок праці. Найбільш захищеними на ньому є особи, пов'язані з комерційною, посередницькою діяльністю, тоді як традиційні робочі місця в державній економіці стають менш привабливими.

У приватних організаціях регламентація трудових режимів доповнюється більшою самостійністю і ширшим простором виявлення ініціативи. Такі організації мають більші можливості для диференціації та підвищення заробітної плати. Однак процес української приватизації веде й до негативних наслідків. Насамперед - це поширення нелегальної діяльності. Тіньовий сектор в Україні становить до 50% ВВП. Поряд із збагаченням одних прошарків населення, інші ще більше відлучаються від матеріальних цінностей. З приватизацією пов'язано і збільшення безробіття. Пожвавлення приватизаційного процесу в 1996 році супроводжувалося значним зростанням безробіття: з 0,4% за станом на 1 грудня 1995 до 1,3% на 1 січня 1997 року.

Інший важливий фактор - це спад виробництва та гальмування структурної перебудови економіки. Проявом його є:

- Високі темпи спаду виробництва і продуктивності праці. За 1990-1995 рр. Продуктивність праці скоротилася на 40%. Це призвело до збіднення товарних ринків, вимивання товарів за доступними цінами, зниження рівня споживання та соціального статусу населення;

- Темпи спаду виробництва десятикратно перевищують темпи скорочення зайнятих. Збереження зайнятості за таких умов свідчить про її непродуктивний характер, втрату працівниками своїх знань, кваліфікації, досвіду.

- Гальмування структурної перебудови економіки стримує появу на ринку праці конкурентоспроможних груп працівників. Воно консервує неефективні виробництва, більшість з яких знаходиться на грані

банкрутства, дає можливість утримувати на підприємствах величезний масив прихованого безробіття. Охоплюючи майже третину зайнятих, приховане безробіття стало стійкою тенденцією, а його представники - особливим сегментом на ринку праці, для якого заробітна плата перетворилася на допомогу по безробіттю.

Важливим є також загострення суперечностей між ціноутворенням на товарних ринках та ринках праці, між товарним та грошовим потоками кругообігу. На товарних ринках ціноутворення підлягало лібералізації, а на ринку праці заробітна плата регулювалася адміністративними важелями. Ціни на ТТП за темпами зростання набагато перевищували темпи зростання заробітної плати. У 1996 році понад 32 млн. осіб, або 63% всього населення, мали середньодушовий дохід, нижчий за межу малозабезпеченості. Зворотною реакцією з боку населення став пошук форм пристосування до нових умов. Завданням сучасного етапу в сфері регулювання зайнятості є перехід до активної політики на ринку праці, яка, на жаль, не здійснюється зараз. В основу має бути покладена модель управління, центральними елементами якої є основні регулятори ринкової організації праці: заробітна плата як ціна послуг праці, конкуренція на ринку праці, трудова мобільність, рівень безробіття. Саме за цими параметрами здійснюється, з одного боку, саморегулювання на ринку праці, а з іншого - відбувається втручання держави, яка реалізує координуючу, стимулюючу чи обмежуючу роль, у процес управління.

В даний час на Україні вже закладені основи здійснення політики зайнятості і соціального захисту безробітних. Вони базуються на Законі України «Про зайнятість» і Державній програмі зайнятості. Ці документи узагальнюють світовий досвід і забезпечують достатній рівень соціальних гарантій як по розмірах допомоги по безробіттю, так і по термінах її надання.

Основним документом, що виражає державну політику, є «Програма зайнятості». Її заходи спрямовані в першу чергу на рішення задач запобігання масового безробіття, підвищення ефективності використання трудових ресурсів.

Тема 4.Товарний ринок.

Макроекономіка, на відміну від мікроекономіки, вивчає не окремі об'єкти і процеси, а їх сукупність, що називається *агрегатами*. Вона досліджує не окремі ціни, а сукупну ціну, що називається *рівнем цін*, метою її аналізу є перебування умов, при яких настає *загальна економічна рівновага системи*.

Для розкриття поняття макроекономічної рівноваги необхідно розглянути категорії сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Сукупний попит (*AGGREGATE DEMAND, AD*) – це реальний обсяг національного виробництва, що споживачі, підприємства і держава готові купити при різних рівнях цін.

Сукупний попит (*AD*) являє собою суму всіх попитів на кінцеві товари і послуги, пропоновані на товарному ринку:

$$AD = c + i + gp + x,$$

де c – сукупний попит домогосподарств;

i – попит на капітальне устаткування;

gp – попит на товари і послуги з боку держави;

x – чистий експорт (різниця між попитом інших держав на вітчизняні товари і вітчизняний попит на іноземні товари).

Тому фактори, що визначають *AD*, умовно поділяють на чотири зазначені вище групи й аналізують вплив на *AD* кожної з них.

Залежність між рівнем цін і реальним обсягом національного виробництва на який пред'явлений попит, є зворотною, чи негативною. Аналогічна залежність існує й у попиті на окремий товар.

Однак якщо відхилення кривої попиту вниз і вправо на окремий товар порозумівається ефектами доходу і заміщення, то схоже поводження кривої сукупного попиту викликано іншими факторами.

До них відносяться наступні:

1. Підвищення рівня процентної ставки, тобто ціни використання позички. Ріст рівня цін приводить до росту попиту на гроші, як з боку споживача, так і з боку виробника, тим самим, викликаючи збільшення процентних ставок, що у свою чергу приводить до зменшення споживчих витрат і інвестицій. В результаті знижується попит на реальний обсяг національного продукту. Це явище називається "*ефект процентної ставки*".

2. *Ефект матеріальних цінностей або реальних касових залишків*. При більш високому рівні цін реальна вартість або купівельна спроможність накопичених фінансових активів, наприклад, активів з фіксованою грошовою вартістю, таких, як термінові рахунки або облігації, що знаходяться у населення, зменшиться. Населення реально збіднішає, скоротить свої витрати, попит знизиться.

3. *Ефект імпортих закупок*. При інших рівних умовах збільшення

рівня цін усередині країни зумовлює збільшення імпорту і зменшення експорту, тобто зростання цін у країні приводить до скорочення сукупного попиту на вітчизняні товари та послуги.

Усі ці ефекти, зв'язані зі зміною рівня цін, графічно зображуються рухом по кривій сукупного попиту (відбуваються зміни обсягу попиту на національний продукт) рис.3.

До нецінових факторів відносять:

1. Зміни в споживчих витратах, зв'язані зі зміною рівня добробуту споживача.
2. Зміни в інвестиційних витратах, тобто в обсязі закупівель засобів виробництва.
3. Зміни в державних витратах.
4. Зміни у витратах на чистий обсяг експорту.

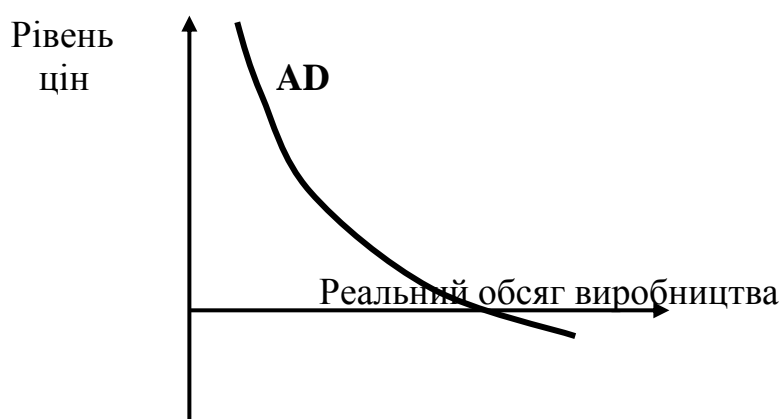

Рис.3. Крива сукупного попиту

Розглянуті фактори дають можливість прогнозувати зміни в обсязі національного виробництва в зв'язку зі зміною сукупного попиту.

Збільшення витрат, яке обумовлено змінами одного чи декількох факторів сукупного попиту, зміщує криву сукупного попиту праворуч, і навпаки, зменшення таких витрат приводить до зсуву цієї кривої ліворуч.

Іншим елементом загальної моделі є сукупне пропонування.

Сукупна пропозиція (*AGGREGATE SUPPLY*, AS) – це загальна кількість товарів і послуг, що може бути запропонована при різних рівнях цін. Сукупна пропозиція (AS) може бути прирівняна до величини валового національного продукту (ВНП) чи до величини національного доходу (НД):

$$AS = \text{ВНП} \text{ чи } AS = \text{НД}.$$

Серед цінових факторів, що впливають на AS, виділяють ті, котрі викликають зміну пропозиції на ринку окремого товару (мікрорівень): технологія виробництва, витрати і т.п.

На здатність економіки зробити той чи інший обсяг товарів і послуг (макрорівень) впливають також кількість і якість застосованих факторів виробництва (землі, праці і капіталу). Збільшення чи підвищення якості факторів виробництва приводить до росту виробничих потужностей, а саме і до росту AS.

З урахуванням тривалості тимчасового інтервалу, на якому здійснюється аналіз економічної системи, розрізняють два види кривих сукупної пропозиції: довгострокову (класичну, неокласичну, монетарну) і короткострокову (кейнсіанську).

Графічне відображення функції сукупної пропозиції представлена на рис. 4.

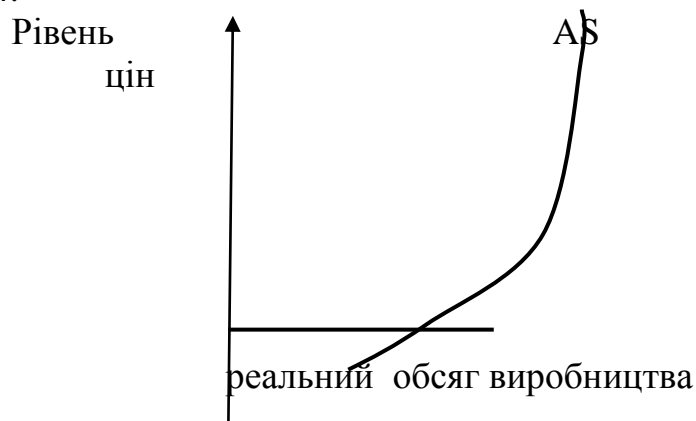

Рис. 4. Крива сукупної пропозиції

Реальність положень про твердість цін у короткостроковому тимчасовому інтервалі як правило підтверджується веденням бізнесу. Більшість підприємств і фірм мають надлишкові потужності і можливість використовувати додаткову працю (особливо в умовах неповної зайнятості). Тому в короткостроковому періоді розширення сукупного попиту практично завжди супроводжується збільшенням обсягу продажів без зміни цін.

Виходячи з різниці підходів рішення даної проблеми, крива сукупної пропозиції складається з трьох відрізків:

1. *горизонтального*, (кейнсіанський) при якому національний продукт перетерплює зміни, а рівень цін залишається незмінним;
2. *вертикального*, (класичний) при якому національний продукт постійний (при рівні повної зайнятості), а рівень цін може мінятися;
3. *висхідного*, коли зміни стосуються реального обсягу національного виробництва і рівня цін.

Горизонтальний відрізок відображає рівень реального обсягу виробництва при повній зайнятості, з урахуванням природного рівня безробіття. Цей відрізок кривої сукупної пропозиції, як правило свідчить про те, що економіка знаходиться в стані спаду або депресії, що не до кінця використовуються усі виробничі потужності і робоча сила. Ці ресурси можуть бути використані без впливу на рівень цін. Виробник готовий здобувати ресурси по сталих твердих цінах, витрати виробництва від використання ресурсів у даному випадку не ростуть, що може свідчити про незмінність цін на товари.

Вертикальний відрізок показує, що економіка досягла повного, природного рівня безробіття при даному обсязі виробництва і використовує свої виробничі можливості повною мірою. Це може означати що можливий ріст цін не приведе до збільшення реального обсягу виробництва, тому що

економіка уже використовує усі свої виробничі можливості.

Висхідний відрізок відбиває збільшення реального обсягу національного виробництва і супроводжується збільшенням рівня цін. Причина цього в необмеженій кількості ринків товарів і ресурсів, повна зайнятість виникає нерівномірно і несвоєчасно в багатьох секторах чи галузях промисловості. При розширенні виробництва багато підприємств змушені використовувати малоефективне устаткування або приймати на роботу некваліфікованих працівників, що може привести до збільшення витрат виробництва і як змуженої міри забезпечення рентабельності виробництва – устанавлення більш високих цін на товари.

Сукупна пропозиція знаходиться в залежності від рівня цін. Більш високі ціни стимулюють виробництво товарів і їхню пропозицію. Більш низькі ціни – скорочують цінові, але й нецінові фактори:

1. Зміни цін на ресурси:

а) наявність внутрішніх ресурсів: земля, трудові ресурси, капітал, підприємницькі здібності;

б) ціни на імпортовані ресурси;

в) панування на ринку.

2. Зміни в правових нормах:

а) податки з підприємств та субсидії;

б) державне регулювання.

Вплив цінових факторів відображується рухом по кривій сукупної пропозиції (AS), а нецінові - зміщують криву вправо - при зменшенні витрат, і вліво - при їхньому збільшенні.

Графічне перетинання кривих сукупного попиту та сукупної пропозиції має на увазі встановлення рівноваги між рівнем цін і реальним обсягом виробництва.

Зміщення кривої сукупної пропозиції ліворуч (з AS1 до AS2) призведе до інфляції витрат, тобто до росту цін від P1 до P2. При цьому реальний обсяг національного виробництва зменшиться з Q1 до Q2.

Зсув кривої сукупної пропозиції праворуч від AS1 до AS2 призведе до зростання реального обсягу національного виробництва від Q1 до Q3 і зниження рівня цін з P1 до P3 .

Ефект храповика

Слід визначити, що відбувається в економіці, коли сукупний попит зменшується? На практиці виявляється, що зворотний рух сукупного попиту може не поновити первісну рівновагу, насамперед за короткий час, тому що ціни на товари та ресурси не проявляють тенденцію до зниження. Економічні показники, які один раз зросли, необов'язково знизяться, принаймні до первісного рівня. Це становище економісти порівнюють з дією храповика (храповик — механізм, що дозволяє крутити колесо вперед, а ні в якому разі назад).

При збільшенні сукупного попиту від AD1 до AD2 рівновага зміститься від P1 до P2, при цьому реальний обсяг національного виробництва збільшиться від Q1 до QF, а рівень цін від P1 до P2. Але

оскільки ціни не мають тенденції до зниження, то зменшення сукупного попиту від AD_1 до AD_2 не поверне економіку в її первісну рівновагу у точці e_1 , а виникне нова рівновага e_2 , де утримується рівень цін P_2 , а обсяг виробництва упаде нижче свого первісного рівня до Q_2 . Ефект храповика призведе до зсуву кривої сукупного попиту від P_1aAS до P_2e_2AS .

Визначимо, чому ціни не мають тенденцію до зниження. По-перше, зарплата, яка дорівнює 75 % від загальних витрат фірми, не має тенденції до зменшення. Нееластичність зарплати обумовлюється тим, що частина робочих працює за договорами з профспілками, згідно з якими неможливо знизити зарплату до кінця дії строку договору. Зарплата робітників, що не є членами профспілок, теж змінюється, не частіше, ніж раз на рік. До того ж зниження зарплати може негативно вплинути на моральний стан працівника і, як наслідок, на його продуктивність праці. Більш низька продуктивність праці може призвести до збільшення трудових витрат на одиницю продукції. Тому підприємцю не вигідно зменшувати ставки зарплати. До того ж при зниженні зарплати висококваліфіковані робітники можуть звільнитися, що також негативно вплине на виробництво.

По-друге, нееластичність цін до зниження пояснюється тим, що більшість промислових фірм має досить монопольну владу, щоб протистояти зменшенню цін під час скорочення попиту.

Макроекономічна рівновага. На макрорівні прийнято розрізняти загальну і часткову рівновагу. Часткова рівновага – це кількісна відповідність двох взаємозалежних параметрів чи сторін економіки. Наприклад, часткова рівновага виступає у виді рівноваги виробництва і споживання, купівельної спроможності і товарної маси, доходів і витрат державного бюджету, попиту та пропозиції і т.п. Іншими словами можна сказати, що ця рівновага між попитом та пропозицією на окремих локальних ринках (ринках праці, споживчих і інвестиційних товарів).

Поняття загальної рівноваги, у свою чергу, відбиває збалансування, погоджене функціонування всіх ринків. Поняття загальної економічної рівноваги розроблене Л.Вальрасом. Закон Вальраса вважається головним економічним принципом: якщо на всіх ринках, крім одного існує рівновага, то й останній ринок знаходиться в стані рівноваги.

Більшість економістів вважають, що основою макроекономічної рівноваги є відповідність між сукупним попитом і сукупною пропозицією, яка формується на ринках. Існують, як відомо, чотири основних види ринків: 1) ринок товарів і послуг; 2) ринок робочої сили; 3) ринок грошей; 4) ринок капіталів.

Усі ринки тісно пов'язані між собою. Так, ринок предметів споживання взаємопов'язаний із ринком засобів виробництва, ринок засобів виробництва - з ринком капіталів. Ринок робочої сили залежить від ринку засобів виробництва, ринку предметів споживання й ринку капіталів та ін.

Рівновага всієї економічної системи можлива лише при збалансованості попиту та пропозиції кожного ринку, який входить у цю систему.

Існують два показники збалансованості кожного окремого й всього національного ринку: збалансованість по натуральній формі товару та збалансованість у грошовому виразі. Але це не єдина умова загальної економічної рівноваги.

В умовах сформованої національної економіки під макроекономічною рівновагою розуміється така збалансованість сукупного попиту та сукупної пропозиції, при якій мають місце: а) відповідність суспільних цілей та існуючих економічних можливостей; б) найбільш повне використання виробничих ресурсів (засобів виробництва та робочої сили); в) відповідність загальної структури виробництва структурі споживання; г) створення можливостей для високих темпів зростання економіки і посилення її соціальної орієнтації та ін.

В умовах ринкової економіки загальна рівновага формується, як правило, стихійно, в результаті дії закону вартості.

В одні періоди попит перевищує пропозицію, в інші — навпаки.

Рівновага між сукупним попитом та сукупною пропозицією може змінюватися як в короткостроковому періоді, так і в довгостроковому.

З розвитком суспільства змінюються суспільні цілі та економічні можливості, що створює об'єктивну необхідність переходу від одного рівноважного стану до іншого.

В Україні, у результаті розриву традиційних економічних зв'язків, порушені всі основні макроекономічні пропорції: відсутня відповідна суспільній потребі структура виробництва; незадовільно використовуються виробничі потужності; має місце величезний дефіцит державного бюджету; склалася диспропорція між ринком товарів та ринком грошей та ін.

Для нашої держави особливо актуальним є вирішення проблеми збалансованості економічної системи, використання рекомендацій науки про механізм (моделі) макроекономічної рівноваги.

Економічні концепції про моделі макроекономічної рівноваги.

Теорія економічної рівноваги вважається однією з фундаментальних в економічній науці. Вона має важливе практичне значення. Її розробкою займалися багато відомих економістів. Різні макроекономічні школи по-різному трактують досягнення і функціонування рівноваги на окремих ринках. Приміром, для класиків економіка являє собою зрілу систему, що характеризується повною зайнятістю усіх факторів виробництва, гнучкістю цін і заробітної плати, а також раціональним поведінням економічних суб'єктів. Кейнсіанці описують економіку як систему, у якій досягнення макроекономічної рівноваги можливо і при неповній зайнятості робочої сили, при відносній негнучкості цін і заробітної плати.

Класична модель загальної економічної рівноваги (ЗЕР) ґрунтується на наступних положеннях.

По-перше, економіка є саморегульованою в силу абсолютної гнучкості цін і в результаті дії автоматичних стабілізаторів. На ринку капіталу таким стабілізатором є гнучка ставка відсотка, на ринку праці - гнучка ставка номінальної заробітної плати.

Рівновага на кожному з ринків встановлюється автоматично, будь-які відхилення тимчасові. Порушена рівновага відновлюється самостійно за допомогою системи стабілізаторів.

По-друге, ринок праці відіграє ведучу роль у формуванні умов ЗЕР у реальному секторі економіки. На ринку праці існує повна зайнятість (при наявності природного безробіття).

По-третє, гроші не є багатством, не мають самостійної цінності (принцип нейтральності грошей). У результаті ринки грошей і благ не є взаємозалежними, кожен із секторів економіки – грошовий і реальний – існує сам по собі (принцип класичної дихотомії).

Деякі сучасні економісти - монетаристи, прихильники теорії “раціональних чекань” і теорії “економіки пропозиції”, оновили положення класичної теорії.

Монетаристи (Фридмен) вважають, що ринкова система без утручання держави забезпечує макроекономічну стабільність. Інструментом, що визначає стабільність виробництва, цін і зайнятості, думають вони є гроші.

Монетаристам належить наступне рівняння:

$$D \times Ob = C \times T,$$

де D - пропозиція грошей;

Ob – швидкість їхнього звертання;

C – середня ціна;

T – обсяг товарів і послуг.

Ліва частина рівняння-витрати покупців, купівельний попит, а права - виторг від реалізації товарів і послуг. Тим самим ліва частина пояснює пропозицію, а права попит.

Оскільки монетаристи виходять з того, що швидкість обороту грошей відносно стабільна і передбачувана, то загальна рівновага (включаючи зайнятість), на їхню думку, сполучена винятково з пропозицією грошей – їх кількістю.

Збільшення пропозиції грошей веде до *інфляції попиту*, а зменшення – до *дефляції*. Тому основою стабілізації цін і підтримки загальної рівноваги, вважають монетаристи, є контроль над пропозицією грошей у країні, щоб не допустити зрушень у сукупному попиті, що порушує загальну рівновагу.

Кейнсіанська модель ЗЕР базується на інших припущеннях.

По-перше, кейнсіанці розглядають економіку, у якій відсутня гнучкість цін, що знижуються, і заробітних плат. По-друге, якщо класики затверджують, що економічні суб'єкти діють раціонально і не роблять помилок, те кейнсіанці підкреслюють, що люди (насамперед робоча сила) піддані грошовим ілюзіям. По-третє, кейнсіанці відкидають принцип неокласичної дихотомії. Для послідовників Кейнса грошовий і реальний сектор взаємозалежні. Якщо для класиків гроші є лише рахунковим матеріалом, то для кейнсіанців вони представляють визначений вид багатства.

На відміну від класиків, що виходять із пріоритету ринку праці, кейнсіанці підкреслюють значимість ринку благ, причому пріоритет віддається сукупному попиту.

Концепції Д. Кейнса та економістів-класиків відрізняються відносно характеру зміни сукупної пропозиції та сукупного попиту,

1. Сукупна пропозиція. Економісти-класики стверджують, що при повному використанні факторів виробництва сукупна пропозиція залишається стабільною, навіть якщо знижується рівень цін. Пояснюють це тим, що ціни еластичні, їх зниження супроводжується одночасним зниженням витрат виробництва. У результаті реальний прибуток та обсяг виробництва не змінюються.

Кейнсіанці виходять із нееластичності цін та заробітної плати. Вони вважають, що зменшення сукупної пропозиції в порівнянні з обсягом, який відповідає повному використанню факторів виробництва, буде відбуватися без зміни цін.

2. Сукупний попит. Економісти-класики стверджують, що сукупний попит залежить від рівня цін та наявності у покупців грошей. При фіксованій пропозиції грошей обсяг виробництва та рівень цін знаходяться в оберненій залежності. Сукупний попит стабільний, коли пропозиція грошей підтримується на постійному рівні. Якщо при фіксованій сукупній пропозиції кількість грошей в обігу збільшується, то ціни підвищуються (крива попиту зміщується вправо). Якщо кількість грошей скорочується, то ціни зменшуються (крива попиту зміщується вліво). Стабільний сукупний попит можна підтримувати шляхом контролю над грошовою масою.

Кейнсіанці вважають, що сукупний попит нестабільний навіть при фіксованій кількості грошей в обігу, бо змінюється розмір інвестицій. Як правило, реальний сукупний попит менше можливого (ефективного). У результаті реальний обсяг виробництва нижче можливого при повній зайнятості робочої сили і повному використанні інших факторів виробництва. Щоб запобігти величезних втрат, необхідна активна державна політика, спрямована на збільшення попиту. Держава повинна впливати на попит шляхом регулювання розміру споживання, інвестицій, державних закупок та експорту.

Поряд з моделлю “AD – AS” проблеми макроекономічної рівноваги можуть розглядатися за допомогою кейнсіанської моделі “доходи - витрати” де сукупні витрати представлені функцією від обсягу реального національного доходу. Дана модель акцентує увагу на аналіз факторів, що визначають обсяг витрат споживачів і тих обставин, що змушують споживачів змінювати свої плани майбутніх витрат. У розглянутій моделі сукупні витрати суспільства представлені у виді наступних компонентів: особисте споживання; інвестиційне споживання; державні витрати; чистий експорт.

Зосередивши увагу на категоріях заощаджень і інвестицій, розглянемо спосіб розрахунку рівноважного рівня доходів за умови рівності сукупного попиту (витрат) і обсягу випуску (доходів). Припустивши, що державні

витрати і чистий експорт дорівнюють нулю, можемо записати:

з погляду доходів:

$$Q_{\text{пи}} = Q_{\text{нп}} - Q_{\text{п}},$$

з погляду витрат:

$$Q_{\text{с}} = Q_{\text{ср}} - Q_{\text{п}},$$

де $Q_{\text{пи}}$ - обсяг планованих інвестицій;

$Q_{\text{нп}}$ - обсяг національного продукту;

$Q_{\text{п}}$ – обсяг споживання;

$Q_{\text{с}}$ – обсяг заощаджень;

$Q_{\text{ср}}$ – обсяг сукупної витрати.

Звідси випливає, що в крапці макроекономічної рівноваги, у якій обсяг національного продукту (доходу) відповідає обсягу сукупних витрат, виконується рівність:

$$Q_{\text{пи}} = Q_{\text{с}}.$$

На рис. 5. проілюстрований метод визначення рівноважного випуску ”вилучень і ін'єкцій”, тобто заощаджень і інвестицій, альтернативний методу “доходи витрати”. На малюнку праворуч від крапки Е домашні господарства зберігають більше, ніж фірми планують інвестувати. Такий надлишок заощаджень викликає нагромадження продукції на складах, і фірми скоротять виробництво. Ліворуч від даної крапки домашні господарства зберігають менше, ніж фірми хочуть інвестувати, товарні запаси при цьому скорочуються, і фірми починають збільшувати випуск товарів.

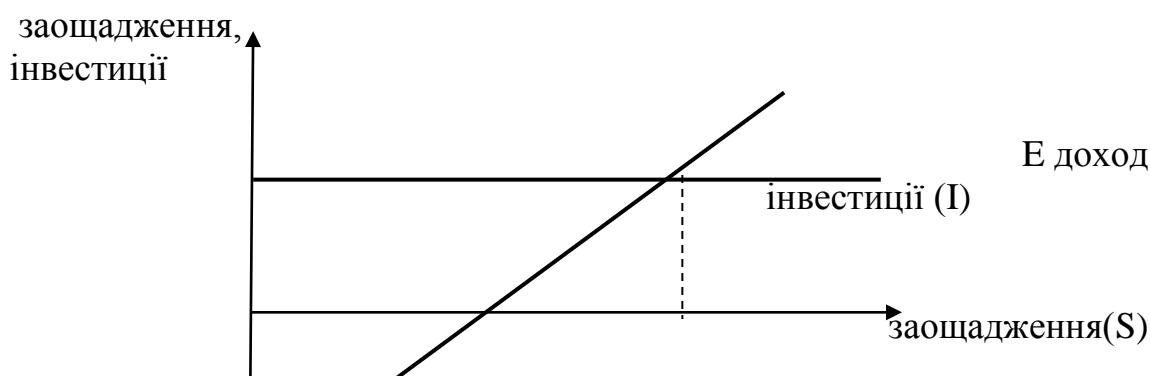

Рис. 5. Макроекономічна рівновага в моделі вилучень і ін'єкцій

Тому що плани інвестицій і заощаджень, що здійснюються різними агентами ринку по різних причинах не збігаються, (мотиви фірми – максимізація норми прибутку з урахуванням ставки відсотка, мотиви заощаджень домашніх господарств – покупка дорогих товарів; забезпечення

старості; страхування від непередбачених обставин; забезпечення своїх дітей у майбутньому), те рівноважний обсяг виробництва практично ніколи не збігається з потенційним.

Згідно класичного підходу до даного питання основним фактором, що визначає динаміку заощаджень і інвестицій, є ставка відсотка.

Виходячи з кейнсіанського підходу не ставка відсотка, а величина розташовуваного доходу домашніх господарств є основним чинником, що визначає динаміку споживання і заощаджень. Вплив процентної ставки – удруге, однак динаміка інвестицій визначається насамперед динамікою процентних ставок.

Для аналізу рівня збалансування національної економіки в міжнародній практиці використовуються система національних рахунків та міжгалузевий баланс.

Система національних рахунків (СНР) — це спосіб одержання інформації про макроекономічні пропорції, які характеризують основні сектори економіки та фази економічного процесу.

У СНР виділені такі сектори: 1) підприємства, зайняті виробництвом товарів та послуг; 2) фінансові установи та корпорації; 3) органи державного управління; 4) домашні господарства; б) приватні некомерційні організації, які обслуговують домашні господарства; б) інший світ (включаючи зовнішньоекономічні зв'язки).

За кожним сектором визначаються показники основних фаз економічного процесу: 1) виробництва та утворення доходів; 2) використання доходів на споживання та нагромадження; 3) розподілу та перерозподілу доходів; 4) джерел капітальних витрат; 5) інвестицій та ін.

На основі секторних рахунків складаються зведені національні рахунки “вітчизняного продукту”, “національного доходу”, “капітальних вкладень” та ін.

У 1953 році ООН введений міжнародний стандарт СНР, який періодично вдосконалюється. Зараз застосовується стандарт СНР, затверджений ООН у 1993 році.

СНР дозволяє встановлювати окремі макроекономічні пропорції без урахування зв'язків між галузями. Для визначення пропорцій із урахуванням взаємозв'язку галузей використовується міжгалузевий баланс.

Міжгалузевий баланс складається на основі методу “витрати-випуск”, розробленого В. Леонтьєвим у 40-і роки ХХ ст. Цей метод зробив можливим розв'язання великих систем рівностей, які виражають економічні зв'язки.

Міжгалузевий баланс має вигляд таблиці, в якій сполучені дані про витрати на виробництво кожного виду продукції, її розподіл та споживання. Баланс показує, наприклад, кількість продукції кожної галузі, яка використовується на виробничі потреби (проміжний продукт) та кінцеве споживання (особисте, громадське, відшкодування основних фондів капітальний ремонт, експорт).

Міжгалузевий баланс розробляється в натуральному виразі (по продуктам), у вартісному (грошовій формі) та натурально-вартісному, якій

Тема 5. Грошовий ринок.

Гроші - один з найбільших людських винаходів. Походження грошей зв'язане з 7 - 8 тис. до н. ер., коли в первісних племен з'явилися надлишки якихось продуктів, які можна було обміняти на інші потрібні продукти. Історично як засіб полегшення обміну використовувалися - зі змінним успіхом - худоба, сигари, раковини, камені, шматки металу. Але щоб служити як гроші, предмет повинний пройти лише одне, іспит: він повинний одержати загальне визнання і покупців, і продавців як засіб обміну. Гроші визначаються самим суспільством; усе, що суспільство визнає як звертання: це і є гроші.

Гроші – це загальний еквівалент, через який вимірюється вартість усіх товарів і послуг.

Грошовий ринок – це ринок, на якому попит та пропозиція грошів визначають рівень процентної ставки та “ціну” грошів.

На копійчаному ринку гроші “не купуються” та “не продаються” як інші товари. У цьому полягає особливість копійчаного ринку. При угодах на копійчаному ринку гроші обмінюються на інші ліквідні засоби по альтернативній вартості, що вимірюється в даному випадку в одиницях номінальної норми.

Перераховані компоненти грошового обігу одержали загальна назва "квазі-гроші". Квазі-гроші являють собою найбільш вагому і швидко зростаючу частину в структурі грошового обігу.

Економісти називають квазі-гроші ліквідними активами. Під ліквідністю якого-небудь чи майна активів розуміється їх легко реалізуємість, можливість їхнього звертання в грошову форму без утрати вартості. Отже, самим ліквідним видом активів є гроші. До високо ліквідних видів майна відносяться золото, інші дорогоцінні метали, дорогоцінні камені, нафта, твори мистецтва. Меншою ліквідністю володіють будинку, устаткування. У структурі грошової маси виділяють такі сукупні компоненти, чи, як їхній ще називають, грошові агрегати, як **M1**, **M2**, **M3**, **L**, що групують різні платіжні і розрахункові засоби по ступені їхньої ліквідності, причому кожен їхній наступний агрегат містить у собі попередній.

M1 - це гроші у вузькому змісті слова, що ще називають "грошима для угод", і вони містять у собі готівка (паперові гроші і монети), що звертаються поза банками, також гроші на поточних рахунках (рахунках "до запитання") у банках. Потрібно помітити, що депозити на поточних рахунках виконують усі функції грошей і можуть бути спокійно перетворені в наявні.

M2 - це гроші в більш широкому змісті слова, що містять у собі усі компоненти **M1** + гроші на термінових і ощадних рахунках комерційних банків, депозити зі спеціалізованих фінансових інститутів. Власники строкових вкладів одержують більш високий відсоток у порівнянні з власниками поточних внесків, але вони не можуть вилучити ці внески

раніше визначеного умовою внеску терміну. Тому кошти на термінових і ощадних рахунках не можна безпосередньо використовувати як купівельний і платіжний засіб, хоча потенційно вони можуть бути використані для розрахунків. Розходження між **M1** і **M2** полягають у тім, що до складу **M2** включені квазі-гроші, що, принаймні, важко використовувати для угод, нелегко перевести в наявні.

M3 містить у собі **M2** + великі строкові вклади і суми контрактів по перепродажі цінних паперів.

L складається з **M3** і комерційних паперів з визначеними видами короткострокових цінних паперів.

Слід зазначити, що в нашій країні до останнього часу грошові агрегати не нараховувалися і не використовувалися. Теоретично це улаштовувалося постулатами марксистської економічної науки, відповідно до яких вважається неприпустимим об'єднання квазі-гроші і готівки, тому що змішуються зовсім різні категорії - гроші, цінні папери, кредит.

Однак ясно, що між грошовим ринком (рух короткострокових позичок), ринком інвестицій (звертання середньострокового і довгострокового позичкового капіталу) і ринком цінних паперів існує тісний взаємозв'язок. Потенційно залишки на термінових рахунках і цінних паперах можуть бути використані для розрахунків. Крім того, власники термінових рахунків мають можливість переоформити їх у рахунки до запитання. Доходи від цінних паперів можуть зберігатися на поточних рахунках, так само, як кошти, виручені від їхнього продажу. Безумовно, грошові агрегати на практиці відіграють позитивну роль як орієнтири грошової політики держави. З урахуванням стирання граней між наявним і безготівковим оборотом нашій країні варто було б перейти до їх активного виробництва.

Рівновага на грошовому ринку — ситуація на грошовому ринку, коли кількість пропонованих коштів і кількість грошей, що хочуть мати на руках населення і підприємці, рівні.

Рівновага на грошовому ринку є результат взаємодії попиту та пропозиції грошей.

Крива попиту на гроші відбиває взаємозв'язку між загальною кількістю грошей, що населенню і фірмам хочуть мати на руках у даний момент, і процентною ставкою по звичайних не грошових активах.

Крива пропозиції грошей відбиває залежність пропозиції грошей від процентної ставки.

Рівновага на грошовому ринку формується під впливом Центрального банку. У тому випадку, коли Центральний банк, контролюючи пропозиції грошей, має намір підтримувати його на фіксованому рівні незалежно від зміни процентної ставки, крива пропозиції буде мати вертикальну лінію.

Центральним банком виразиться в зрушенні кривої пропозиції грошей вліво і росту процентної ставки. Встановлення і підтримка рівноваги на грошовому ринку можливо лише в умовах розвинутого ринку цінних паперів і стабільних поведінкових зв'язків, властивих економічним суб'єктам при відносних змінах визначених перемінних (приміром, процентної ставки).

Банківська система. функцій комерційних банків.

Їх зобов'язання та резерви.

Банківська Система – сукупність банківських установ, що функціонують на території даної країни у взаємозв'язку між собою.

Банківська система має два рівні. На першому рівні знаходиться Центральний (емісійний) банк. На другому рівні розташовані банки комерційні (депозитні) і спеціалізовані (інвестиційні, ощадні, іпотечні, зовнішньоторговельні й ін.) банки.

Банківська система виконує наступні *основні функції*:

акумуляція тимчасово вільних коштів;

надання вільних коштів у тимчасове розпорядження;

створення кредитних грошей;

кредитне регулювання;

грошова емісія;

імітування (випуск) цінних паперів.

Найважливішою ланкою банківської системи є Центральний банк.

Центральний банк – головна ланка банківської системи, що забезпечує рівновагу грошового ринку; посередник уряду в його позикових і кредитних операціях.

Центральний банк відіграє ключову роль у керуванні грошовою масою, валютним курсом і збереженням валютних резервів країни. У більшості країн Центральний банк має виняткове право грошової емісії. Центральний банк у США – це Федеральна резервна система (ФРС), у Великобританії – Банк Англії, у Німеччині – Бундесбанк, у Японії – Банк Японії. ФРС – незалежний урядовий заклад, Банк Англії знаходиться в державній власності і контролюється державою, Бундесбанк у значній мірі діє самостійно, Центральний банк Російської Федерації (ЦБРФ) відповідно до Конституції РФ підзвітний Державній Думі.

Основні задачі Центрального банку:

забезпечення стабільності грошового обігу;

здійснення державної політики в області кредиту, грошового обігу, розрахунків і валютних відносин.

Основні функції Центрального банку:

здійснювати емісію грошей і організацію їхнього звертання;

акумулює і зберігає касові резерви інших кредитних установ;

забезпечує кредитування інших комерційних банків і здійснює контроль за їх діяльністю.

З метою здійснення своїх функцій Центральний банк використовує наступні *основні інструменти*:

установлює норму обов'язкових резервів для комерційних банків (мінімальну частку депозитів, що комерційні банки повинні зберігати у виді резервів – безвідсоткових вкладів – у Центральному банку;

проводить операції на відкритому ринку (купівля і продаж державних цінних паперів);

установлює дисконтну ставку (ставку рефінансування, тобто ставку,

по якій Центральний банк кредитує комерційні банки).

Центральний банк не може цілком контролювати пропозиція грошей, тому що комерційні банки самі визначають величину надлишкових резервів, що впливає на норму банківських резервів і відповідно на мультиплікатор. Центральний банк не може точно спрогнозувати обсяг кредитів, що буде виданий комерційним банкам. Коефіцієнт депонування визначається поведженням населення й інших причин, не завжди зв'язаними з дії Центрального банку.

Комерційні банки – кредитні установи універсального типу, що здійснюють на договірних умовах кредитно-розрахункове й інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб за допомогою надання послуг і здійсненням операцій.

Комерційні банки виконують наступні основні функції:

приймають і розміщають грошові внески;

залучають і надають кредити;

роблять розрахунки з доручення клієнтів і банки-кореспондентів їхнє касове обслуговування.

Здійснювані комерційними банками операції підрозділяються на *активні і пасивні*.

Пасивні операції – залучення грошових ресурсів шляхом прийому депозитів, продажу акцій, облігацій і ін. цінних паперів.

Активні операції – розміщення грошових ресурсів шляхом надання кредитів, покупки акцій і цінних паперів.

Комерційні банки розрізняються:

по приналежності статутного капіталу і способу його формування у формі акціонерних товариств з обмеженою відповідальністю, за участю іноземного капіталу, іноземних банків і т.д.

по видах чинених операцій: універсальні і спеціалізовані;

по території діяльності: регіональні, республіканські й ін.;

по галузевій орієнтації.

Спеціалізовані кредитно-фінансові установи здійснюють кредитування конкретних сфер і галузей економічної діяльності.

Вони виступають у наступних *основних формах*:

інвестиційні банки, що проводять операції по емісії і розміщенню цінних паперів, залучають капітал, використовують свій капітал на інвестування галузей;

ощадні установи збирають заощадження населення і використовують грошовий капітал на інвестиції в житлове будівництво;

страхові компанії залучають засобу шляхом продажу страхових полісів, фінансують великі корпорації промисловості, транспорту, торгівлі;

пенсійні фонди залучають засобу шляхом емісії боргових зобов'язань;

інвестиційні компанії розміщають серед дрібних власників свої акції і використовують ці засоби на покупку цінних паперів різних галузей економіки.

Грошовий мультиплікатор і грошова пропозиція.

На більш фундаментальному рівні вартість грошей є, власне кажучи, феноменом попиту та пропозиції. Тобто вартість грошей визначається їхньою рідкістю стосовно їхньої корисності. Корисність грошей складається, зрозуміло, у їхній унікальній здатності обмінюватися на товари і послуги, як сьогодні, так і в майбутньому. Попит на гроші в економіці залежить, таким чином, від загального доларового обсягу угод плюс кількості грошей, що індивідууми і підприємства хочуть мати в розпорядженні для можливих угод у майбутньому. При даному більш-менш постійному попиті на гроші, вартість, чи "купівельна вартість", грошової одиниці буде визначатися пропозицією грошей. Отже, прийнятність, відносна рідкість і законність і дають, на мій погляд, грошової банкноті визначену вартість. Але завжди можна буде виділити ще кілька факторів, що чи прямо побічно впливають на вартість грошей. Аналогічно і з функціями грошей, що ми розглянули вище: різні учені виділяють різні функції грошей. У наш час гроші для багатьох стали сенсом життя. Дуже багато людей витрачають увесь свій час на заробляння грошей, жертвуючи своєю родиною, рідними, особистою життям.

Пропозиція грошей (m) — кількість грошей, що знаходяться в звертанні, за межами банківської системи.

Пропозиція грошей у всіх країнах регулюється центральними і комерційними банками.

Пропозиція грошей (M^5) містить у собі готівка (З) і депозити:

$$M = Z + D,$$

де M — пропозиція грошей; Z — готівку; D — депозити до запитання.

Центральний банк регулює насамперед *грошову базу*, тобто активи, від величини яких залежить грошова маса в країні. Якщо грошову базу приймемо $MВ$, а банківські резерви $ДО$, тоді:

$$MВ = Z + ДО,$$

де $MВ$ — грошова база; Z — готівку; $ДО$ — резерви.

У модель пропозиції грошей включені *три екзогенні перемінні*.

1. *Грошова база ($MВ = Z + ДО$).*

2. *Норма резервування депозитів (pp)*, тобто частка банківських вкладів, поміщених у резерви. Центральний банк установлює для комерційних банків норми резервів у виді безвідсоткових вкладів у Центральному банку. Норми резервів встановлюються у відсотках від внесків у комерційних банках. Цей відсоток диференційований: вклади до запитання мають більш високий норматив, чим строкові вклади.

3. *Коефіцієнт депонування грошей (сг)*, що відбиває переваги населення в розподілі грошової маси між наявними і депозитами.

Дана модель показує залежність пропозиції грошей від грошової бази,

норми резервування депозитів і коефіцієнта депонування. З її допомогою пізнається, як впливає на пропозицію грошей політика Центрального банку, комерційних банків і приватних осіб.

Більш загальна модель пропозиції грошей включає і таку перемінну, як *грошовий мультиплікатор*, під яким розуміється відношення пропозиції грошей до грошової бази:

$$M = \frac{Cr + 1}{Cr + rr}$$

Отже, $M = tMB$. Звідси зрозуміло, чому грошову базу (MB), що володіє властивістю мультиплікативного впливу на пропозицію грошей, називають *грошима підвищеної ефективності*.

Таким чином, кількість грошей у країні збільшується в тому випадку, якщо:

- а) росте грошова база;
- б) знижується норма мінімального резервного покриття;
- в) зменшуються надлишкові резерви комерційних банків;
- г) знижується частка готівки в загальній сумі платіжних засобів населення.

Розрізняють *короткострокові і довгострокові криві* пропозиції грошей, що відбивають залежність пропозиції грошей від ставки відсотка.

Короткострокова крива будується при незмінності грошової бази. *Довгострокова* відбиває реакцію банківської системи на зміни в попиті на гроші. Визначальну роль у формуванні довгострокової кривої пропозиції грошей грають тактичні цілі Центрального банку.

Грошово - кредитне регулювання економіки. Основні інструменти регулювання грошової пропозиції: операції з державними цінними паперами на відкритому ринку, процентна політика, нормування обов'язкових резервів комерційних банків

Грошово-кредитна, або монетарна, політика є одним із головних інструментів державного регулювання економіки. Саме на цій політиці держави акцентують свою увагу монетаристи. Грошово-кредитна політика найбільш ефективно й оперативно виконує функції регулювання економічного циклу, попередження і подолання спаду виробництва.

Позначка грошово-кредитної політики — досягнення на національному ринку рівноваги, що характеризується повною зайнятістю та відсутністю інфляції. Суть цієї політики полягає в регулюванні обсягу грошової пропозиції для стабілізації економіки. Так, під година спаду виробництва монетарна політика зводиться до стимулювання зростання пропозиції грошів, а в періоди високої інфляції, навпаки, до її обмеження.

Головним суб'єктом монетарної політики держави є Національний банк, який здійснює грошову емісію і регулює грошово-кредитну діяльність комерційних банків.

У своїй політиці Національний банк застосовує такі методи: операції

на відкритому ринку; зміна рівня мінімальної резервної норми; визначання рівня облікової ставки.

Операції на відкритому ринку — найбільш важливий метод з крапки зору регулювання пропозиції грошей. Суть цього методу полягає в купівлі-продажу Національним банком урядових цінних паперів на відкритому ринку. У процесі купівлі-продажу цих паперів Національний банк вступає у відносини з комерційними банками, не фінансовими фірмами і населенням. Купуючи або продаючи урядові цінні папери, Національний банк здатний збільшувати або зменшувати резерви в банківській системі і таким чином впливати на пропозицію грошей.

Грошова – кредитна політика Національного банку України ґрунтується на основних критеріях і макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного і соціального розвитку на певний період. До таких макроекономічних показників належать: обіг валового внутрішнього продукту, прогнозований рівень інфляції, розмір дефіциту державного бюджету та джерела його покриття, платіжний і торговий баланси.

У процесі здійснення грошово–кредитної політики НБУ використовується певний інструментарій, який охоплює:

- визначення норм обов'язків резервів;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- підтримання курсу національної валюти;
- регулювання імпорту та експорту капіталу.

Визначення норм обов'язків резервів полягає в тому, що НБУ встановлює комерційним банкам та іншим кредитним установам нормативи обов'язкового резервування залучених коштів. Розмір обов'язкових резервів встановлюється в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів. Резерв зберігається на кореспондентському рахунку комерційного банку в Національному банку, проценти на обов'язкові резерви не нараховуються.

Для різних видів залучених коштів можуть встановлюватися різні норми обов'язкового резервування. Якщо НБУ проводить деструкційну політику, то він підвищує норму обов'язкових резервів такою самою мірою збільшується сума обов'язкових резервів і зменшується ресурсний потенціал кожного комерційного банку.

Якщо НБУ проводить експансійну політику, то він зменшує норму обов'язкового реформування.

Визначення норм обов'язкових резервів – досить сильний інструмент грошово–кредитної політики. На грошову масу він впливає не тільки через зміну обігу ресурсів кожного комерційного банку, а й через зміну грошового мультиплікатора.

Процентна політика як інструмент грошового-кредитного регулювання економіки полягає в тому, що НБУ визначає рівень

процентних ставок за ломбардними й обліковими кредитами, які він надає комерційним банкам у порядку рефінансування їхніх активних операцій.

Якщо НБУ проводить стримування або скорочення маси грошей в обігу, він підвищує процентні ставки, що зменшує попит на кредитні гроші. Скорочення попиту призводить до скорочення пропозиції. Не використані для кредитування гроші вкладаються в інші активи (цінні папери держави) або осідають на депозитах комерційних банків у НБУ, як наслідок – відбувається зменшення грошей в обігу.

Рефінансування комерційних банків як інструмент грошового-кредитної політики тісно пов'язане з процентною політикою, але має й певні власні риси. Цей інструмент базується на функції НБУ як «кредитора на останній інстанції». Комерційні банки звертаються до нього за кредитом найчастіше у разі появи тимчасового дефіциту первинних резервів. Такі позики банки просять, як правило, на короткий строк і одержують у порядку переобліку комерційних векселів чи під заставу цінних паперів, у тому числі й комерційних векселів. Ці кредити мають назву відповідно *обліковий і ломбардний*.

Операції з цінними паперами на відкритому ринку полягають у змінах обсягів купівлі та продажу НБУ цінних паперів: казначейських зобов'язань (депозитних сертифікатів), інших цінних паперів.

За умов коли потрібно стабілізувати чи зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможного попиту, знизити інфляцію, НБУ продає цінні папери Комерційним банкам. В останніх зменшується первинні резерви, а внаслідок цього скорочується загальний обсяг грошової маси.

Політика підтримання курсу національної валюти охоплює операції НБУ з управління валютними резервами держави. НБУ забезпечує управління валютними резервами, здійснюючи валютні інвестиції шляхом купівлі – продажу іноземної валюти на валютних ринках із метою підтримання курсу національної валюти відносно іноземних валют і впливу на загальний попит і пропозицію грошей у державі.

Регулювання імпорту та експорту капіталу є інструментом впливу на грошову масу в обігу, який застосовується НБЦ через:

Реєстрацію імпорту та експорту капіталу;

Установлення максимальних та мінімальних розмірів процентних ставок за іноземними депозитами в українських банках;

Установлення для осіб, які мають борги перед нерезидентами, обов'язкового безпроцентного вкладення певної частини від суми цих боргових зобов'язань в уповноважених банках.

Політика “дешевих” та “дорогих” грошей

Розглянемо як це відбувається. Якщо Національний банк продає урядові цінні папери, те в результаті в комерційних банків, не фінансових фірм і населення зосереджуються цінні папери, а в Національного банку — гроші. Це скорочує банківські резерви і здатність комерційних банків до кредитування. Скорочення резервів у комерційних банках призведе і до скорочення грошової пропозиції, унаслідок чого відсоткова ставка на

кредити і депозити зростає, а інвестування знизиться. Це так звана політика «дорогих» грошів, яка є одним із елементів реструктивної політики держави.

Якщо уряд, здійснюючи політику експансії, хоче знизити відсоткову ставку і поживити тим самим інвестиції, то грошово-кредитний механізм діє в зворотному напрямку: Національний банк починає скуповувати урядові цінні папери в комерційних банків, не фінансових фірм і населення, збільшуючи таким чином резерви комерційних банків та їх здатність до кредитування. У свою чергу, це збільшує пропозицію грошів і знижує відсоткову ставку; інвестиції на ринку капіталів зростають і в перспективі мультиплікативно зростає ВВП. Це є так кликана політика «дешевих» грошів.

Залишається відповісти на питання, чому комерційні банки, не фінансові фірми і населення погоджуються на купівлю-продаж урядових цінних паперів? Праворуч у тому, що, як уже відмічалось, ціни облігацій і відсоткові ставки знаходяться в оберненій залежності. Національний банк продає цінні папери за низькою ціною, а купує їх за більш високою ціною.

Отже, Національний банк здатний продавати урядові цінні папери і завдяки цьому безпосередньо впливати на пропозицію грошів.

Змінюючи мінімальну обов'язкову резервну норму, Національний банк також може впливати на кредитні можливості комерційних банків. Збільшення норми резерву призведе до скорочення грошової пропозиції і підвищення відсоткової ставки. Гроші стають «дорогими», що означає реструктивну політику. І навпаки, знижуючи резервну норму, Національний банк здійснює експансіоністську політику, тобто політику «дешевих» грошів.

Слід зауважити, що зміна резервної норми — досить потужний метод монетарної політики, а практичне застосування цього методу потребує обережності. Це пояснюється тим, що норма обов'язкового резерву впливає на рівень копійчаного мультиплікатора. Томові навіть незначні коливання цієї норми суттєво впливають на пропозицію грошів. За цих обставин зміни нормативного рівня резервів використовують лише в крайніх випадках. Для простого коригування грошової пропозиції резервну норму, як правило, не змінюють.

Облікова ставка — це відсоток, під який Національний банк надає кредити комерційним банкам. Національний банк може надавати безпосередньо позику комерційним банкам, призначаючи низьку (дисконтну) облікову ставку. Томові ця політика називається також дисконтною. Вона призводить до збільшення резервів у комерційних банках і зростання пропозиції грошів, що знижує відсоткову ставку на копійчаному ринку. І навпаки, підвищуючи облікову ставку, Національний банк скорочує резерви комерційних банків. У них погіршуються можливості до кредитування економіки, пропозиція грошів зменшується, а відсоткова ставка зростає.

Ефективна грошово-кредитна політика розглядається як невід'ємний компонентів антиінфляційної політики тому, що помилкове, необгрунтоване

збільшення грошової пропозиції спричинює інфляцію.

В Україні монетарні методи передусім використовувалися як антиінфляційний засіб. Протидією інфляції було, насамперед, відстрочення бюджетних виплат, що призвело до небувалого зростання заборгованості бюджету і значного загострення кризи неплатежів. Обсяг кредитної заборгованості між підприємствами та організаціями України за 1995 р. збільшився в 4,5 рази.

Особливо негативно позначилась на економіці України неузгодженість між фінансовою і монетарною політикою. Це передусім проявилось в непослідовній та суперечливій емісійній політиці. Намагання НБУ проводити послідовну політику «дорогих» грошів не дали очікуваного економічного ефекту. В умовах глибокого структурного розбалансування державних фінансів політика грошової стабілізації не могла бути ефективною. Світовий досвід показує, що жорсткий режим монетарної політики без здійснення рішучої політики обмеження бюджетних видатків у змозі зупинити інфляцію лише на коротку годину.

Монетарні обмеження, не підтримані заходами бюджетної рестрикції, неодмінно ведуть до кризи неплатежів, заборгованості з виплатою заробітної плати, пенсій та інших соціальних видатків, що збільшує потребу в державних запозиченнях або грошовій емісії. Така ситуація втягує економіку в негативну спіраль: жорстка емісійна деструкція — платіжна криза — емісійні ін'єкції — новий значний сплеск інфляції. Фактично за такою схемою в Україні розвивалися події в 1993 — 1994-му роках.

З метою зменшення інфляції держава може здійснювати антиінфляційну політику, яка має декілька напрямків. Одним із найважливіших завдань антиінфляційної стратегії є погашення інфляційних очікувань, насамперед, адаптаційних. Іншим невід'ємним компонентом антиінфляційної стратегії є стабільна грошова політика, її особливість — запровадження жорстких лімітів на щорічні прирости грошової маси. Цей показник визначається довгостроковою динамікою реального виробництва і таким рівнем інфляції, який уряд вважає прийнятним і зобов'язується контролювати.

Для того щоб грошово-кредитна політика була дійсно антиінфляційною, вказаний ліміт треба витримувати протягом тривалого години незалежно від стану бюджету, інтенсивності інвестиційного процесу, рівня безробіття. Тобто, в економіці за розумів інфляції грошово-кредитна політика відіграє провідну роль. За інфляційних обставин немає причин, що змушують перевищувати ліміт пропозиції грошів. Здійснення антиінфляційної грошової стратегії під силу лише сучасній банківській системі, очолюваній незалежним від виконавчої влади Національним банком. Алі регулюючий потенціал Національного банку обмежений. Адже в ринковій економіці в обігу постійно перебувають гроші, випущені не тільки Національним банком, а й комерційними банками. Це, у першу чергу, банківські чеки. Томові, крім грошових обмежень, потрібні й інші заходи боротьби з інфляцією. У країнах з розвинутими ринковими відносинами

функціонують механізми, що підтримують виробництво і протидіють його різкому спаду. З метою стимулювання виробництва держава створює сприятливий інвестиційний клімат; стимулює науково-технічний прогрес; застосовує заходи, спрямовані на підвищення гнучкості ринку праці, на посилення конкуренції, на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Дуже важко здійснювати обмежувальну грошово-кредитну політику у високо монополізованій економіці, де відсутні дійові ринкові механізми. У такій економіці встановлення жорстких лімітів на приріст грошової пропозиції викличе не стільки стабілізацію цін, скільки лапоподібне скорочення обсягів виробництва. Це означає, що перехід до антиінфляційної грошово-кредитної політики має відбуватися поступово, супроводжуючись роздержавленням економіки, її демонополізацією, розвитком ринкової інфраструктури.

На результати монетарної політики значно впливають і процеси, що відбуваються у світовій економіці. Розглянемо політику «дешевих» грошів як елемент загальної експансіоністської політики. Унаслідок збільшення пропозиції грошів відсоткова ставка в національній економіці знижується, що скорочує надходження до неї іноземних інвестицій. Це, у свою чергу, зменшує попит на валюту даної країни і знижує її курс стосовно до іноземних валют.

Наслідок — скорочення імпорту і зростання експорту. І навпаки для політики «дорогих» грошів.

Таким чином, наслідки внутрішньої грошово-кредитної політики посилюються під впливом світової економіки.

Для будь-якої економіки поряд із підтримкою внутрішньої рівноваги виключно важливою є проблема досягнення балансу між експортом та імпортом. Яким же є взаємозв'язок макроекономічної рівноваги і торговельного балансу за розумів проведення тієї чи іншої монетарної політики?

Припустимо, що для даної країни має місце суттєве перевищення імпорту над експортом в умовах високого безробіття і спаду виробництва. За таких обставин держава, природно, спробує зменшити дефіцит торговельного балансу і буде проводити політику «дешевих» грошів. Така політика знизить ставку відсотка і зменшить приплив імпорту, буде сприяти експорту і поліпшить торговельний баланс. Тобто, політика «дешевих» грошів узгоджується з політикою збалансування торговельного балансу.

Припустимо тепер, що для країни характерним є перевищення імпорту над експортом в умовах інфляції. Тоді уряд проводить політику «дорогих» грошів і скорочує дефіцит торговельного балансу. Чи узгоджуються між собою такі дії уряду? Політика «дорогих» грошів підвищує ставку відсотка і стимулює приплив іноземних інвестицій. Це збільшує попит на національну валюту і підвищує її курс стосовно інших валют, що скорочує експорт і погіршує торговельний баланс. Така політика «дорогих» грошів приходиться в суперечність з політикою балансування торговельного балансу.

Отже, грошово-кредитна політика може узгоджуватися з політикою балансування експорту та імпорту, але може і суперечити їй.

Про важливість правильного узгодження стратегічних цілей красномовно свідчить досвід України. У 1991-1993 р. пріоритетними цілями загальноекономічної політики, в тому числі, грошово-кредитної, визнавалося стикування темпів падіння виробництва. Їй була підпорядкована і грошова-кредитна політика НБУ, що перетворювалася в політику емісійного підтримання економіки. Неминучим наслідком стала гіперінфляція, рівень якого досяг апогею в 1993 р.

У 1994-1996 рр. НБУ, усвідомивши свою особливу відповідальність за стан грошово-кредитної сфери, почав послідовно відстоювати як свою стратегічну ціль подолання інфляції та стабілізацію цін. Проте ця ціль не була належним чином узгоджена з іншими стратегічними цілями економічної політики. Уряд та Верховна Рада, визнаючи на словах антиінфляційну стратегію НБУ, фактично не залучили інструментів конкурентної та структурної політики, гальмуючи процеси приватизації та реструктуризації виробництва. Цілями економічного зростання не були підтриманні не грошово-кредитними заходами, що призвело до хронічного падіння виробництва, зайнятості, поглиблення платіжної кризи, погіршення фінансового стану економіки на фоні історичного зниження темпів інфляції, забезпеченого переважно кредитно-грошовими заходами НБУ.

Застосування методів грошово-кредитної політики сприяє посиленню посилення здатності ринкової економіки до саморегуляції, підвищенню ефективного механізму її здійснення завдяки нейтралізації грошово-кредитними заходами окремих недоліків, внутрішньо властивих ринкових економіці. Йдеться насамперед про неспроможність ринкового механізму забезпечити рівномірне економічне зростання, стабілізацію зайнятості і цін. Тільки у разі проведення відповідної грошово-кредитної політики (рестрикції чи експансії) вдається згладити циклічні коливання і стабілізувати на прийнятному рівні основні економічні індикатори, передусім рівень цін та інфляцію. Така стабілізація є необхідною передумовою успішного функціонування всього ринкового механізму.

Завдяки стабілізаційній здатності грошово-кредитна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – підчас виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи виробництва. Відповідними грошово-кредитними заходами Центральний Банк має можливість активізувати чи сповільнити кожний із цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави.

Тема 6. Інфляційний механізм

Як економічне явище інфляція існує вже тривалий час. Вважається, що її поява пов'язана з виникненням грошей, з функціонуванням яких вона нерозривно зв'язана.

Термін інфляція (від латинського *inflatio* - здуття) вперше був вжитий в Північній Америці в період громадянської війни 1861-1865 р. і означав процес розбухання паперово-грошового обігу. У XIX столітті цей термін вживали також в Англії і у Франції. Широке поширення в економічній літературі поняття інфляція одержало в XX столітті відразу після Першої світової війни. У радянській економічній літературі поняття виникло лише в середині 20х років.

Інфляції - це підвищення загального рівня цін, це найбільш загальне - переповнення каналів обігу грошової маси над потребами товарообігу, що викликає знецінення грошової одиниці і відповідно ріст товарних цін.

Однак трактування інфляції як переповнення каналів грошового обігу паперовими грошима, що знецінюються, не можна вважати повним. Інфляція, не є суцільно грошовим феноменом. Інфляція - одна з найбільш гострих проблем сучасного розвитку економіки практично у всіх країнах світу.

Сучасна інфляція – це дисбаланс попиту і пропозиції, а також інших пропорцій національної економіки, що проявляється в зростанні цін.

Одним з показників наявності чи відсутності інфляції, її глибини є показник індексу цін. Показники інфляції покликані дати кількісну оцінку інфляційних процесів. Індокси - це відносні показники, що характеризують співвідношення цін у часі. Вони розраховуються стосовно базового періоду.

Темп інфляції для даного року можна обчислити в такий спосіб: відняти індекс цін минулого року з індексу цього року, розділити цю різницю на індекс минулого року, а потім помножити на 100%. Інфляція (I) визначається як процентна зміна рівня цін (P):

Інфляція – це процес знецінення грошей, при якому одиниця грошової маси набуває меншої купівельної спроможності. Зворотній процес, коли підвищується купівельна спроможність грошової одиниці, називається дефляція. Рівень інфляції в загальному вигляді визначається за формулою:

$$I^z = \frac{P - P_0}{P_0}$$

P – ціни в досліджуваному періоді

P₀ – ціни в попередньому періоді

Окремо інфляцію характеризують для окремих груп товарів:

Індекс Лайспейреса – характеризує інфляцію цін на споживчі товари

$$I^z_{\varepsilon} = \frac{\sum P_1 q_0}{\sum P_0 q_0}$$

Індекс Пааше описує процес інфляції для споживчих і промислових товарів

$$I_n = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1}$$

Індекс Фішера характеризує загальний рівень інфляції

$$I^2_o = \sqrt{z_e z_r}$$

Величина інфляції вважається в межах норми, якщо не перевищує 10%. Тому важливим показником оцінки інфляційних процесів є темпи росту цін

$$T_{pi} = \frac{\sum p_1 q_1 - \sum p_0 q_0}{\sum p_0 q_0} 100\% \quad a$$

Види інфляції

1. Повзуча – рівень росту цін не перевищує 10%
2. галопуюча – рівень росту цін до 100%
3. Гіперінфляція – більше 100%
4. Інфляція попиту – виникає внаслідок збільшення купівельної спроможності без збільшення обсягів виробництва
5. Інфляція витрат (пропозиції) – ціни збільшуються за рахунок випуску товаровиробником більш досконалої продукції із зниженням витрат на її виробництво за рахунок інтенсифікації виробництва
6. Прогнозована інфляція – можна передбачити на основі макроекономічного аналізу

$$i = r + P_e$$

r – номінальний відсоток по грошовій ставці

P_e – реальний відсоток за використання капіталу

7. Не прогнозована інфляція виникає внаслідок формування не передбачуваних надій у економіці та політиці.

Специфічним явищем, яке пов'язує виробництво ВВП, інфляції та безробіття є *стагфляція* – це процес збільшення цін при зменшенні заробітної плати і рості безробіття. При цьому обсяг виробництва ВВП по закону Оукена знижується.

На практиці інфляція, як правило вимірюється зміною індексу споживчих цін. Індекс споживчих цін обумовлює середню вартість ринкового “кошика” споживчих товарів та послуг, до складу якого входять продовольчі товари, одяг, житло, паливо, транспорт, медичні послуги, плата за навчання та інші товари і послуги, що купуються типовим домашнім господарством для повсякденного життя.

Ріст цін може бути зв'язаний з перевищенням попиту над пропозиціями товарів, однак така диспропорція між попитом та пропозицією в багатьох випадках не є інфляцією. Приклад - енергетична криза 70х у США, коли нафтовидобувні країни підняли ціни на нафту в десятки разів, а на інші товари і послуги в той час ціни зросли тільки на 7-9%.

Незалежно від стану грошової сфери товарні ціни можуть змінюватися внаслідок зростання продуктивності праці, циклічних і сезонних коливань, структурних змін у системі відтворення, монополізації ринку, державного

регулювання економіки, введення нових ставок податків, девальвації і ревальвації грошової одиниці, зміни кон'юнктури ринку, впливу зовнішньоекономічних зв'язків, стихійних лих, і т.п. Тому не всяке підвищення цін – це інфляція, тому особливо важливо виділити дійсно інфляційні процеси.

Так, ріст цін, зв'язаний з циклічними коливаннями кон'юнктури, не можна вважати інфляційним. В міру проходження фаз циклу, “помітно буде мінятися і динаміка цін. Ціни будуть підвищуватися у фазах бума і падати у фазах кризи, а потім знову зростати в наступних фазах виходу з кризи.

Підвищення продуктивності праці за інших рівних умов приводить до зниження цін. Однак можливі випадки, коли підвищення продуктивності праці приводить до підвищення заробітної плати. У цьому випадку підвищення заробітної плати в якійсь галузі супроводжується підвищенням загального рівня цін.

Стихійні лиха не можна вважати причиною інфляції. Наприклад, у результаті стихійного лиха на якійсь території зруйноване житло. Звісно, що зросте попит на будматеріали, послуги будівельників, транспорт і т.д. Попит на послуги і промислову продукцію буде стимулювати виробників до збільшення обсягів виробництва і, в міру насичення ринку ціни будуть знижуватись.

Отже, до найважливіших інфляційних причин росту цін можна віднести наступні:

1. Диспропорційність - незбалансованість державних витрат і доходів, так названий дефіцит державного бюджету. Часто цей дефіцит покривається за рахунок використання “друкованого верстата”, що приводить до збільшення грошової маси і, як наслідок, до інфляції.

2. Інфляційно небезпечні інвестиції - переважно мілітаризація економіки. Військові асигнування ведуть до створення додаткового платоспроможного попиту і, отже, до збільшення грошової маси. Надмірні військові асигнування звичайно є головною причиною хронічного дефіциту державного бюджету, а також збільшення державного боргу, для покриття якого випускаються додаткові паперові гроші.

3. Відсутність чистого вільного ринку і досконалої конкуренції. Сучасний ринок у значній мірі олігополістичний. Олігополіст, прагнучи підтримати високий рівень цін, зацікавлений у створенні дефіциту (скороченні виробництва і пропозиції товарів).

4. Криза валютно-фінансової системи.

5. Інфляційні чекання – характер інфляції, що самопідтримується. Населення і господарські суб'єкти звикають до постійного підвищення рівня цін. Населення вимагає підвищення заробітної плати і робить надмірні запаси товарів, очікуючи їх швидку дорожнечу. Виробники ж побоюються підвищення цін з боку своїх постачальників, одночасно закладаючи в ціну своїх товарів прогнозоване ними зростання цін на комплектуючі, розгойдуючи тим самим маховик інфляції.

Незважаючи на наявність багатьох причин, інфляція залежить в першу

чергу від спричинених ними таких двох факторів, як зростання надмірного сукупного попиту в порівнянні з сукупною пропозицією (інфляція попиту) та зростання витрат виробництва (інфляція витрат).

Інфляція попиту - порушення рівноваги між попитом та пропозицією з боку попиту. Основними причинами тут можуть бути збільшення державних замовлень (наприклад, військових), збільшення попиту на засоби виробництва в умовах повної зайнятості і майже повного завантаження виробничих потужностей, а також ріст купівельної спроможності громадян (ріст заробітної плати), у результаті, наприклад, погоджених дій профспілок. Внаслідок цього виникає надлишок грошей стосовно кількості товарів і ціни починають рости.

Інфляція витрат - ріст цін унаслідок збільшення витрат виробництва. Причинами збільшення витрат можуть бути олігополістична політика ціноутворення, економічна і фінансова політика держави, ріст цін на сировину, дії профспілок, що вимагають підвищення заробітної плати.

На практиці нелегко відрізнити один тип інфляції від іншого, усі вони тісно зв'язані і постійно взаємодіють. Наприклад, зростання зарплати може виглядати і як інфляція попиту, і як інфляція витрат.

Необхідно також відзначити, що в жодній економічно розвинутій країні в другій половині XX століття не спостерігалася повна зайнятість, вільний ринок чи стабільність цін. Ціни з ряду причин у цей час росли постійно і навіть у періоди застою виробництва. Таке явище називається стагфляцією - інфляційним ростом цін в умовах застою виробництва, економічної кризи.

Раніше інфляція виникала, як правило, у надзвичайних обставинах. Так, під час воєн держави часто випускали великі кількості незабезпечених товаром паперових грошей для покриття військових витрат. В останні двадцять - тридцять років інфляція стала хронічним захворюванням економік багатьох країн світу.

Інфляція може протікати помірно, бути повзучою, за цих умов ціни зростають не більш ніж на 10% на рік. Багато сучасних економістів, у тому числі послідовники економічного навчання Кейнса, вважають таку інфляцію необхідною для ефективного економічного розвитку, так як зростання грошової маси стимулює ділову активність, сприяє економічному зростанню, прискорює інвестування.

Відкрита або галопуюча інфляція, при якій характерний ріст цін від 10% до 200% на рік, є вже серйозною напругою для економіки. Під час відкритої інфляції в економіці виникає інфляційна спіраль "зарплата - ціни", при якій підвищення заробітної плати породжує підвищення цін, що веде, в свою чергу, до подальшого зростання цін і ставок заробітної плати.

Найбільш згубна для економіки гіперінфляція, що представляє собою астрономічний ріст кількості грошей у обігу і як наслідок катастрофічний ріст товарних цін. Роль самих грошей у таких випадках сильно зменшується, і населення, та й промислові підприємства переважно переходять на інші, набагато менш ефективні форми розрахунку, наприклад, бартер. В окремих випадках з'являються рівнобіжні валюти, сильно зростає роль іноземних

валют.

Гіперінфляція завдає найсильнішої шкоди населенню, навіть найбільш заможним шарам суспільства. Руйнується національне господарство. Прикладом зростання цін на 1000 і більше відсотків за рік є економіка країн СНД в 1991 – 1995 роки. В наслідок втрати в господарських суб'єктів довіри до національної валюти оборот грошей надзвичайно збільшується, що в даному випадку однозначно збільшенню їхньої кількості. Відповідно ціна збільшується набагато більше, ніж кількість готівки в обороті. У розкручуванні спіралі гіперінфляції надзвичайну роль грають інфляційні чекання.

Усі ці види інфляції існують тільки при відкритому її стані, тобто при відносно вільному ринку. При подавленій же інфляції ріст цін на товари і послуги може і не спостерігається, а знецінювання грошей може виражатися в дефіциті пропозиції.

Розділяють два типи інфляції - збалансовану і незбалансовану. При збалансованій інфляції ціни піднімаються відносно пропорційно й одночасно на більшість товарів і послуг. У цьому випадку за результатами середньорічного росту цін піднімається процентна ставка Державного банку і таким чином ситуація стає рівнозначною ситуації з стабільними цінами.

У випадку ж незбалансованої інфляції ціни на різні товари і послуги підвищуються не пропорційно, по-різному на кожен тип товару.

Існують і інші види класифікації інфляції, наприклад, очікувана і неочікувана.

Очікувану інфляцію можна спрогнозувати на який-небудь період часу, і вона найчастіше є прямим результатом дій уряду. Фактор очікування позначається на наслідках інфляції. Якщо фірми і населення знають, що у наступному році ціни виростуть у 5 разів, то в умовах досконалого ринку вони в наступному році у 5 разів підвищать ціни на свої товари і ніхто від очікуваної інфляції не постраждає.

Неочікувана інфляція характеризується раптовим стрибком цін, що негативно позначається на системі оподаткування і грошового обігу. У випадку наявності у населення інфляційних чекань така ситуація викликає різке збільшення попиту, що саме по собі створює труднощі в економіці і спотворює реальну картину суспільного попиту, що веде до збою в прогнозуванні тенденцій в економіці і при деякій нерішучості уряду ще сильніше збільшує інфляційні чекання, що будуть викликати зростання цін.

Однак у випадку, коли раптовий стрибок цін відбувається в економіці що не пов'язана з інфляційними чеканнями, то виникає так називаний "ефект Пігу", різке падіння попиту у населення в надії на швидке зниження цін. Внаслідок зниження попиту виробник змушений знижувати ціну, і всі повертаються в стан рівноваги.

Перелічимо основні економічні і соціальні наслідки інфляції:

1. Зниження життєвого рівня населення у формах: а) зниження реальної вартості особистих заощаджень; б) скорочення поточних реальних доходів. Причому поточні реальні доходи населення знижуються навіть за

умови індексації, оскільки протиінфляційні компенсації відстають від темпу зростання цін (при гіперінфляції важко передбачити рівень зростання цін) і не покривають скорочення доходів населення.

2. Перерозподіл доходів і багатства;
3. Відставання цін державних підприємств від ринкових;
4. Схована державна конфіскація коштів через податки;
5. Падіння виробництва як результат зниження стимулів до праці та розширення виробництва.
6. Нестабільність економічної інформації;
7. Падіння реального відсотка;
8. Некерована інфляція порушує управління економікою в цілому.

Інфляція впливає на зайнятість. У 1958 році англійський економіст А. Філіпс запропонував графічну модель інфляції попиту, що виражає такий вплив. Використовуючи у своїй роботі дані англійської статистики за 1861-1956р., він побудував криву, що наочно показує зворотну залежність між зміною ставок заробітної плати і рівнем безробіття. По кривій А. Філіпс установив, що збільшення безробіття в Англії понад 2.5-3% приводило до різкого уповільнення росту цін і заробітної плати. Філіпс зробив висновок, що уряд може використовувати збільшення інфляції для боротьби з безробіттям.

Пізніше була створена модифікація кривої Філіпса для розробок економічної політики. Цю роботу виконали американські економісти Р. Солоу і ,відомий більшості студентів П. Самуельсон. Вони замінили в цій кривій ставки заробітної плати на темп росту товарних цін або інфляцію. За допомогою цієї кривої стало можливим розраховувати рівновагу між досить високими рівнями зайнятості і виробництва і визначеною стабільністю цін.

Однак згодом працівники розпізнають, що на все більш зростаючу заробітну плату можна придбати вже менше товарів і послуг. Ілюзіям приходить кінець: працюючі по найму не мають намір збільшувати пропозицію слідом за збільшенням заробітної плати.

Особливу увагу на ці взаємозв'язки звернув ще в 60-і рр. американський економіст М. Фрідмен, що підкреслював неефективність боротьби з безробіттям шляхом "накачування" сукупного попиту інфляційними заходами. Адже в момент, коли населення переборює свої помилкові чекання, тверезо оцінює, що підвищення номінальних ставок не адекватно підвищенню купівельної спроможності їхньої заробітної плати, тоді інфляція буде супроводжуватися не ростом пропозиції праці, а, навпаки, його скороченням, тобто зростаючим безробіттям.

Виявлено, що крива Філіпса може бути використана для боротьби з безробіттям лише в умовах помірної інфляції з постійним темпом. При несподіваних економічних потрясіннях темп інфляції зростає також зненацька і може супроводжуватися різким ростом безробіття. Іншими словами, співвідношення, установлене кривою Філіпса не дійсне для тривалих періодів часу. Переливання безробіття в інфляцію по цьому методі небезпечно для економіки через непередбачені наслідки. Внаслідок цієї

негативної риси уряди більшості західних країн, у тому числі США й Англії, перейшли до теорії природного рівня безробіття, що використовується донині.

Суть цієї теорії полягає в тому, що в довгостроковому періоді прийнятний рівень інфляції можливий тільки при природному рівні безробіття. Природний рівень безробіття повинний визначатися структурою ринку робочої сили з урахуванням інформації про потреби в різних галузях. Необхідно помітити, що і ця політика забезпечення природного рівня безробіття і зниження рівня інфляції до помірних і стабільних не завжди досягає своїх цілей. При всіх позитивних факторах цього методу в нього існує досить важливий недолік: при досягненні природного рівня безробіття інфляція продовжує якийсь час підсилюватися по інерції: її темпи не можуть швидко скоротитися. Методи боротьби з інфляцією можуть бути прямі і непрямі. Найчастіше виявляється наступна закономірність: чим більш кризова ситуація, тим актуальніші прямі методи впливу уряду і центрального банку на економіку і грошову масу, як її складову.

Непрямі методи включають:

1. Регулювання загальної маси грошей через керування “друкованим верстатом”.
2. Регулювання процентних ставок комерційних банків через керування ними Національним банком.
3. Обов'язкові грошові резерви комерційних банків.
4. Операції центрального банку на відкритому ринку цінних паперів.
5. Розв'язання проблем бюджетного дефіциту.
6. Приватизація.
7. Структурна перебудова і конверсія військового виробництва.

Непрямі методи не можуть працювати в нашій економіці на повну потужність через її недостатній ступінь ринкової системи. Повноцінний ринок цінних паперів, в тому числі ринок державних зобов'язань в Україні, не в достатній мірі розвинутий, а, відповідно, Національний банк не може впливати на грошову масу через купівлю-продаж цінних паперів.

Пряме регулювання купівельної спроможності грошової одиниці містить у собі такі методи, як:

1. Пряме і безпосереднє регулювання кредитів і їхнього розподілу державою.
2. Державне регулювання цін.
3. Державне регулювання меж заробітної плати.
4. Державне регулювання зовнішньої торгівлі й операцій з іноземним капіталом.
5. Державне регулювання валютного курсу.

Тема 7. Споживання домогосподств.

Як відомо, сукупний попит розпадається на споживчий попит C та інвестиційний попит I . Сукупний попит – це грошовий попит. Попит на споживчі товари залежить від величини сукупного грошового доходу і від того, як цей дохід використовується. Природно, що зі збільшенням доходів зростає і попит, а це, в свою чергу, призводить до збільшення витрат на споживання. Але останні збільшуються не в тій пропорції, в якій збільшується дохід. Причину цього Дж. М. Кейнс пов'язує з дією в суспільстві “основного психологічного закону”. Суть закону полягає у наступному: в міру того як збільшується дохід і зростає багатство схильність до споживання у людей знижується. Тобто витрачаються ні всі гроші, які отримуються у вигляді доходу, частка їх відкладається у вигляді заощаджень. Це вихідне положення кейнсіанської теорії наведено на рис.6.

Рис. 6 Схематичне зображення концепції Дж. М. Кейнса

Дж. М. Кейнс визначає мотиви поведінки людей, які підштовхують їх до стримування споживчих витрат, тобто до заощаджень: придбання коштовних речей; забезпечення у старості; страхування від непередбачених обставин (хвороба, нещасний випадок); забезпечення дітей в майбутньому; освіта тощо. А також мотиви інвестицій фірм: максимізація норми чистого прибутку та реальна ставка проценту, яка, як визначалося вище, враховується при складанні планів інвестицій.

У самому загальному вигляді, сучасні економісти визначають споживання як ту частину доходу після сплати податків, яка витрачається на задоволення потреб (або як загальну кількість товарів та послуг, придбаних та спожитих на протязі певного часу), а заощадження - як ту частину доходу після сплати податків, яка не витрачається, а заощаджується.

Згідно з класичною економічною теорією, фактором, який визначає динаміку заощаджень і інвестицій, є ставка проценту. Якщо вона зростає, то домашні господарства починають відносно більше заощаджувати і менше споживати з кожної додаткової одиниці доходу. Зростання заощаджень домогосподарств з часом призводить до зниження ціни кредиту, що забезпечує зростання інвестицій.

Згідно з кейнсіанською економічною теорією, не ставка проценту, а саме розмір доходу домашніх господарств, який розподіляється, є тим

фактором, який визначає динаміку споживання та заощадження. Цілком зрозуміло, що чим більше дохід після сплати податків, тим більше і споживання, і заощадження. Звідси висновок: вплив ставки проценту вторинний і відіграє відносно невелику роль у визначенні впливу доходу на споживання та заощадження. У той же час динаміка інвестицій визначається саме динамікою процентних ставок, що, в свою чергу, знаходить відображення у відповідних функціях споживання, заощадження та інвестицій. І ще: між доходом, з одного боку, та споживанням, з іншого, - існує прямий зв'язок. При цьому заощаджується та частина доходу, яка залишається після здійснення усіх споживчих витрат.

Для характеристики цього зв'язку кейнсіанці звичайно використовують наступні показники:

1. *Проста функція споживання*

$$C = a + b(Y - T),$$

де C – споживчі витрати;

a – автономне споживання, розмір якого не залежить від розмірів поточного доходу, який розподіляється;

b – гранична схильність до споживання;

Y – дохід;

$(Y - T)$ – дохід, який розподіляється (після внесення податків), має визначення DI .

2. *Середня схильність до споживання (APC)* – відношення споживчих витрат до доходу, з якого вони здійснюються:

$$APC = \frac{C}{Y_d},$$

де APC – середня схильність до споживання;

C – величина споживчих витрат;

Y_d – величина доходу, який розподіляється (після внесення податків).

3. *Гранична схильність до споживання (MPC)* – відношення зміни у споживанні до тієї зміни доходу, яка викликала зсув у споживанні:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d},$$

де MPC – гранична схильність до споживання;

ΔC – приріст споживчих витрат;

ΔY_d – приріст доходу, який розподіляється (після внесення податків).

4. *Проста функція заощаджень*

$$S = -a + (1-b)(Y - T),$$

де S – величина накопичення у приватному секторі;
 a – автономне споживання;
 $(1 - b)$ – гранична схильність до заощадження;
 Y – доход;
 T – податкові відрахування.

5. *Середня схильність до заощаджень (APS)* – відношення заощаджень до доходу, з якого вони здійснюються:

$$APS = \frac{S}{Y_d},$$

де APS – середня схильність до заощаджень;
 S – величина заощаджень;
 Y_d – величина доходу, який розподіляється (після сплати податків).

6. *Гранична схильність до заощаджень (MPS)* – відношення зміни у заощадженні до зміни доходу, яка викликала зсув у заощадженнях:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d},$$

де MPS – гранична схильність до заощаджень;
 ΔS – приріст заощаджень;
 ΔY_d – приріст доходу, який розподіляється (після сплати податків).

Зі зростанням доходу та його частка, яка споживається, зменшується, а частка доходу, яка заощаджується, збільшується. Але сума середньої схильності до споживання та середньої схильності до заощадження при цьому дорівнює одиниці ($APC + APS = 1$), тому що вони представляють дві протилежні частини того ж самого доходу.

У *короткостроковій перспективі* зі зростанням поточного доходу, який розподіляється, APC скорочується, а APS зростає, тобто зі збільшенням доходу сім'ї частина витрат на споживання відносно скорочується, а частина заощаджень відносно зростає. У *довгостроковій перспективі* APC стабілізується, тому що на розмір споживчих витрат здійснює вплив не тільки розмір поточного доходу сім'ї, який розподіляється, але і розмір загального життєвого добробуту, а також величини очікуваного та постійного доходу.

Цілком природно, що сума граничної схильності до споживання (MPC) та граничної схильності до заощадження (MPS) теж дорівнює одиниці, тому що вони є двома протилежними частинами у зміні

(збільшенні або зменшенні) доходу.

Якщо $MPC = 0$, то весь дохід заощаджується. Така ситуація характерна для зачиненої економіки. Якщо $MPC = \frac{1}{2}$, це ідеальна для економіки ситуація, коли споживання дорівнює заощадженням ($MPC = MPS$), тому що споживання формує сукупний попит, а заощадження є базою для інвестування, що, в свою чергу, стимулює сукупну пропозицію. Якщо $MPC = 1$, то все збільшення доходу буде витрачатися на споживання.

Багато хто з економістів вважають, що для економіки в цілому MPC та MPS величини відносно постійні, але за умов, що держава не приймає спеціальних заходів до їх зміни. Стабільність цих показників пов'язана з тим, що на рішення домогосподарств “споживати” або “заощаджувати” впливають традиції. До того ж фактори, які не пов'язані з доходом, різноманітні і зміни в них можуть взаємозрівноважуватися. Визначимо їх.

Недоходні фактори, які впливають на динаміку споживання та заощаджень:

- *багатство, яке накопичене у домашньому господарстві у вигляді нерухомості та фінансових активів.* Чим воно більше за розміром, тим вище споживчі витрати і тим нижче заощадження населення, тому що слабне стимул до подальшого накопичення;

- *рівень цін.* Зміна рівня цін обернено впливає на споживання, але прямо – на заощадження, тому що підвищення рівня цін знижує купівельну спроможність фінансових коштів, а значить (при інших незмінних умовах) призводить до зменшення придбань; тоді як зниження цін, навпроти, призводить до їх збільшення;

- *економічні очікування домогосподарств, які пов'язані з майбутніми цінами, грошовими доходами та заощадженнями.* Наприклад, очікування зниження цін і доходів, а також очікування удосталь товарів у майбутньому викликає (при інших незмінних умовах) зниження поточного споживання і збільшення заощаджень;

- *величина споживчої заборгованості.* Значний рівень заборгованості зумовлює скорочення споживчих витрат і підвищення заощаджень для погашення боргів. І, навпроти, низька заборгованість заохочує споживання і може зменшити заощадження;

- *рівень оподаткування* однаково впливає на споживання та заощадження, тому що у одному напрямку змінює джерело того та іншого, тобто дохід після сплати податків: зростання останніх знижує споживання та заощадження, а скорочення - підвищує споживання та заощадження.

Графіки споживання та заощаджень відображають прямий взаємозв'язок між доходом і споживанням та між доходом і заощадженнями. Криві мають позитивний нахил. Причому кут нахилу кривої споживання дорівнює MPC , а кут нахилу кривої заощаджень дорівнює MPS .

Проблеми споживання, заощадження та інвестиції в їх взаємозв'язку. Концепції мультиплікатора та акселератора.

Взаємозв'язок проблем споживання, заощадження та інвестицій можна пояснити за допомогою моделей мультиплікатора й акселератора.

Концепція мультиплікації інвестицій, висунута Джоном Мейнардом Кейнсом, стала сьогодні найважливішим практичним виходом економічної теорії і широко використовується для обґрунтування рішень урядів у самих різних країнах. Однак справедливо буде відзначити, що вперше поняття мультиплікатора (*multiplicator* — множник) ввів англійський економіст Р.Ф. Кан (1931).

Відправним пунктом у теорії мультиплікатора Дж. М. Кейнса є визначення ролі інвестицій у рості обсягу національного доходу і зайнятості. Дж. М. Кейнс звертає увагу на ту обставину, що ріст інвестицій викликає залучення у виробництво додаткових робітників, тобто збільшує зайнятість, а з нею — дохід і споживання. Особливо підкреслюється, що первісне збільшення зайнятості, викликане новими інвестиціями, призводить до додаткового росту зайнятості і доходу в зв'язку з необхідністю задоволення попиту додаткових робітників.

Згідно з Дж. М. Кейнсом, *мультиплікатор* *указує*, що коли відбувається приріст загальної суми інвестицій, то дохід зростає на величину у K разів більшу, ніж приріст інвестиції. Під "інвестиціями" розуміються інвестиції державних і громадських організацій, а також деякі приватні інвестиції, зв'язані з винаходами і нововведеннями, що відзначаються високим ступенем ризику і невизначеності.

Кількісно, відповідно до загальноприйнятої схеми, це виглядає так:

$$K = \frac{\Delta Y}{\Delta I}, \quad (3.1)$$

де K — мультиплікатор (коефіцієнт підсилення), ΔY — приріст доходів,

ΔI — приріст інвестиційних витрат.

Мовно цю математичну формулу можна виразити так: мультиплікатор інвестицій є відношення збільшення доходу до збільшення інвестицій, які його викликали.

Звичайно $K > 1$, тому що приріст інвестиційних витрат ΔI — це частина приросту доходу. Відношення доходів до інвестицій, що їх викликали, буде характеризувати ефективність останніх.

В основі міркувань Дж. М. Кейнса лежить макроекономічне співвідношення $\Delta Y = \Delta C + \Delta S$.

Оскільки, згідно з Дж. М. Кейнсом, усі заощадження переходять в інвестиції, то далі рівняння записується наступним чином: $\Delta Y = \Delta C + \Delta I$.

Звідси, відповідно до правил алгебри, одержуємо значення мультиплікатора, а оскільки чисельник більше знаменника при $\Delta C > 0$, то $K > 1$. У зміненому вигляді (після ділення на ΔY) одержуємо, що дане

рівняння відбиває важливе макроекономічне співвідношення:

$$K = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}} = \frac{1}{1 - MPC} \quad (3.2)$$

Математично Дж. М. Кейнс показує, що не можна допустити, начебто первісне збільшення витрат може розширювати дохід і споживання до нескінченності, тому що збільшення доходу відбувається в спадній геометричній прогресії. Мультиплікаційний ефект лімітований тим фактором, що відома частина кожного чистого збільшення доходу зберігається. Мультиплікатор знаходиться у відношенні зворотної пропорційності до граничної схильності до заощадження $\frac{\Delta S}{\Delta Y}$ (MPS):

$$K = \frac{\Delta Y}{\Delta S} = \frac{1}{MPS} \quad (3.3)$$

Чим сильніше схильність до заощадження, тим слабкіше мультиплікатор. Мультиплікаційний ефект припиняється в той момент, коли приріст заощадження стає рівним приросту доходу, тобто $\Delta S = \Delta Y$.

Мультиплікатор Дж. М. Кейнса називають *простим інвестиційним мультиплікатором* з тієї лише причини, що він ґрунтується на дуже простій моделі економіки. Теорія мультиплікатора у неокейнсіанців (Е. Хансен, Р. Харрод) отримала назву *складного мультиплікатора*, бо була розглянута у динаміці і охоплює не тільки інвестиції, але й банки, податки та споживання.

Суть *складного мультиплікатора* можна розглянути за допомогою методу "ін'єкції – вилучення". У рамках економіки окремої держави ін'єкції — це будь-яке доповнення до споживчих витрат на продукцію, зроблену усередині країни. Ін'єкції містять у собі інвестиції, державні закупівлі й експорт. У свою чергу вилучення являють собою будь-яке використання доходу, окрім закупівлі зробленої усередині країни продукції, і містять у собі збереження, податки, маніпулювання запасами в банку та імпорт. Рівноважний рівень національного доходу досягається у випадку рівності ін'єкцій вилученням. У протилежному випадку будь-який надлишок вилучень над ін'єкціями стає причиною недостатності загальних витрат, що викликає падіння національного доходу, а будь-який надлишок ін'єкцій над вилученнями призводить до надлишку загальних витрат, що сприяє росту національного доходу.

Кількісно складний мультиплікатор можна виразити як і простий через граничну схильність до споживання і граничну схильність до заощадження. Відмінність полягає в тім, що у випадку зі складним мультиплікатором під споживанням розуміються ін'єкції, а під

заощадженнями — вилучення. Таким чином, об'єктом дослідження складного мультиплікатора виступає економіка країни в цілому, а не її окрема частка.

Відзначимо також, що, по-перше, ефект мультиплікації можливий в економіці з неповною зайнятістю, де ВВП менше потенційного рівня. Інакше ріст ВВП був би неможливий через відсутність резервів робочої сили і виробничих потужностей. По-друге, цей ефект діє в короткостроковому періоді і поступово згасає, на що впливають також інфляція, державне регулювання економіки і т.ін.

Покажемо графічно, як зміна обсягу інвестицій позначається на величині національного доходу. При цьому наочно буде видно ефект мультиплікатора додаткових інвестицій. Припустимо, що інвестиції в суспільстві піднімаються на новий рівень, що рівнозначно зрушенню кривої інвестицій вгору. На рис. 7 відзначимо, що в суспільстві установилася нова точка економічної рівноваги — E' , у якій спостерігається і приріст заощаджень, і приріст національного доходу.

Однак при цьому рис. 1 демонструє, що приріст національного доходу більше, ніж приріст інвестицій.

Коефіцієнт, який показує перевищення росту доходу над ростом інвестицій, і є мультиплікатор.

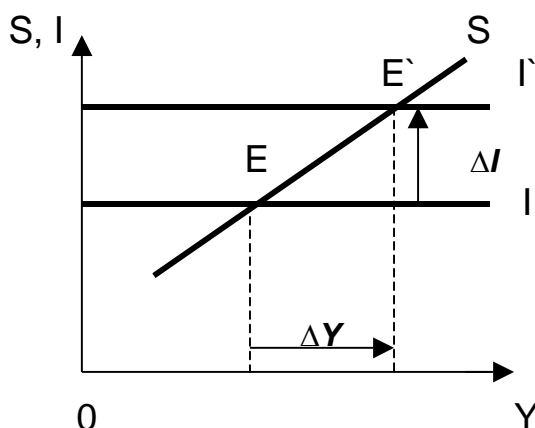

Рис. 7. Мультиплікатор додаткових інвестицій

Якщо від приросту національного доходу відняти приріст інвестицій ($\Delta Y - \Delta I$), одержимо величину вторинних чи виробничих споживчих витрат, обумовлених первісними інвестиціями.

При цьому важливо зрозуміти, що мультиплікатор діє як у режимі розширення, так і в режимі стиску національного доходу, залежно від розширення і стиску інвестицій. У якості бажаної економічної мети виступає рівень національного доходу при повній зайнятості. Відхилення від цього рівня означають інфляційний чи дефляційний розрив.

Перший випадок настає при $I > S$, тобто інвестиції перевищують заощадження, що відповідають рівню повної зайнятості. Це означає, що пропозиція заощаджень відстає від інвестиційних потреб. Оскільки

реальних можливостей збільшення інвестицій немає, то розміри сукупної пропозиції не в змозі зрости. Населення велику частину доходу направляє на споживання. Попит на товари і послуги росте, і в силу ефекту мультиплікації наростаючий попит давить на ціни у бік їхнього інфляційного підвищення.

Другий випадок настає при $S > I$, тобто заощадження перевищують інвестиції, що відповідають рівню повної зайнятості. У цій ситуації поточні витрати на товари і послуги низькі, оскільки населення віддає перевагу заощадженням. Це супроводжується спадом промислового виробництва і зниженням рівня зайнятості. А ефект мультиплікації, який вступає в силу, призведе до того, що скорочення зайнятості в тій чи іншій сфері виробництва спричинить за собою вторинне і послідовне скорочення зайнятості і доходів в економіці країни.

Мультиплікуючий ефект викликають не тільки зміни в інвестиціях, але й зміни в рівні заощаджень (рис.8).

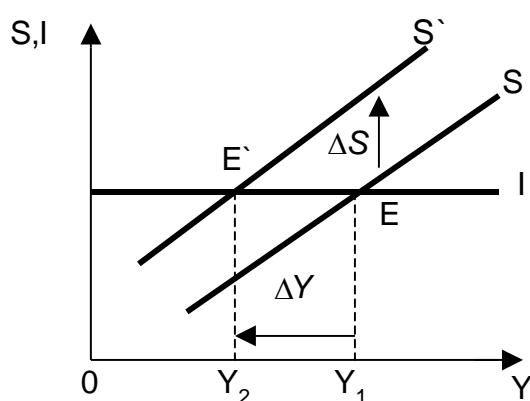

Рис. 8. Парадокс ощадливості

Так, спроба зберігати більше позначається в зрушенні вгору кривої заощаджень з S до S' . Графічно це зрушення створює надлишок заощаджень над запланованими інвестиціями при поточному рівні доходу Y_1 . Однак ефект мультиплікатора, викликаний незначним приростом заощаджень (зниженням споживання), виразиться в набагато більшому зниженні рівноважного доходу, у даному випадку — до Y_2 . Таким чином, на макrorівні суспільство натрапляє на парадокс ощадливості, відповідно до якого спроба більше зберігати призводить до багаторазового зниження рівноважного рівня доходу.

Проте існує два випадки, коли при рості заощаджень парадокс ощадливості не спостерігається:

- 1) в умовах інфляції попиту, оскільки збільшення заощаджень відіб'ється на падінні рівня цін;
- 2) якщо додаткові заощадження йдуть на інвестиції.

За останні роки теорія мультиплікатора одержала розвиток у роботах П. Семюельсона, Дж. Кларка, Р. Харрода, Г. Хаберлера, Е. Хансена та ін.

Внесено деякі зміни в цю теорію. Трактування мультиплікатора як кількісного зв'язку між зростанням інвестицій і ВВП притаманно лише кейнсіанській теорії. Сучасна економічна наука вкладає в це поняття набагато більш широкий зміст. Мультиплікатор виражає вплив керуючих факторів на вихідні параметри економічної системи, а кейнсіанський варіант виступає як його окремий випадок.

У зв'язку з цим виник ряд нових мультиплікаторів: 1) мультиплікатор споживання, що показує, як приріст витрат на споживчі товари викликає приріст доходу; 2) кредитний мультиплікатор, що встановлює залежність між ростом кредиту і ростом банківських вкладів, між ростом кредиту і ростом готівки в звертанні; 3) банківський мультиплікатор, що встановлює залежність між ростом банківських депозитів і ростом грошової маси; 4) податковий мультиплікатор та ін. Усі ці мультиплікатори мають безпосереднє відношення до внутрішньої економіки і викликаються ендогенними факторами.

Явище мультиплікації почало розглядатися в часі: виникла так звана динамічна теорія мультиплікатора, що, на відміну від статичної, розглядає явище мультиплікації не як миттєвий акт.

Динамічна теорія ставить перед собою задачу досліджувати вплив державних асигнувань на процес відтворення не тільки в момент витрати цих асигнувань, але й у наступний час, протягом якого буде позначатися вплив зроблених державних витрат.

Дотепер мова йшла про так звані *автономні інвестиції*. Ця ситуація — деяке спрощення взаємозв'язків, що існують у масштабах національної економіки. У реальній дійсності спостерігається взаємодія (взаємовплив) інвестицій і доходу. Автономні інвестиції, здійснені у вигляді первісної "ін'єкції", внаслідок ефекту мультиплікатора призводять до росту національного доходу.

Пожвавлення ділової активності, ріст зайнятості призведуть до підвищення схильності до інвестування у різних груп підприємців. Саме ці інвестиції прийнято називати *похідними (індукованими, стимульованими)*. Похідні інвестиції, будучи "накладеними" на автономні, посилюють економічний ріст, прискорюють його, що й одержало назву *ефекту акселератора* (accelerator — прискорювач).

Принцип акселерації вперше був висунутий А. Афтальоном (1913) і Дж. М. Кларком (1919), згодом він одержав розвиток у роботах Р. Харрода, Дж. Хікса, П. Семюельсона, Е. Хансена.

Французький економіст Альбер Афтальон перший звернув увагу на явище акселерації. Порушення рівноваги на основі діючого принципу акселерації призводить, на думку А. Афтальона, до неминучого чергування періодів недовироблення з періодами надвиробництва.

Дж. М. Кларк, що активно вивчав проблему економічних циклів, думав, що зростання попиту на предмети споживання породжує ланцюгову реакцію, що веде до багаторазового збільшення попиту на устаткування і машини. Ця закономірність, що була, на думку Дж. М. Кларка, ключовим

моментом процесу циклічного розвитку, була визначена ним як принцип акселерації.

Для визначення масштабів акселерації економісти запровадили міру акселеративного впливу зміни національного доходу на інвестиційний попит. Такою мірою служить коефіцієнт акселерації, чи просто акселератор. Американський економіст Е. Хансен дає визначення акселератора як числового множника, на який кожен долар прирощеного доходу збільшує інвестиції".

Найпростіша формула акселератора така:

$$v = \frac{\Delta I}{\Delta Y}, \quad (3.4)$$

де v — коефіцієнт акселерації; ΔI — похідні інвестиції; ΔY — приріст доходу внаслідок дії автономних інвестицій.

Сутність принципу акселерації розглянемо на прикладі. Для початку підкреслимо, що ніяких границь розширення виробничих ресурсів не існує, тобто немає ніяких зовнішніх обмежень. Далі припустимо, що в нас мається первісний базисний дохід у 100 млрд. грн., до якого зараз додаються автономні інвестиції в сумі 10 млрд. грн. Також припустимо, що гранична схильність до споживання в рамках розглянутої економіки дорівнює $2/3$, а коефіцієнт акселерації 2.

Таким чином, знаючи граничну схильність до споживання, розрахуємо за допомогою формули (3.2) мультиплікатор, який буде дорівнювати 3. Підставивши значення мультиплікатора у формулу (1), ми одержимо $\Delta Y = 30$.

Ми визначили, що автономні інвестиції в 10 млрд. грн. при розмірі мультиплікатора в 3 одиниці викликали збільшення національного доходу на 30 млрд. грн.

У свою чергу в результаті дії акселератора, згідно з формулою (3.4), даний приріст національного доходу викликає наступне збільшення інвестицій (у даному випадку це будуть похідні інвестиції), що при розмірі акселератора в 2 одиниці складуть 60 млрд. грн.

Розрізняють також акселератор без запізнювання й акселератор із запізнюванням.

Взаємодія мультиплікатора й акселератора відбувається таким способом. Спочатку автономні інвестиції A викликають ріст Y з інтенсивністю, рівній величині мультиплікатора інвестицій. Приріст Y викликає потік похідних інвестицій I , що залежать від потужності акселератора. Приєднуючись до автономних, похідні інвестиції знову породжують ефект мультиплікації, що в свою чергу стимулює ефект акселерації і т.ін. Розвиток іде по наростаючій.

Ймовірні сценарії економічного росту дали П. Сэмюельсон і Дж. Хікс. Виявилось, що математично можливо п'ять варіантів:

- 1) розвиток економічної системи уздовж лінії динамічної рівноваги;
- 2) коливання темпу ВВП навколо цієї лінії зі зростаючою амплітудою;
- 3) згасаюча амплітуда таких коливань;
- 4) стійкі коливання з постійною амплітудою;
- 5) збільшення темпу економічного зростання, що змінюється, його не коливальним зниженням аж до лінії динамічної рівноваги.

Був виявлений і досліджений ефект резонансу, що виникає при рівності періодів коливань автономних інвестицій і ВВП та збільшує ймовірність розвитку за іншим, найнебезпечнішим для економіки варіантом. Відзначені вище сценарії економічного росту не одержали поки достатнього фактичного підтвердження.

Більш наближеними до дійсності виявилися розробки різних ефектів запізнювання, що виникають усередині механізму мультиплікатора-акселератора. Наприклад, облік часу між зміною доходу і рішенням інвестувати (запізнювання попиту на інвестиції); облік часу між рішенням інвестувати і реальними інвестиціями (запізнювання пропозиції інвестиційних благ) і т.п.

Добре зарекомендували себе й однофакторні моделі економічної динаміки, з допомогою яких, знаючи величину акселератора й обсяг інвестицій у поточному році, можна розрахувати можливий приріст ВВП у майбутньому році. Коли ж відомі значення акселератора й очікуваного приросту ВВП, розрахунки на основі моделі вкажуть необхідний обсяг інвестицій.

Теорія мультиплікатора-акселератора використовується економістами для обґрунтування ідеї державного втручання в економіку. Аргументація така: у результаті державного регулювання (прямого — через інвестиції чи непрямого — через фіскальну політику) збільшується споживчий попит, що мультиплікує новий попит на товари і послуги, який, у кінцевому рахунку, призводить до зростання національного доходу.

Моделі мультиплікатора й акселератора мають реальне значення в будь-якій економіці, у тому числі й в Україні. При наявності достовірної статистичної бази можна розрахувати і мультиплікатор, і акселератор. Для того, щоб в Україні почав працювати принцип мультиплікатора-акселератора, необхідно збільшити насамперед "сукупний попит" за рахунок розумної структурної, податкової або грошової політик. Виходячи з досвіду економічного розвитку Японії, Кореї, необхідно поступово "витягати" галузі одну за іншою. Однак з яких галузей починати? З харчових чи машинобудування, а чи паливно-енергетичного комплексу? Відповідь на це питання можна знайти в теорії мультиплікатора — саме з тих галузей, що забезпечують найбільшу зайнятість (так звані суспільні роботи), з тих галузей, що сприяють росту "сукупного доходу" за порівняно короткий проміжок часу. Не менш важливе значення в механізмі дії мультиплікатора в Україні має "розумна" урядова кредитно-грошова і податкова політика, дія яких може сприяти або, навпаки, заважати процесу економічного зростання.

Тема 8. Приватні інвестиції

Господарча діяльність потребує постійних інвестицій. Вони забезпечують процеси простого та розширеного відтворення, відіграють важливу роль у формуванні макроекономічних пропорцій. Стабілізація економіки теж не може бути довготривалою, якщо не супроводжується зростанням обсягів інвестування. Отже розробка та впровадження ефективної державної інвестиційної політики є запорукою виходу економіки України з кризи та забезпечення її подальшого розвитку.

Про проблеми, які стримують інвестиційні процеси на регіональному та загальноукраїнському рівнях, та шляхи їх вирішення йшлося на нараді в Харківській облдержадміністрації у жовтні 2002 р. Зокрема було відзначено, що Харківщина посідає 3 місце у рейтингу інвестиційної привабливості регіонів, але питома вага Слобожанщини у загальному обсязі іноземних інвестицій, залучених в економіку країни, становить лише 3,8 відсотка, що у розрахунку на одного мешканця області становить лише 65 доларів США. У той час, як цей показник у середньому по Україні перевищує 90 доларів. Незважаючи на це та певні галузеві і територіальні диспропорції у надходженні інвестиційних ресурсів, сьогодні в області забезпечено найвищу в Україні динаміку приросту інвестицій.

В сучасній економічній літературі існує декілька визначень інвестицій. *Інвестиції* – це вкладення в капітал, як грошовий, так і реальний, з метою отримання доходу. Вони здійснюються у вигляді грошових засобів, банківських вкладів, паїв, акцій та інших цінних паперів, вкладень в рухоме та нерухоме майно, інтелектуальну власність, майнові права тощо. Подібне визначення інвестицій можна назвати *бухгалтерським*, тому що воно охоплює вкладення у всі види активів підприємства.

Інвестиції у відтворення основних фондів і пов'язані з цим зміни обігового капіталу називають капітальними вкладеннями. До них звичайно відносять витрати на нове будівництво, реконструкцію, розширення та технічне переоснащення. Капітальні вкладення - це інвестиції *в економічному сенсі*, тому що вони пов'язані з відтворенням реального капіталу.

Визначають такі *основні форми інвестицій*:

- грошова форма;
- натурально-речова форма;
- інтелектуальна форма інвестицій (патенти).

У залежності від походження, інвестиції поділяються на такі *основні типи*:

- виробничі інвестиції;
- фінансові інвестиції (кредити, гроші);
- портфельні інвестиції (цінні папери).

В економічній літературі також існують поняття “валові” та “чисті інвестиції”. *Валові інвестиції* - це загальний обсяг коштів, інвестованих в нове будівництво, придбання засобів виробництва та на приріст товарно-матеріальних запасів у певному періоді. Звичайно вони об'єднують суму відновлення і приросту інвестицій. *Чисті інвестиції* – це сума валових інвестицій, яка зменшена на суму амортизаційних відрахувань. Вони означають тільки додаткові інвестиції, які мали місце у поточному році. Так, в економіці, що зростає, чисті інвестиції – величина позитивна. Кризовій або застійній економіці притаманна ситуація, коли валові інвестиції дорівнюють амортизаційним витратам. За умов зниження темпів економічного розвитку чисті інвестиції можуть бути величиною від'ємною (процес деінвестування).

Очікувана норма чистого прибутку та реальна ставка проценту вважаються найвагомими факторами, які визначають *приватні інвестиції*. *По-перше*, прибуток є потужним спонукальним мотивом здійснення інвестиційних витрат, він прямо впливає на їх розмах та інтенсивність. Підприємці придбають засоби виробництва тільки тоді, коли очікується, що ці витрати здатні забезпечити їм певний рівень прибутковості. *По-друге*, на динаміку інвестицій впливає реальна ставка проценту. Це ціна, яку фірма повинна сплатити, щоб зайняти грошовий капітал, необхідний для придбання реального капіталу. Вона обернено впливає на інвестиції навіть тоді, коли вони здійснюються із власних коштів інвестора. Підприємці порівнюють норму прибутку від інвестицій з втраченою можливістю присвоєння проценту за певною реальною ставкою (у випадку передачі відповідних коштів у позику). Якщо реальна ставка проценту більше очікуваної норми прибутку від інвестицій, вони - не вигідні, якщо ж реальна ставка менше норми прибутку від них, вони цілком доречні. Отже, капіталовкладення здійснюються, поки норма прибутку від них перевищує реальну ставку проценту.

Слід зауважити, що при прийнятті рішення про інвестування не номінальна, а саме реальна ставка проценту відіграє суттєву роль. Це пояснюється тим, що номінальна ставка проценту визначається в поточних цінах, тоді як реальна – в постійних або скорегованих із врахуванням рівня інфляції.

Для економіки в цілому криву попиту на інвестиції будують, враховуючи сукупність оцінок інвестиційних рішень окремих фірм і розташовуючи всі інвестиційні об'єкти по низхідній в залежності від очікуваної норми чистого прибутку. Отже характер кривої сукупного попиту на інвестиції відображає обернену залежність між ставкою проценту (ціною інвестування) та сукупним розміром необхідних інвестиційних товарів. При цьому обов'язково враховують, що інвестиції здійснюються до того моменту, коли ставка проценту дорівнює очікуваній нормі чистого прибутку. Така модель інвестиційних рішень дозволяє передбачити важливий аспект інвестиційної політики: держава може змінювати ставку проценту, щоб змінити рівень розходів на інвестиції. При високій ставці проценту будуть здійснюватися тільки ті інвестиційні проекти, які

забезпечують найвищу норму чистого прибутку. Рівень інвестицій при цьому буде низьким. При зниженні ставки проценту комерційно вигідними стають проекти, очікувана норма прибутку по яких нижча. Відповідно рівень інвестицій зростатиме.

На положення кривої попиту на інвестиції також впливають “зовнішні фактори”, серед яких:

- *рівень оподаткування* (податки на бізнес обернено впливають на чистий прибуток та його норму);
- *зміни в технології виробництва* (позитивні зміни в технології знижують витрати господарчої діяльності, підвищують прибуток і стимулюють капіталовкладення);
- *наявний основний капітал* (незавантажені виробничі потужності обтяжують капітал і стримують інвестиції, і, навпаки, їх недостатня кількість при наявності попиту на продукцію, яка виготовляється за їх допомогою, підштовхує капіталовкладення);
- *економічні очікування* (оптимістичні очікування підприємців розширюють інвестиції, а побоювання поганой кон’юнктури обмежують їх);
- *динаміка сукупного доходу* тощо.

Зміни в цих факторах викликають зсув кривої попиту на інвестиції. Так, будь-який фактор, який призводить до зростання очікуваної чистої доходності інвестицій, зсуне цю криву вправо. І, навпаки, фактори, які призводять до зниження очікуваної чистої доходності інвестицій, будуть зсувати криву попиту на інвестиції вліво.

Найпростіша функція *автономних інвестицій* має такий вигляд:

$$I = e - dR,$$

де I – автономні інвестиційні розходи;

e – автономні інвестиції, які визначаються зовнішніми економічними факторами (запаси корисних копалин тощо);

R – реальна ставка проценту;

d – емпіричний коефіцієнт чуттєвості інвестицій до динаміки ставки проценту.

Позитивна залежність інвестицій від доходу може бути представлена у вигляді функції:

$$I = e - dR + \gamma Y,$$

де γ – гранична схильність до інвестування;

Y – сукупний доход.

Гранична схильність до інвестування – доля перебільшення розходів над інвестиціями в будь-якій зміні доходу:

$$\gamma = \frac{\Delta I}{\Delta Y},$$

де ΔI – зміна величини інвестицій;

ΔY – зміна доходу.

Тема 9. Сукупні витрати і ВВП.

Говорячи про суспільний продукт, ми маємо через таку комбінацію наявних у суспільстві факторів виробництва, що дозволяє протягом одного року одержувати можливо більшу масу товарів. Тому в ньому відбивається ефективність національної економіки й добробут народу.

Економісти, що залишили скільки-небудь помітний слід у теорії відтворення, прагнули розкрити структуру суспільного продукту по натурально-речовинному змісті, функціональному значенню й вартості (цінності).

Так, Ф. Кене, створюючи економічну таблицю, виділяє із суспільного продукту продукцію сільського господарства й промисловості, у межах яких він розмежовує засоби виробництва й предмети споживання.

А. Сміт виділяє дві групи робітників, одна із яких зайнята виробництвом засобів виробництва, а інша - предметів споживання. К. Маркс на основі такої структури суспільного продукту обґрунтовує розподіл суспільного виробництва на два відповідні підрозділи.

Такого ж підходу до аналізу суспільного відтворення дотримувався й Дж. Кейнс, однак стосовно лише до сфери обігу. Він не міг не помітити, що весь суспільний продукт ділиться на дві групи товарів: засобу виробництва й предмети споживання. Але особливість його підходу полягає в тому, що при визначенні величини споживання Дж. Кейнс віднімає із всієї сукупності продажів засобу виробництва (по визначенню Кейнса, це те, що підприємці купують друг у друга) і одержує обсяг продажів предметів споживання, справедливо затверджуючи, що у своєму русі вони підкоряються трохи, що відрізняються закономірностям.

Вартісна структура суспільного продукту є найважливішою проблемою дослідження суспільного відтворення, тому що остання виступає як проблема відшкодування всього суспільного продукту в натурально-речовинній формі й за вартістю.

Перше найбільш повне подання про вартісну структуру суспільного продукту ми знаходимо в К. Маркса, що показало, що структура вартості як окремого товару, так і суспільного продукту, складається із частин, що відповідають факторам, що бере участь у самому процесі виробництва двом, (речовинному й особистому), а саме з матеріальних витрат і знову створеної вартості. Остання включає необхідний (необхідний для відтворення робочої сили) і прибавочний продукт (необхідний для розширення виробництва, а також задоволення обшественных потреб).

Вартісну структуру суспільного продукту розглядав і Дж. Кейнс. Але й тут, як й у дослідженні натурально-речовинного складу суспільного продукту, Кейнс виходив не тільки із процесу виробництва, але й із процесу обігу, де вартісна структура одержувала свій завершений вид.

Відповідно до західної економічної думки, у вартісній структурі суспільного продукту виділяються чотири елементи:

1. Витрати використання (U).

2. Факторіальні витрати (F).
3. Додаткові витрати (V).
4. Сукупний дохід підприємців (D).

Витрати використання (U) визначаються наступною формулою:

$$U = (K1 - B1) = (K - A1),$$

де K1 - первісна вартість даних основних засобів плюс витрати на їхній зміст і поліпшення;

B1 - витрати на зміст і поліпшення основних засобів виробництва. Оскільки засоби виробництва використалися для виробництва продукції, то витрати (B1) не були витрачені на їхній зміст і поліпшення, тому вони

й віднімаються з K1, тобто залишається тільки первісна вартість основних засобів;

K - поточна цінність (вартість) капітального встаткування до кінця періоду, тобто залишкова вартість основних засобів виробництва після завершення виробництва, а також залишок незавершеного виробництва й готової продукції;

те A1 - вартість закінченої продукції, купленої підприємцями друг у друга й використаної для виробництва даної продукції. Таким чином, якщо $[(K1-B1)-K]$ є в основному вартість зношених у даному процесі засобів виробництва (сировина, матеріали, енергія, що комплектують деталі й т.д.), що купують підприємцем в інших виробників і використовуваних цілком для виробництва даної продукції, то A1- це вартість оборотного капіталу, витраченого на виробництво даної продукції. Використання даного елемента іноді веде до повторного рахунку.

Другий елемент - факторіальні витрати (F), які являють собою суми, що сплачують підприємцем іншим "факторам виробництва" за їхні поточні послуги й виступаючі як дохід цих факторів, крім інших підприємців. Отже, факторіальні витрати F- це: 1) заробітна плата; 2) відсоток на позичковий капітал; 3) земельна рента, тобто доходи нефункціонуючих власників:

$$F = V + (m - p).$$

Сума витрат використання й факторіальних витрат називається безпосередніми витратами, які підприємці прагнуть довести до мінімуму, щоб одержати максимальний дохід.

Третій елемент вартісної структури суспільного продукту - це додаткові витрати, під якими варто розуміти знецінювання встаткування або перевищення фактичних витрат використання над передбачуваним знеціненням. Мова йде про моральне спрацювання устаткування V.

У цілому витрати виробництва можна представити в наступному виді:

$$U + F + V.$$

Четвертий елемент вартісної структури - це дохід (D) підприємця на відміну від сукупного доходу суспільства. Під доходом підприємця є через прибуток, що дістається функціонуючому власникові (підприємцеві) і визначається як перевищення вартості товару (W) над витратами (U + F + V):

$$D = W - (U + F + V).$$

У цілому вартісна структура суспільного продукту має формулу:

$$W = U + F + V + D.$$

Таке подання вартісної структури є більше конкретним і більшою мірою відповідає сучасній економіці.

При оцінці суспільного продукту виникає ряд труднощів. Такі досить різні товари, як житлові будинки, одяг, мотоцикли, їжа, які зроблені протягом одного року, не можна просто підсумувати й порівнювати, якщо їм не додати грошове вираження. Тому суспільний продукт визначається в ринкових цінах. Тому що більшість товарів створена для ринку, вони одержують ринкову ціну, і тут проблем не виникає. Сутужніше обстоит справа із продукцією або послугами, що не мають ринкової ціни. Безоплатні послуги держави (оборона, правовий захист, утворення) расчитываються за вартістю витрат, які фактично зложилися в момент надання цих послуг. Власне виробництво на підприємствах (фірмах), неприклад виготовлення якого-небудь верстата для своїх власних потреб, оцінюється по сопоставивым цінах. Послуги в домогосподарствах, виконувані самими членами родини, не виносяться на ринок, їхній облік надзвичайно складний, тому при визначенні величини суспільного продукту вони не враховуються.

В економічній літературі й господарській практиці мають місце два підходи до визначення величини суспільного продукту. Відповідно до одного підходу, заснованому на марксистській теорії, сукупний суспільний продукт -

це результат матеріального виробництва, а тому послуги не включаються у вартість даного продукту. Такий підхід багато років використався в нашій країні.

Світова господарська практика (при підрахунку суспільного продукту) виходить із того, що маса виробничих товарів включає не тільки матеріальні блага, але й послуги лікаря, податкового інспектора, банків або держави й інших, а тому суспільний продукт є результат двох сфер народного господарства - матеріального виробництва й сфери послуг. Показником, що характеризує величину суспільного продукту, є валовий внутрішній продукт (ВВП).

Валовий внутрішній продукт і система взаємозалежних показників

Валовий внутрішній продукт є узагальнюючим економічним показником, що виражає в ринкових цінах сукупну вартість товарів і послуг, створених усередині країни, і тільки з використанням факторів виробництва даної країни протягом даного часу.

Валовий внутрішній продукт - один з найважливіших макроекономічних показників, що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць - резидентів і широко використовуваний у макроекономічному аналізі й міжнародних зіставленнях. Відзначимо, по-перше, що ВВП вимірює ринкову вартість виробництва за певний період. По-друге, ВВП -і це вартість зроблених кінцевих товарів і послуг, тому вартість проміжних товарів і послуг не входить у ВВП (тому що у вартість кінцевих продуктів уже входять всі

проміжні угоди, що мали місце), тому що в протилежному випадку показник містив би повторний рахунок. Кінцевими товарами й послугами є ті з них, які здобуваються протягом даного часу для кінцевого споживання й не використовується з метою проміжного споживання, перепродажу й т.д.

Ми уникнемо подвійного рахунку, ретельно з огляду на вартість, що додається кожною фірмою. Додана вартість - це вартість, створена в процесі виробництва на даному підприємстві й отражающая реальному внеску підприємства в створення вартості конкретного продукту, тобто заробітну плату, прибуток, амортизацію, відсоток за кредит і т.д. ,

Вартість спожитих сировини й матеріалів, які придбані в постачальників, у створенні яких конкретне підприємство не приймало участі, у додану вартість не включається. Інакше кажучи, додана вартість - це валова продукція підприємства або ринкова ціна випущеної продукції за мінусом поточних матеріальних витрат, але із включенням у неї відрахувань на амортизацію, тому що основні фонди підприємства беруть участь у створенні нової вартості виробленої продукції. У радянській практиці цей показник звався умовно чистої продукції.

По-третє, тому що за допомогою ВВП робиться спроба виміряти обсяг випуску товарів і послуг в економіці за певний період, то для того щоб досягти зазначеної мети необхідно виключити всі невиробничі угоди, що мають місце протягом зазначеного періоду. Невиробничі угоди бувають двох основних типів: чисто фінансові угоди й продажу старих товарів.

По-четверте, ВВП - це внутрішній продукт, тому що він зроблений "резидентами". ДО "резидентів" ставляться всі господарюючі суб'єкти (підприємства й населення) незалежно від їхньої національної приналежності й громадянства, що мають центр економічного інтересу на економічній території даної країни, у межах якої особи, товари й гроші можуть вільно переміщатися.

Валовий внутрішній продукт розраховується трьома методами:

1) По доходах. Підсумуються доходи приватних осіб, акціонерних товариств, приватних підприємств, а також доходи держави від підприємницької діяльності й органів державного керування у вигляді податків на виробництво й імпорт. Даний метод використовується не для визначення номінального обсягу ВВП, а для аналізу його вартісної структури.

2) По витратах (по методах використання). Підсумуються витрати на особисте споживання, на державні закупівлі (державне споживання), на капіталовкладення й сальдо зовнішньої торгівлі. Кінцеве використання також трактується як кінцевий попит. Оскільки попит - рушійна сила змін в економіці, то розбивку ВВП по видах витрат можна назвати одним з найбільш ефективних методів аналізу економічного розвитку.

3) По доданій вартості (виробничий метод, по галузях) . Цей метод заснований на інформації про обсяги зробленої продукції, ВВП оцінюється як сума доданої вартості всіх галузей (в основних цінах) плюс податки за винятком субсидій на продукти.

Тема 10. Економічна динаміка.

Загальне уявлення про макроекономічну нестабільність дає дослідження економічних циклів. Циклічна форма розвитку є однією з головних закономірностей світової економіки.

Економічний цикл характеризується періодичним зростанням та падінням ділової активності в суспільстві, що проявляється у формі невідповідності попиту та пропозиції. У загальному виді економічний цикл представляє собою коливання різних показників економічної активності, а саме темпів зростання ВВП, загального обсягу продаж, загального рівня цін, рівня безробіття, інфляційних процесів та ін.

Цикл являє собою інтервал часу в розвитку ринкової економіки, протягом якого відбувається збільшення обсягу виробництва товарів і послуг, а потім скорочення, спад, депресія, поживавлення і, нарешті, знову його ріст (рис. 9).

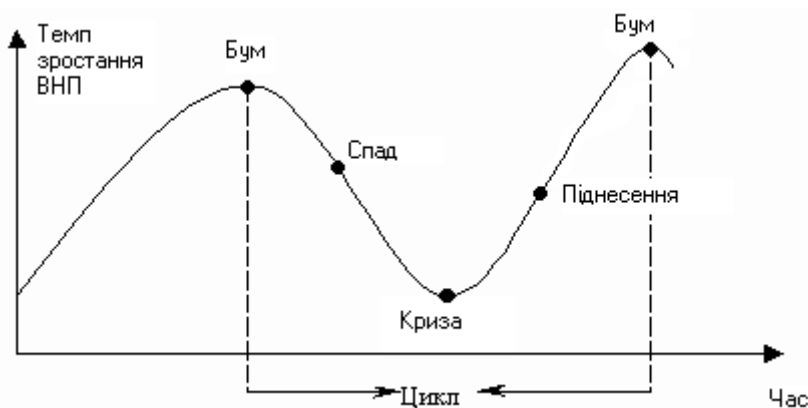

Рис.9. Графічне зображення циклу

На даному графіку крайні крапки розвитку ринкової економіки характеризують економічний бум та кризу. Економічне зростання починається з поживавлення - фази відновлення ділової активності у формі укладення нових господарчих договорів, поступового збільшення попиту на робочу силу, невеликим підвищенням цін, росту споживчого попиту.

Поживавлення переходить у фазу піднесення. У фазі піднесення відбувається швидке зростання виробництва, значно підвищуються ціни, скорочується безробіття, росте попит на позичковий капітал і підвищується рівень позичкового відсотка. Підвищується попит на нову техніку, за допомогою якої зростає випуск товарів вищої якості з меншими витратами.

В умовах піднесення економіка виходить на рівень розвитку, що перевершує всі попередні рівні. Прискорюється економічний ріст, поліпшуються всі показники ринкової кон'юнктури, насамперед, платоспроможний попит. Це сприяє росту товарних цін, збільшує прибуток і стимулює пропозицію. Особливо великих розмірів досягають кредитно-фінансові, а також спекулятивні операції на біржах.

Вища крапка цього піднесення характеризується як бум. У цей час в економіці спостерігається повна зайнятість, а виробництво працює на повну потужність. Реальний обсяг виробництва досягає в цій крапці свого максимуму. Ціни, як правило, підвищуються, а зростання ділової активності, досягши повної зайнятості ресурсів припиняється і завмирає. Бурхливе зростання виробництва вже приховує в собі небезпеку кризового падіння.

Поступове скорочення ділової активності, зниження темпів росту в економічній літературі називається рецесією. Більш високі темпи скорочення економічної активності характеризують спад ринкової економіки. За спадом впливає період депресії (стагнація), що характеризується застійним станом ринкової економіки, слабким попитом на споживчі товари і послуги, значним недовантаженням підприємств, масовим безробіттям, зниженням рівня життя населення. У цей період відбувається пристосування господарства до нових умов і потреб економіки. Нижча крапка цього спаду є криза.

Криза – це порушення рівноваги в економіці, що викликає зниження і припинення виробництва, а в найбільш тяжких випадках – навіть руйнування продуктивних сил. Розрізняють два типи криз виробництва – “криза надвиробництва” і “криза недовиробництва” товарів. Для ринкової економіки найбільш характерна криза надвиробництва. Вона виявляється в наступному:

По-перше, виникає надвиробництво товарів у порівнянні з платоспроможним попитом на них; у результаті маса вже зроблених товарів не знаходить відповідного збуту.

По-друге, унаслідок перевищення пропозиції товарів над попитом відбувається різке падіння цін (наприклад, під час кризи 1929 – 1933 р. ціни в США впали майже на 54 %, а в Англії – на 58 %).

По-третє, різко скорочується обсяг виробництва, і це зрозуміло: якщо не реалізуються вже зроблені товари, то збільшення їхнього виробництва в умовах падаючих цін означало б тільки зростання збитків.

По-четверте, як наслідок, багато підприємців виявляються не в змозі платити по своїх боргових зобов'язаннях і терплять крах.

По-п'яте, скорочення обсягу виробництва веде до збільшення числа безробітних, зниженню життєвого рівня зайнятих і ще більшому зниженню попиту.

Нарешті, у кризовий стан утягується кредитна система, тому що виникає пропасна погоня за наявними коштами. У цій ситуації підприємці готові платити всі зростаючі відсотки за кредит, але масове вилучення внесків позбавляє багато банків можливості повернути вкладникам гроші, тим більше надати позички. Багато банків терплять крах. Одночасно падає курс цінних паперів.

Криза охоплює, насамперед, самі чутливі сфери – грошово-кредитних зв'язків, оптової і роздрібною торгівлі. Розвиток кризи виявляється в нагромадженні товарних мас в оптовій торгівлі, в уповільненні їхнього просування до споживача, що приводить до зниження загальних показників

динаміки промислового виробництва, а в найбільш важких випадках до руйнування продуктивних сил. Відсутність можливості реалізувати свій товар відривається купівлю від продажу. Першими це відчувають продавці. Створюється враження, що придбані ними в промисловців партії товарів перейшли в сферу споживання, насправді вони ще не досягли кінцевого пункту свого руху і залишаються в сфері зворотності. Але промисловець вважає свої ринкові проблеми дозволеними і продовжує робити товари в попередньому обсязі. Один потік товарів наздоганяє інші доти, поки не з'ясується, що весь попередній потік не поглинений сферою споживання. Масштаби товарообміну різко скорочуються, що викликає спад виробництва, ріст безробіття, зниження реальної заробітної плати, прибутків, збільшення масових банкрутств. Збільшуються потреби в платіжних засобах, попит на гроші, у зв'язку з цим підвищуються ставки кредитного відсотка.

Скорочення виробництва під час кризи продовжується доти, поки не буде встановлена ринкова рівновага, тобто відповідність попиту та пропозиції.

На відміну від цієї класичної схеми кризи, в Україні, як і в інших країнах СНД, має місце не криза надвиробництва, а криза недовиробництва, Тривалість фази падіння у західних країнах становить від 0,5 до 1,5 року, в Україні вона тривала 5 років. Глибина падіння ВВП і промислового виробництва у країнах Заходу навіть у повоєнні роки не перевищувала 10%, в Україні вона становила понад 25%.

Економічна криза виявляє не тільки межу, але й імпульс у розвитку економіки, виконуючи стимулюючу ("очисну") функцію. Під час кризи виникають спонукальні мотиви до скорочення витрат виробництва, збільшенню прибутку, відновленню капіталу на новій технічній основі. З кризою кінчається попередній період розвитку і починається наступний. Криза — найважливіший елемент механізму саморегулювання ринкової системи господарства.

Перша найбільш відома криза виникла в Англії у 1821 р., потім криза охопила США

у 1841 і 1847 р.. Першою світовою кризою вважається криза 1857 р., потім пішли кризи 1873, 1882, 1890 р. Найбільш нищівною була криза 1900—1901 р., що почалася одночасно в США і Росії й спіткала насамперед металургійну промисловість. Світова криза 1929—1933 р. (в американській літературі її називають "Велика депресія") по своїй глибині перевершила усі попередні й залишається на сьогодні однією з самих неперевершених, її наслідки вивчаються ще й зараз. США стали епіцентром світової кризи 30-х років, що поступово охопила увесь індустріальний світ. Зовсім новою і специфічною по формах прояву виступає сучасна криза в країнах з перехідною економікою, що здійснюють реформи по перетворенню централізованої системи господарства в ринкову.

Економічна наука на основі аналізу господарської практики за всю історію її розвитку виділяє кілька типів економічних циклів, що

називаються хвилями. Їм звичайно дають імена вчених, що присвятили цій проблемі спеціальні дослідження. Найбільш відомі цикли М.Д. Кондратьєва (50— 60 років), що одержали назву “довгих хвиль”, цикли С.Кузнеця (18— 25 років), тобто “середні хвилі”, цикли К. Жугляра (10-12 років) і короткі цикли Дж. Китчена (2 роки і 4 місяці).

Існуючі види циклічних коливань в економічному розвитку мають свій період та рівень рівноваги. Так, перший рівень рівноваги, або короткі цикли (хвилі) – це рівновага між звичайним ринковим попитом та пропозицією. Відхилення від нього, тобто розрив між попитом та пропозицією, приведе до короткочасних коливань, що вирівнюються за 3-4 роки. Матеріальною основою коротких циклів є процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин. Вони розмежовуються грошовими кризами, що повторюються з певними закономірностями. За змістом грошові кризи виступають як кризи сфери грошового обігу і кризи сфери кредиту.

Другий вид коливань, або середні (промислові) *цикли* пов'язаний з періодичними якісними змінами в умовах виробництва, і насамперед в активній частині виробничих фондів – машин і устаткування. Попит, його величина й напрямок залежать, у свою чергу, від впровадження нових технічних і технологічних досягнень, що здійснюється за 7 – 13 років (за цей час новий рівень економічної рівноваги утвориться через механізм переливу капіталу з наступним інвестуванням). Матеріальною основою середніх циклів є масове відновлення основного капіталу, у результаті чого виробництво удосконалюється. Однак на якомусь етапі подальше удосконалювання виробництва стає неможливим, на зміну старій технічній системі приходить інша, удосконалювання якої відбувається за кілька середніх циклів. Ця технічна система також вичерпує себе, і настає новий технологічний спосіб виробництва, довжина якого відповідає *великому економічному циклу (довгій хвилі)*.

Третій вид коливань відбиває ситуацію, коли зміни охоплюють наявний технічний лад виробництва, сформовану галузеву структуру економіки. Її сировинну та енергетичну базу, ціни, зайнятість т. ін. Масове оновлення технічної та технологічної основ виробництва, глибокі перетворення в робочій силі та її кваліфікаційному рівні, в організації праці та виробництва можуть здійснюватися лише в строки, що за тривалістю значно вищі за тривалість звичайного (середнього) економічного циклу. Періодична рівновага в даному випадку відображає рух науково-технічного прогресу і здійснюється не плавно, а стрибками і становить основу великих циклів кон'юнктури, тривалістю в 50-60 років.

Матеріальною основою періодичності довгострокових коливань є відновлення основного капіталу з тривалими термінами використання, саме ж відновлення пов'язане з впровадженням у виробництво нових технологій, матеріалів, джерел сировини й енергії, оновленням об'єктів інфраструктури.

Великий цикл складається з двох великих фаз – фази підйому і фази спаду.

Фаза підйому (25-30р.р.) характеризується інвестиційною активністю,

посиленим вкладенням капіталу в нарощування обсягу виробництва, що супроводжується збільшенням зайнятості і ростом позичкового відсотка. Це довготривале піднесення, що виникає на базі революційних стрибків технології і масового її розповсюдження.

Фаза спаду (20-25р.р.) характеризується появою надлишкового капіталу, що не знаходить собі застосування в нових інвестиціях, оскільки вже діючий капітал і без того створює надлишок пропозиції товарів, у результаті обсяг промислового виробництва скорочується, що спричиняє збільшення безробіття, вона має хронічний характер. У зв'язку зі зниженням попиту на вільний капітал знижується норма позичкового відсотка. Криза виникає тоді, коли стара структура економіки приходить у конфлікт з потребами нової технології, але ще не готова до змін. У цей період гостро проявляють себе кризи середніх та малих циклів

Загально визнано, що між усіма типами економічних циклів існує взаємозв'язок. Довгі хвилі вбирають у себе більш короткі цикли, змінюючи їх. Якщо короткі цикли попадають на фазу підйому довгої хвилі, то їхня власна фаза підйому подовжується, якщо ж короткі цикли виявилися на фазі спаду довгої хвилі, їхня фаза кризи і депресії будуть більш розтягнуті.

Особливе місце в розробці теорії циклічності належить російському вченому М.Д.Кондратьєву. Його дослідження охоплює розвиток Англії, Франції і США за період 100—150 років, у якому узагальнено матеріали з кінця XVIII в. (1790 р.) за такими показниками, як середній рівень торгівлі, видобуток і споживання вугілля, виробництво чавуну і свинцю, тобто власне кажучи він провів багатofакторний аналіз економічного росту. У роботі “Довгі хвилі кон'юнктури” Кондратьєв пише, що хвилеподібний рух – це процес відхилень від стану рівноваги, до якого прагне капіталістична економіка і порушує питання про існування декількох рівноважних станів, а значить, і про можливість декількох типів коливальних рухів. Це рівноваги «першого, другого і третього порядків», відхилення від яких породжують відповідно малі, середні і великі цикли. Відхилення від рівноваги першого порядку – між звичайним ринковим попитом та пропозицією породжують короткострокові коливання. Рівновага другого порядку досягається в процесі формування цін виробництва шляхом міжгалузевого переливу капіталу, вкладеного в устаткування, і відхилення від нього зв'язано із середніми циклами. Рівновага третього порядку, що стосується основних капітальних благ (промислових об'єктів, інфраструктурних споруджень, кваліфікованої робочої сили), також періодично порушується і виникає необхідність створення нового запасу (відновлення) основних капітальних благ, що відповідали б новому технічному способу виробництва. Причому таке відновлення, що відбиває рух НТП, відбувається не плавно, а поштовхами і є матеріальною основою великих циклів кон'юнктури.

Таким чином, пояснення феномена існування довгих хвиль Кондратьєв шукав у самому відтворювальному процесі, включивши в основу довгої хвилі всю суму капітальних і трудових ресурсів (галузеву структуру виробництва, існуючу сировинну базу, джерела енергії, ціни,

зайнятість, суспільні інститути, стан кредитно-грошової системи і т.д.). Такий комплексний, системний підхід є свідченням скоріше сили його позиції, чим слабкості, тому що в результаті була створена широка картина взаємозалежних процесів в економіці і суспільстві.

Значне місце в дослідженні циклічних коливань належить Дж. Кейнсу. Після великої депресії – найтяжкої економічної кризи 1929 – 1933 р. – виявилася нездатність пануючого неокласичного напрямку запропонувати глобальні антикризові рішення, і тоді з теорією регульованого капіталізму виступив Кейнс. Кейнсіанська теорія не тільки з'єднала в собі ряд попередніх концепцій, але й виявилася в центрі нової макроекономічної теорії, покликаної пояснити механізм капіталістичного господарювання в цілому, причини його відхилень від стану рівноваги, а також дати рецепти для державного втручання в процес відтворення. Ця теорія розглядає цикл як результат взаємодії між рухом національного доходу (НД), споживання і нагромадження капіталу, що формується динамікою ефективного попиту, обумовленої, у свою чергу, функціями споживання й інвестицій. Зазначена взаємодія розглядається з погляду стійких зв'язків, що характеризується коефіцієнтами мультиплікатора (залежність приросту НД від приросту інвестицій) і акселератора (залежність інвестицій від приросту НД). Таким чином, найважливіша причина циклічного розвитку, по Кейнсу, - інвестиційний імпульс.

Кейнсіанська теорія циклу послужила основою державної антициклічної політики, розрахованої на розширення сукупного попиту в періоди криз і його обмеження в періоди підйомів. Головними інструментами антициклічного регулювання відповідно до цієї теорії є бюджетна і кредитно-грошова політика, хоча й ефективність об'єктивно обмежена (ростом інфляції, грошової пропозиції) і не може усунути внутрішніх причини циклічного розвитку економіки. І дійсно, криза 70-х рр., різко підсиливши темпи інфляції і поставивши під сумнів кейнсіанські методи антикризового регулювання, поклав початок кризи самої теорії.

Досвід антициклічного регулювання, накопичений державами з розвинутою соціально-орієнтованою економікою, підкреслив деякі уявлення про взаємозв'язок ринкового механізму і його циклічного руху з державним регулюванням процесу відтворення. Стало очевидно, що існують границі державної дії на ринок, і що ріст масштабів і різноманітність прийомів державного регулювання не завжди забезпечують підвищення ефективності контролю над ринком. Співвідношення в системі «ринок – держава», а в окремому випадку “цикл – держава” є таким, що державне регулювання ефективне тоді, коли держава повною мірою враховує інтереси ринкових агентів, а також науково обґрунтовано регулює макроекономічні процеси. Поточне антикризове регулювання повинне здійснюватися з обліком перспективного довгострокового регулювання соціально-економічних структур, тобто з'єднання техніко-економічних і соціальних аспектів суспільного прогресу.

На зміну теорії циклу Кейнса прийшла монетарна теорія циклу М.

Фрідмена, відповідно до якої причина циклічності економічного розвитку і пов'язаних з цим криз, інфляції і безробіття – неправильна грошова політика держави, що виявляється в невідповідності грошової маси до темпів росту ВВП, звідси – необхідність більш жорсткого регулювання державою грошової маси, що передбачає її ріст на рівні 3 – 5 % у рік.

Сучасна ринкова економіка функціонує в умовах активного впливу на неї держави. Державний вплив на економіку здатний істотно вплинути на хід економічного циклу, змінюючи характер економічної динаміки: глибину і частоту криз, тривалість фаз циклу і співвідношення між ними. Державне регулювання спрямоване на зм'якшення циклічних коливань, тому воно носить антициклічний характер. Так, у Японії серед антикризових методів 1992 – 2001р. застосовували регулювання ставок різних податків, розширювали масштаби суспільних робіт, здійснювали кредитування фінансових інститутів, підтримку малого і середнього бізнесу, стимулювання експорту, зниження процентних ставок.

Таким чином, сучасний механізм саморегулювання ринкової економіки через циклічні кризи змінюється під впливом державного впливу. Відбувається переплетення стихійно-ринкового механізму функціонування економіки у формі циклічних криз зі свідомим державним впливом на відтворювальний процес.

Головне питання, на яке прагне відповісти теорія економічного зростання, зводиться до того, яким чином можна збільшити реальний обсяг номінального продукту в довгостроковому періоді в умовах повної зайнятості. Разом з тим реальні умови не завжди дозволяють реалізуватися потенціалу росту: настає депресія чи економічний спад, який може бути обумовлений як внутрішніми стосовно національної економіки економічними факторами, так і зовнішніми.

В даний час в економічній теорії склалися два підходи до аналізу теорії економічного росту. Перший підхід є найбільш розповсюдженим і характерний для неокейнсіанських і неокласичних теорій росту. Він заснований на розумінні економічного росту як кінцевої характеристики розвитку національної економіки у визначений (довгостроковий) період. Довгостроковим періодом прийнято вважати такий період, що дорівнює обороту основного капіталу. При цьому передбачається, що в економіці структура виробництва й інституціональне середовище є сформованими і незмінними.

Розвиток економіки може вимірятися двома способами: або темпом росту реального обсягу ВВП (але НД), або темпами збільшення цих показників у розрахунку на душу населення. Перший спосіб використовується при оцінці розширення економічного потенціалу країни, а другий – для аналізу динаміки добробуту населення і порівняння життєвого рівня в різних країнах (чи регіонах). В даний час у теоріях росту частіше використовується другий спосіб виміру.

Другий підхід використовується в теоріях економічного розвитку індустріального і постіндустріального суспільства. Ці теорії аналізують

проблеми економічної динаміки в наддовгому періоді, тобто такому, коли піддаються змінам інститути влади, керування, структурні взаємозв'язки в економіці.

Таким чином, економічне зростання - це довгостроковий стійкий розвиток економіки, тобто процес поступового збільшення національного доходу і валового національного продукту в довгостроковому періоді без порушень рівноважного стану в короткострокових проміжках.

Теорія економічного зростання відповідає на наступні питання:

- що є джерелом економічного зростання
- що визначає темпи економічного зростання
- якими є умови тривалої рівноваги в економіці при постійному зростанні випуску
- можливий чи ні тривалий поступовий ріст економіки, виключаючи порушення рівноваги в терміновому часі
- які темпи зростання і яке характер можливо враховувати оптимальної.

Основною метою економічного росту є підвищення матеріального добробуту населення, у тому числі збільшення середнедушних доходів населення, збільшення дозвілля, поліпшення розподілу НД, підвищення якості і розманітності товарів і послуг, і ін.

Фактори економічного росту. Явища і процеси, що визначають масштаби збільшення реального обсягу виробництва і можливості збільшення ефективності і якості росту, називають факторами економічного росту.

Фактори економічного росту можна розділити на три групи. Це, по-перше, *фактори пропозиції*, що є основними в більшості моделей економічного зростання. До них відносяться природні фактори, капітал, праця та інші людські ресурси, технологічні, інституціонально-організаційні, інформаційні ресурси. По-друге, це *фактори попиту* - це фактори, які забезпечують ріст рівня сукупних расходів. По-третє, це *фактори розподілу*, що забезпечують оптимальний розподіл ресурсів.

Теорія економічного зростання виділяє *прямі і непрямі* фактори росту. Прямими факторами є такі, котрі безпосередньо визначають фізичну здібність до економічного росту, тому до таким відносять фактори пропозиції. Якщо розглядати економічний ріст у його зв'язку з факторами пропозиції, то можна зробити висновок, що збільшення ВВП визначається і нарощуванням ресурсів, і підвищенням ефективності їхнього використання. Таким чином, співвідношення між темпами росту і зміною обсягів факторів виробництва може бути різним у залежності від типу економічного росту.

Екстенсивний і інтенсивний типи економічного росту.

Виділяють два основних типи економічного росту: екстенсивний і інтенсивний. При *екстенсивному* типі економічного росту розширення обсягу матеріальних благ і послуг досягається за рахунок використання великої кількості прямих факторів пропозиції: людей, засобів праці, землі, сировини, енергетичних і паливних ресурсів. *Інтенсивний* тип економічного

росту характеризується тим, що розширення виробництва забезпечується за рахунок якісного удосконалювання прямих факторів росту: застосування прогресивних технологій і інших досягнень науки і техніки, використання більш кваліфікованої робочої сили і т.д. Однак реально екстенсивного чи інтенсивного тирів росту в чистому виді не існує. Наприклад, ріст робочої сили і засобів виробництва супроводжується зміною їхніх якісних характеристик, а впровадження досягнень науки і техніки вимагає інвестицій у засоби виробництва і робочу силу. Тому реально говорять про переважно екстенсивний і переважно інтенсивному темпах росту. В даний час у країнах з розвинутою економікою першорядну роль в економічному рості грають інтенсивні фактори.

Крім зазначених факторів, існують інші фактори, чи сприятливі економічному росту, чи стримуючі його. Це такі фактори, як, наприклад, великі капіталовкладення в охорону навколишнього середовища, вихолощування творчого початку в праці, гострі соціальні проблеми (стримують ріст), чи сприятливі ситуації в політику, культурі (прискорюють).

(У світі за останні 25 років спостерігається деяке, уповільнене і нерівномірне зниження темпів економічного росту на душу населення. На думку економістів, це уповільнення може бути зв'язане з переорієнтацією капітальних витрат на сферу послуг, що складає зараз у середньому 50-60% ВВП. Крім того, негативний вплив зробили підвищення цін на енергоресурси і моральне старіння устаткування.)

Моделі економічного росту. Аналіз, а потім і прогнозування економічного росту і його наслідків неможливо без створення моделей. Сучасне моделювання ґрунтується на тій положенні, що існують визначені умови, при яких можливе підтримка рівноваги в процесі розвитку. Усі розглянуті нижче моделі є простими, тобто в них представлені тільки два суб'єкти – домогосподарства і підприємства. Це дві кейнсіанские моделі — модель Харрода і модель Домара і модель Солоу, побудована в рамках неокласичних представлень про розвиток економіки.

Неокейнсіанские моделі економічного зростання. Моделі Харрода і Домара. Моделі Р. Харрода й Е. Домара мають деякі відмінності, але досить схожі між собою. Їхня теоретична значимість поступово відходить на другий план через появу більш зроблених моделей. Останнім часом для простоти викладу ці дві моделі поєднують в одну, модель Харрода-Домара.

Кейнсіанские моделі побудовані на наступних постулатах: ціни не є гнучкими, а передбачаються постійними; чекання суб'єктів економіки статичні; фактори виробництва не є взаємозамінними.

Основним допущенням, що припускається в моделі, є пропорційність національного доходу кількості капіталу:

$$y = \sigma K, \quad (1)$$

де y - національний дохід,

σ - кількість капіталу, застосовуваного для виробництва
 K - постійна величина, коефіцієнт капіталоотдачі.
 Таким чином,

$$\sigma = K/y, \quad (2)$$

тобто коефіцієнт капіталоотдачі чи середня продуктивність капіталу (σ) показує кількість доходу, виробленого одиницею капіталу.

Прирощення доходу дорівнює приросту капіталу:

$$\Delta y = \sigma \Delta K \quad (3)$$

Якщо представити приріст капіталу як інвестиції ($\Delta K = I$), то вираження прийме вид:

$$\Delta y = \sigma I \quad (4)$$

Припустимо, що норма заощадження (S_y) є величиною постійної, а заощадження дорівнюють інвестиціям, тоді:

$$S = I = S_y y. \quad (5)$$

Тому що $I = \Delta y / \sigma = S_y y$, одержимо підсумкову формулу Харрода-Домара:

$$\Delta y / y = \Delta S_y \quad (6)$$

Де $\Delta y / y$ - приріст доходу при повній зайнятості капіталу.

При даних темпах росту чекання інвесторів будуть реалізовані чи, по Харроду, "гарантовані". Темп росту, що задовольняє таким умовам, є *гарантованим*, тому що він гарантує повне використання існуючих потужностей, у даному випадку - капіталу.

Очевидно, що гарантовані темпи росту є функцією частини заощадженого доходу. Наприклад, якщо $\sigma = 1/3$, а $\Delta S_y = 0,10$, тоді щорічні темпи росту доходу складуть 3,33%. Якщо гранична схильність до заощадження збільшиться в два рази, то і темпи росту доходу подвояться.

У моделі Харрода-Домара гарантовані темпи росту не обов'язково рівні дійсним, оскільки величина доходу залежить лише від капіталу, але не від праці. Однак для виробництва одиниці доходу потрібно визначена комбінація капіталу і праці (K/N). Изокванти такої виробничої функції мають L-образну форму (рис.10). Це виробнича функція Леонтєва, у якій ресурси (праця і капітал) повинні використовуватися в заданій пропорції і не можуть заміщати один одного. Виробнича функція Леонтєва має постійну віддачу від масштабу. Наприклад, з рисунку видно, що для виробництва 1 ед. доходу необхідно 1 ед. капіталу і 1,5 ед. праці і $K/N = 2/3$

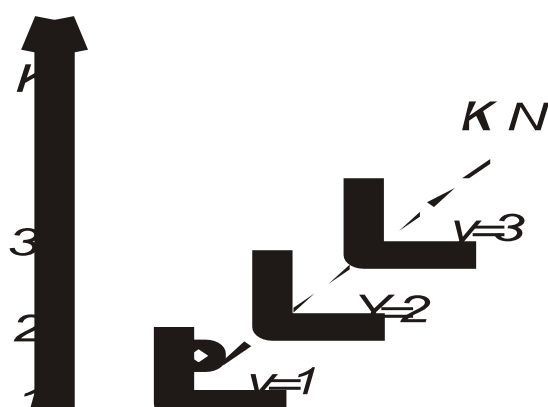

Рис. 10. Виробнича функція з фіксованим співвідношенням доходу і праці

З попередніх міркувань зрозуміло, що в економіці з такою виробничою функцією дохід може зростати відповідно до гарантованого темпу (див. формулу 5) доти, поки темпи приросту праці будуть відповідати темпам приросту капіталу. Якщо обсяг праці буде зростати повільніше, те утвориться надлишковий капітал, і, навпаки, якщо повільніше буде зростати капітал, то можливе виникнення безробіття.

Крім поняття “гарантованого” темпу росту Харрод увів поняття “природного” темпу росту. “Природний” темп росту економіки – це такий темп росту капіталу і національного доходу, що забезпечує повну зайнятість зростаючої пропозиції праці.

Якщо природний темп росту перевищує гарантований, то економіка може розвиватися в гарантованому темпі росту при наявності безробіття. Але економіка може розвиватися й у темпі, що вище гарантованого темпу росту, тому що надлишок праці залучить додатковий капітал. Це спричинить економічний бум і, отже, порушить умови рівноваги.

Таким чином, нерівновага якої-небудь складової руйнує рівновагу всієї системи. Це зв'язано насамперед з тим, що в даній моделі і співвідношення доходу і капіталу, і гранична схильність до споживання, і ріст робочої сили незалежний друг від друга. Крім того, використовується в моделі виробнича функція Леонтєва характеризується невзаємозамінними

факторами виробництва, що суперечить дійсності.

Неокласичні моделі. Модель Солоу

Починаючи із середини 50-х рр. минулого сторіччя більшою популярністю стали користатися неокласичні моделі економічного росту. Виробничі функції, використовувані в цих моделях, допускають взаємозамінність факторів виробництва. Крім того, якщо в неокейнсіанських моделях величина коефіцієнта капіталоозброєння є постійною величиною θ в неокласичних моделях економічного росту він змінюється в залежності від стану економічної кон'юнктури. (Коефіцієнт капіталоозброєння $\psi = K/N$ показує вартість основного капіталу, що приходится на одного зайнятого у виробництві).

У неокласичній моделі Солоу використовується виробнича функція Кобба-Дугласа, у якій праця і капітал взаємозамінюються і сума їхніх коефіцієнтів еластичності по факторах дорівнює одиниці.

$$y_t = y(K_t, N_t) = K_t^\alpha N_t^{1-\alpha} \quad (7)$$

Якщо розділити це вираження на N_t , одержимо:

$$y_t / N_t = K_t^\alpha N_t^{1-\alpha} / N_t = (K_t / N_t)^\alpha \quad (8)$$

Права частина вираження є коефіцієнтом капіталоозброєння:

$$(K_t / N_t) = \alpha, \quad (9)$$

а ліва частина вираження являє собою середню продуктивність праці:

$$y / N = q. \quad (10)$$

(Середня продуктивність праці показує вартість доходу, зробленого одним працюючим.)

Таким чином, у моделі Солоу середня продуктивність праці (q) є функцією його капіталоозброєння. Рис.11 показує, що при росту коефіцієнта капіталоозброєння збільшується середня продуктивність праці, але з убутною швидкістю, тому що гранична продуктивність капіталу знижується з ростом коефіцієнта капіталоозброєння.

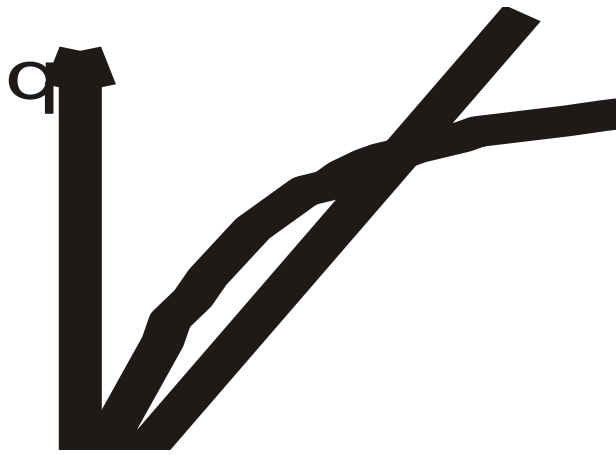

Рис. 11. Виробнича функція в моделі Солоу

Обсяг пропозиції, чи виробництва благ, у моделі Солоу залежить від кількості і якості робочої сили. Функція пропозиції праці в моделі Солоу виглядає в такий спосіб:

$$N_t^S = N_0 (1+n)_t = N_0^S e^{nt}, \quad (11)$$

де e – підстава натуральних логарифмів
 n – річний темп приросту населення і пропозиції праці, умовно рівний $0 < n < 0,03$.

Річний обсяг пропозиції благ можна виразити рівнянням:

$$y_t = y(K_t, N_0 e^{nt}) \quad (12)$$

А оскільки капіталоозброєння $y = K/N$, те обсяг щорічно використовуваного капіталу дорівнює:

$$K_t = \psi_{t0}^{nt} \quad (13)$$

Тому що економічний ріст повинний бути рівноважним, а основною умовою рівноваги є рівність інвестицій заощадженням, те після перетворень за допомогою рівностей (7) – (13) і рівностей:

$$I_t = S_t; S = -S_0 + S_y y; I = \Delta K / \Delta t; \quad (14)$$

Та умова рівноважного економічного росту можна виразити так:

$$\Delta \psi / \Delta t = S_y q_t - n \psi^{t+1} \quad (15)$$

Рівність (15) показує, як повинна змінюватися в часі капіталоозброєння праці, щоб існуючий рівноважний ріст забезпечував повне використання виробничих потужностей, у тому числі повну

зайнятість. Тільки за умови:

$$S_y q_t = n\psi + t \quad (16)$$

буде мати місце рівноважний ріст із постійної капіталоозброєністю і постійною продуктивністю праці (рис.12).

Рис. 12. Рівноважне економічне зростання у моделі Солоу

На рисунку видно, що якщо ліва частина вираження (16) більше правої, то заощадження перевищують інвестиції й у цьому випадку потрібно підвищення капіталоємкості. Якщо ліва частина менше правої, то для рівноваги економіки і досягнення повної зайнятості варто понизити капіталоозброєність праці. Лінія $n\psi$ на малюнку має вид прямої лінії, оскільки передбачається, що приріст населення є постійним.

В остаточному виді модель Солоу визначається з основного рівняння (15) у такий спосіб:

$$S_y q = n\psi \rightarrow q/\psi = n/S_y \rightarrow y/N = K/N \rightarrow y/K = \sigma = n/S_y \rightarrow n = \sigma S_y \quad (17)$$

Таким чином, в остаточному виді модель Солоу ідентична моделі Домара. Однак, виходячи з попередніх викладень зрозуміло, що збіг є формальним. У моделях Домара і Харрода нерівновага якої-небудь складової порушує рівновагу всієї системи. У моделі Солоу рівноважний темп росту, рівний росту населення, сполучимо з різними нормами заощадження.

Висновки з аналізу неокейнсіанських і неокласичних моделей росту наступні: рівноважне зростання економіки хитливе і тому потрібно його державне регулювання. Як регулюючий параметр повинна виступати норма заощаджень, на яку можна впливати методами кредитно-бюджетної політики.

Тема 11 Держава в системі макроекономічного регулювання

Макроекономіка, за одним із визначень, є теоретичною основою економічної політики. Вона стає базовою наукою для тих, хто, керуючи державою, приймає економічні рішення, що стосуються економіки в цілому. В цій темі ми торкаємось питань, які висвітлюють зв'язок між макроекономічною наукою і макроекономічною практикою.

Економічна політика — це сукупність макроекономічних цілей та засобів їх досягнення. На перший погляд таке визначення економічної політики може видатися занадто спрощеним. Але відштовхуючись саме від нього, можна просуватися далі у з'ясуванні того, що собою являє економічна політика.

Економічна політика існує принаймні у трьох проявах: як бюджетно-податкова, грошово-кредитна і соціальна, або політика доходів. Суть різновидів буде розкриватись у подальших темах розділу, а поки що йдеться про економічну політику як таку. У вступі до підручника наголошувалося, що всі економічні моделі можна розподілити на пояснюючі та моделі прийняття економічних рішень.

В економічній політиці метою може бути: обсяг ВВП, темп інфляції, кількість грошей в обігу, процент дефіциту бюджету тощо.

Засобом же може ставати все те, за допомогою чого досягають визначеної мети: грошова емісія, податкові ставки, державні інвестиції, проценти за кредит тощо.

Фактично жоден засіб не може вплинути на мету безпосередньо, не торкнувшись ринкових змін.

Важливим питанням при визначенні цілей є вирішення принаймні двох проблем: скільки цілей одночасно можуть висуватися при формуванні економічної політики та як вони мають співвідноситись.

Всесвітньо відомий економіст Ян Тінберген, який заклав основи сучасної теорії економічної політики, серед її можливих цілей визначав: обсяги державних витрат, рівень зайнятості, розміри інвестицій, загальний рівень виробництва, сукупний попит, сальдо платіжного балансу, динаміку реальної зарплати, стабільність цін.

В економічній політиці можуть виступати до десятка завдань, вони, однак:

а) ніколи не висуваються всі одночасно і, більш того, спостерігається тенденція до скорочення одночасно сформульованих цілей економічної політики;

б) між цілями встановлюється певна ієрархія, вони координуються, узгоджуються.

У 70-х роках ХХ століття, коли практика державного регулювання економіки набула значного поширення, а кейнсіанство досягло високої популярності, традиційними цілями регулювання були: "повна" зайнятість (з урахуванням природного рівня безробіття); стабільність цін; регульований дефіцит платіжного балансу; темпи економічного зростання.

Слід визначити принаймні дві об'єктивні причини:

По-перше, існує досить чіткий, вивіреним економічною практикою розподіл функцій між ринком та державою. Якщо держава створює нормальні умови для функціонування ринку (обмежує монополізм, протидіє затуханню конкуренції), то потреби у розширенні сфери державного регулювання і висунанні додаткових цілей економічної політики не виникає.

По-друге, часто економічні цілі заходять між собою у суперечність, оскільки суперечливою є природа тих явищ, яких вони торкаються. Крім того, суперечливими є і засоби досягнення цілей. Класичним прикладом взаємної суперечності цілей є бажання одночасно обмежити і безробіття, і інфляцію (ми вже розглядали цю суперечність з використанням кривої Філіпса). Іншим хрестоматійним прикладом суперечності цілей є прагнення поєднати високі соціальні гарантії і підвищити ефективність виробництва, збільшити державні витрати і скоротити дефіцит бюджету тощо.

Зростання державних витрат передбачає збільшення податків, що може мати наслідком скорочення споживання домогосподарств:

$$G \uparrow \rightarrow T \uparrow \rightarrow Inc \downarrow \rightarrow C \downarrow.$$

Отже, щодо другої причини обмеження кількості одночасно висунутих цілей можна зробити загальний висновок: чим менше цілей, тим менше суперечностей між цілями та засобами їх досягнення. Відповідно, тим більша гарантія досягнення поставлених цілей.

У країнах постсоціалістичного розвитку, і зокрема в Україні, ця закономірність на жаль, не враховується.

По-перше, політика повільних і не шоккових реформ в Україні фактично призвела до того, що досі не вирішено жодної з проблем, які виникли на межі 80-90-х років. Невиконання раніше прийнятих програм роздержавлення, структурного перетворення економіки змістило їх у часі, змушуючи об'єднувати те, що не було зроблено на попередньому етапі, з тим, що стає на часі сьогодні.

По-друге, тривалий спад виробництва породив проблеми, яких раніше взагалі не було: руйнування промислового потенціалу, масову злиденність населення. Отже, завдання реформування доводиться поєднувати із завданнями виходу на докризовий рівень.

По-третє, в умовах невизначеності політичної ситуації об'єктивно зрозумілою є спроба одночасно відреагувати на вимоги різних політичних сил: і тих, хто акцентує на соціалістичному захисті населення, і тих, хто вимагає створення сприятливих умов для підприємництва, і тих, нарешті, хто вбачає головне завдання у зміцненні державності.

Досвід України, як і інших країн, засвідчує наявність ще однієї надзвичайно актуальної проблеми у сфері економічної політики: узгодження, координація інтересів у процесі визначення цілей. Адже цілком очевидно, що різні цілі можуть бути втіленням інтересів різних соціальних груп.

Цілі економічної політики можуть узгоджуватися демократично,

пошуками компромісу в процесі зіткнення і поєднання інтересів різних суспільних груп. Але для такого узгодження необхідно мати розвинені інститути демократії.

Засоби економічної політики

Для характеристики засобів економічної політики можна застосувати різні критерії. Наприклад, критерій часу. Помічено, що засоби короткотермінової економічної політики стосуються головним чином сукупного попиту, а довготермінової — пропозиції. І це зрозуміло: адже для того, щоб змінити пропозицію, слід збільшити виробничий потенціал, що передбачає структурну перебудову економіки. Останнє потребує значного часу. Для того ж, щоб змінити попит, достатньо здійснити грошову емісію або змінити ставки податку. При добрій орієнтації для проведення таких заходів не треба багато часу.

Традиційно засоби економічної політики поділяються на економічним адміністративні. Критерієм такого поділу є безпосередність впливу засобу на мету. При застосуванні економічних засобів у суб'єктів економіки залишається певна свобода вибору, при адміністративних вона виявляється обмеженою. За всіх відмінностей економічних та адміністративних засобів між ними є дещо спільне: жоден економічний засіб не може здійснитися без адміністративних зусиль — певних законодавчих актів та дій органів виконавчої влади.

Назвемо деякі з економічних засобів, розподіливши їх за напрямками економічної політики.

Бюджетно-податкова політика здійснюється через податкові ставки та пільги, розподіл податкових надходжень за рівнями бюджетної системи (місцевим, середнім та центральним), певну структуру витрат, балансування бюджетів тощо. Перелічені засоби використовуються для стимулювання (або стримування) виробництва, сукупного попиту, подолання диспропорцій, обмеження безробіття, перерозподілу доходів.

Заходами грошової політики є норми банківських резервів та міжбанківських кредитів, норми процента за облігаціями та терміни їх випуску, регулювання грошової бази. Завдяки цим заходам досягається збільшення (або зменшення) сукупного попиту, стимулювання (або стримування) виробництва через вплив на кредит та інвестиції тощо.

У межах соціальної політики як засоби використовуються: диференційоване оподаткування доходів, обов'язкове страхування по безробіттю та втраті працездатності, різні види соціальної допомоги. В результаті цих заходів забезпечується необхідний мінімум споживання, перерозподіляються доходи, обмежується безробіття, гарантується здійснення соціальних програм (підтримки сім'ї, забезпечення житлом, підвищення рівня освіченості та культури тощо).

Засобами зовнішньоекономічної політики є податки, проценти і за інвестиціями, пільги виробникам, що працюють на експорт, зміни у валютному курсі. Наслідком використання цих засобів може стати стимулювання або обмеження експортних можливостей держави.

До типових адміністративних засобів належать: планування обсягів виробництва та цін для підприємств, через які здійснюється природна державна монополія, антимонопольне регулювання та протидія затуханню конкуренції, розробка державних норм та стандартів (мінімальної зарплати, якості виробів, шкідливих викидів у довкілля), ліцензування експорту, консервування частини національних ресурсів, обмеження виробництва щодо деяких його видів чи на певних територіях.

Недостатність засобів досягнення цілей пояснюється різними причинами.

По-перше, в Україні слабо розвинута мережа інституцій ринкової інфраструктури, які дають змогу застосувати певні інструменти регулювання. Наприклад, якщо роль банків у русі грошей є незначною, то норми банківських резервів або залікова ставка процента не матимуть значного впливу на регулювання грошової сфери.

По-друге, в Україні відсутня традиція регулювання економіки саме економічними засобами, тому реакція на них економічних суб'єктів є обмеженою. Наприклад, спроба управляти державним боргом через норми процента за облігаціями, термін їх випуску в нинішніх умовах, напевне, мала б в Україні ефект, близький до нуля. Адже 70-літній досвід соціалізму, та й постсоціалістичний період сформували в населення недовіру до заходів, що до них вдаються державні інституції.

По-третє, слабкість влади не дає змоги компенсувати недостатність економічних інструментів адміністративними. Варто лише нагадати, що й через 5 років після здобуття державної незалежності так і не було прийнято закон про владу, в якому чітко визначались би функції та ієрархія владних структур.

Економічні мультиплікатори. Світовій економічній науці відома система мультиплікаторів, які, як уже зазначалося, поєднують цілі та засоби (інструменти регулювання). Без урахування мультиплікаторів не розробляється жодна державна програма.

Мультиплікатор державних витрат дає можливість оцінити вплив витрат держави на величину ВВП. Для виведення його скористаємося формулою макрорівноваги:

$$Y = C + I + G \text{ Враховуємо, що } C = c'(1-t)Y,$$

де c' — гранична схильність до споживання,

t — частка податків у сукупних доходах.

$$\text{Тоді } Y = c'(1-t)Y + I(\text{незмінна величина}) + G.$$

Продиференціюємо отримане рівняння по G :

$$m_{Y/G} = \frac{\partial Y}{\partial G} = \frac{1}{(1 - c'(1-t))}$$

Тут $m_{Y/G}$ показує, як зміниться Y при зміні G на одиницю. Надамо змінним c' та t таких значень: $c' = 0,8$, $t = 0,2$, підставимо їх у формулу мультиплікатора:

Отримаємо: $m_{Y/G} = 2,8$. Мультиплікатор показує, що при збільшенні

державних витрат на одиницю, ВВП збільшується на 2,8 одиниць.

Мультиплікатор податків оцінює вплив розміру податків на обсяг ВВП. Для виведення його знову скористаємося формулою макрорівноваги, але будемо виходити з того, що

$C = c'(Y - T)$, де T – загальна величина податкових надходжень,
 $(Y - T)$ — доход після оподаткування.

Матимемо:

$$Y = c'(Y - T) + \underbrace{I + G}_{\substack{\text{незмінні} \\ \text{величини}}}$$

Зробивши прості перетворення і про диференціювавши рівняння по T , дістанемо:

$$m_{Y/T} = \frac{\partial Y}{\partial T} = -\frac{c'}{(1-c')}$$

Тут $m_{Y/G}$ показує, як зміниться Y при зміні T на одиницю. Надамо c' значення 0,8. Матимемо: $m_{Y/G} = -4$. Отриманий мультиплікатор показує, що при збільшенні загальної величини податків на одиницю, ВВП зменшується на 4 одиниці.

Мультиплікатор процентної ставки оцінює вплив процентної ставки на величину ВВП. Виведення мультиплікатора теж розпочнемо з формули макрорівноваги, але тепер врахуємо дві обставини:

$C = c'(1-t)Y$.

$I = eY - ki$, де e — частка заощаджень у ВВП,

i — ставка процента;

k — коефіцієнт щільності зв'язку між інвестиціями та ставкою процента. Знак "-" перед k означає, що зв'язок обернений: $i \uparrow \rightarrow I \downarrow$.

Тепер формула $Y = C + I + G$ набуде такого вигляду:

$$Y = c'(1-t)Y + eY - \underbrace{ki + G}_{\substack{\text{незмінна} \\ \text{величина}}}.$$

Здійснивши перетворення і продиференціювавши по I , матимемо:

$$m_{Y/i} = \frac{\partial Y}{\partial i} = -\frac{k}{1 - c'(1-t) - e}.$$

Тут $m_{Y/i}$ показує, як зміниться Y при зміні i на одиницю.

Нехай $c' = 0,8$; $t = 0,2$; $e = 0,1$; $k = 0,3$. Підставивши ці значення, матимемо $m_{Y/i} = -1,15$. Мультиплікатор показує, що при збільшенні ставки процента на одиницю Y зменшиться на 1,15 одиниць.

Грошовий мультиплікатор відображає залежність грошової пропозиції від грошової бази.

Для виведення мультиплікатора скористаємося основними залежностями сфери грошового обігу. Грошова пропозиція складається з готівки та депозитів:

$M = C + D$, де C — готівка; D — депозити.

Грошова база — це готівка на руках у населення та у банківських резервах:

$B = C + R$, as B — грошова база, C — готівка, R - банківські резерви.

Для перетворення наведених формул скористаємося відносними показниками (коефіцієнтами):

$$d = \frac{C}{D}$$

де d – коефіцієнт розподілу доходів населення на готівку та депозити.

$$r = \frac{R}{D}$$

де r – норма банківських резервів, тобто частина депозитів, що зберігається у резервах.

Тоді $C = d \cdot D$, $R = r \cdot D$

Підставимо значення C та R у формули:

$$M^s = d \cdot D + D = D(d+1); \quad D = \frac{M^s}{d+1}$$

$$B = d \cdot D + r \cdot D = D(d+r); \quad D = \frac{B}{d+r}$$

Підставивши ці значення у формулу мультиплікатора, матимемо $m_{M^s/B} = 3,7$. Мультиплікатор показує, що при збільшенні грошової бази на одиницю, грошова пропозиція зростає на 3,7 одиниць.

Таким чином:

1. Економічна політика являє собою сукупність макроекономічних цілей та засобів їх досягнення.

2. Засоби економічної політики впливають на цілі опосередковано. Способом виразу цього опосередкування є економічні мультиплікатори.

3. Стосовно цілей економічної політики відмічено дві головні закономірності:

а) кількість одночасно сформульованих цілей є об'єктивно обмеженою;

б) цілі мають узгоджуватися, координуватися для запобігання виникненню між ними суперечностей.

4. Засоби економічної політики поділяються на економічні та адміністративні. Політика будь-якого напрямку - бюджетно-податкова, грошово-кредитна, соціальна, зовнішньоекономічна — має специфічні засоби (інструменти регулювання).

5. Міра впливу засобу на мету відображається в економічних мультиплікаторах.

Тема 12. Зовнішньоекономічна діяльність.

Практично кожна національна економіка є відкритою економічною системою, тобто близько взаємодіє з навколишнім світом. Взаємодія з іноземним сектором впливає на умови рівноваги, яка утримується в національній економіці та на характер дії основних економічних механізмів. Такі особливості вносять суттєві корективи в економічну політику держави.

На умови макроекономічної рівноваги на ринку благ іноземний сектор впливає через показник чистого експорту. Чистий експорт є однією з составних частин сукупного попиту, він відіграє значну роль в умовах формування рівноваги.

Важливим є ще один показник – чистий експорт капіталу. Його розмір має велике значення для визначення умов рівноваги на ринку капіталу та характеру впливу окремих ринків.

На розмір та динаміку цих показників впливає цілий ряд факторів. Однак, в макроекономічних моделях виявляють функціональні залежності тільки від ключових параметрів.

Обсяг експорту є залежним від вигоди, яку підприємці можуть отримати від продажу товарів за межами країни порівняльно з продажем на національному ринку. Фактично порівняльна вигода залежить від реального валютного курсу. Чим національна валюта дешевше іноземної, тим більш вигідно нарощувати обсяги експорту. Експорт є спадною функцією від валютного курсу.

Імпорт в макроекономічних моделях, як правило, розглядають як витрати на придбання імпортованих благ. Функціональна залежність імпорту виводиться таким же чином, що й національних благ.

Основна макроекономічна тождість для відкритої економіки має вид:

$$y + Z = C + I + G + E \quad (1)$$

та показує, що рівновага на ринку благ встановлюється, коли пропозиція національних та імпортованих благ дорівнює сумі планових витрат усіх чотирьох макроекономічних суб'єктів: споживчих витрат домогосподарств, інвестиційного попиту підприємців, державних витрат та попиту іноземців на національні блага.

В залежності від рівня інтеграції національної економіки у всесвітню економічну систему розглядають моделі відкритої економіки. Їх поділяють на малі та великі. Для малих моделей характерна відсутність впливу кон'юнктури національної економіки на світову кон'юнктуру. Одночасно, характер впливу всесвітньої кон'юнктури на кон'юнктуру у національній економіці залежить від рівня відкритості національної економіки. У великих моделях достатньо яскраво виявлено взаємний вплив зовнішньої національної та світової кон'юнктури.

Платіжний баланс та валютний курс.

Взаємозв'язок національної економіки з суб'єктами іноземного сектору відображується у русі показників платіжного балансу. При цьому є характерна особливість. Якщо стан платіжного балансу виражається у національній грошовій одиниці, то поточний облік операцій здійснюється у світовій валюті, тобто для відкритої економічної системи велике значення має валютний курс національної державної одиниці.

Платіжний баланс – це облік платежів, що поступили з-за кордону, та платежів, зроблених суб'єктами національної економіки за кордоном за визначений період часу.

Співвідношення між платежами, що надійшли з-за кордону, та платежами, що зроблені за кордоном, називають сальдо платіжного балансу.

Перевищення платежів, що поступили з-за кордону, над зробленими за кордоном формує активне сальдо платіжного балансу. Перевищення зроблених платежів над тими, що надходять, формує пасивне сальдо платіжного балансу.

Платіжний баланс складається з двох розділів: балансу поточних операцій та балансу руху капіталу.

Баланс поточних операцій підрозділяється на торгівельний баланс, баланс послуг та баланс трансфертів. Торгівельний баланс відображує сумарні платежі по експорту та імпорту товарів. Баланс послуг відображує сумарні виплати відсотків по активам (акції, облігації тощо), чистого доходу по інвестиціям, ліцензіям, фрахту, а також придбання приватними особами валюти в банках для її ввозу та вивозу. Баланс трансфертів відображує грошові перекази приватних осіб, субсидії та позички приватним особам, подарунки та гранти, а також усі види безоплатної допомоги.

Баланс руху капіталу відображує сумарні платежі з придбання та продажу капітальних активів, таких як акції, облігації, банківські депозити тощо. Продаж капітальних активів закордонним інвесторам являє собою імпорт капіталу (KZ), придбання за кордоном активів – експорт капіталу (KE).

Сальдо по рахунку поточних операцій являє собою чистий експорт країни (NE). Сальдо є позитивним ($NE > 0$), якщо експорт перевищує імпорт, та негативним ($NE < 0$) при перевищенні імпорту експорту.

Сальдо по рахунку руху капіталу є чистим експортом капіталу (NKE). Сальдо позитивний ($NKE > 0$), коли імпорт капіталу перевищує експорт, та негативний, якщо є перевищення експорту над імпортом ($NKE < 0$). В першому випадку є приток капіталу у країну, у другому випадку – відтік капіталу з країни.

Таким чином, сальдо платіжного балансу (ZB) являє собою сумарний сальдо балансу поточних операцій та балансу руху капіталу:

$$ZB = (E - Z) - (KE - KZ) = NE - NKE. \quad (3)$$

Активне сальдо платіжного балансу означає, що сумарний обсяг платежів з-за кордону перевищив в поточному періоді сумарний обсяг платежів за кордон та у країні був приріст чистих іноземних активів.

Пасивне сальдо платіжного балансу означає, що сумарний обсяг платежів за кордон перевищив у поточному періоді сумарний обсяг платежів з-за кордону та у країні було зменшення чистих іноземних активів.

Валютний курс

Основною особливістю у взаємовідносинах національній економіці з іноземним сектором є те, що бухгалтерський облік операцій проводиться у національній грошовій одиниці, а розрахунки, як правило, проводять у валюті, яка виконує роль міжнародної грошової одиниці. При цьому важливе значення має співвідношення обміну однієї одиниці на другу. Це співвідношення має назву валютного курсу.

Валютний курс – це ціна однієї валюти, виражена в одиницях другої валюти. Є декілька валют, які виконують функції міжнародної грошової одиниці. В міжнародних валютах виконуються усі зовнішньоекономічні платежі. В Україні гривня прив'язана до однієї з основних міжнародних валют – долару США, а поточний курс гривні до долару є базовим для з'ясування поточних курсів усіх останніх валют. (Останнім часом разом з доларом США виступає також нова загальна валюта Європи - євро.)

Необхідно розділяти обмінний та девізний валютний курс.

Обмінний курс – це ціна одиниці іноземної валюти, виражена в одиницях національної валюти.

Девізний курс – це ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

(Наприклад, 5,32 гривень за \$1 є обмінним курсом гривні, а \$0,19 за одну гривню є девізним курсом гривні).

Розподіляють номінальний та реальний валютний курс.

Визначення реального валютного курсу через номінальний:

$$e^R = e \cdot P^Z/P \quad (4)$$

де e^R – номінальний обмінний валютний курс,

e – реальний обмінний валютний курс,

P, P^Z – рівень внутрішніх та світових цін.

Визначення номінального валютного курсу через реальний :

$$e = e^R \cdot P/P^Z. \quad (5)$$

Якщо ціни усередині країни зростають, то зростає і номінальний обмінний курс. Це означає, що національна валюта дешевшає. Таким чином, фактори, які визначають зріст цін у країні, викликають і зріст обмінного курсу. Оскільки необхідною умовою для зростання цін є зріст

пропозиції грошей, то залежність між зміною грошової маси та зміною валютного курсу дуже велика.

Крім цього, на зміну поточного значення номінального валютного курсу впливають такі фактори: автономні зміни чистого експорту, зміни величини чистого експорту капіталу, динаміка попиту на валюту.

В залежності від форми регулювання валютного курсу розрізняють фіксований та плаваючий валютний курс. При фіксованому курсі Національний банк підтримує валютний курс у заданому значенні. При плаваючому курсі його поточне значення визначається тільки взаємодією попиту та пропозиції на валютному ринку. На практиці не використовують фіксоване або плаваюче валютне регулювання у чистому вигляді. Однак в наші дні в економіці розвинутих країн є тенденція до все більш жорсткої фіксації валютних курсів.

На грошовий ринок має безпосередній вплив сальдо платіжного балансу. При активному сальдо платіжного балансу у національних суб'єктів накопичуються залишки іноземної валюти, які вони обмінюють на національну валюту. При пасивному сальдо платіжного балансу з'являється дефіцит іноземної валюти, яку необхідно купувати на валютному ринку.

Національні суб'єкти купують та продають валюту через комерційні банки. Рівновагу попиту та пропозицій на ринку валюти забезпечує Національний Банк, який має для цього резерви. Придбання та продаж валюти Національним Банком на валютному ринку має назву інтервенції. Національний Банк при пасивному сальдо продає валюту зі своїх резервів та купує валюту при активному сальдо.

Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Предмет зовнішньоекономічної політики держави складають, головним чином, управління рухом показників платіжного балансу та регулювання валютного курсу. Також на характер зовнішньої економічної кон'юнктури впливають зміни у світовій кон'юктурі, яка виражається у таких показниках, як світовий рівень цін та світова процентна ставка. При цьому, чим у більшій мірі взаємопов'язано національне господарство з всесвітньою господарчою системою, тим вище взаємний вплив коливань економічної кон'юнктури.

Вибір методів впливу держави на економіку у відкритій системі залежить від режиму регулювання курсу національної валюти.

В умовах *фіксованого* валютного курсу пропозиція грошей здійснюється Національним Банком в залежності від політики підтримки валютного курсу на заявленому рівні. В цьому разі монетарні способи регулювання економіки протирічать необхідності забезпечення рівноваги. В тому разі, коли Національний банк захоче збільшити пропозицію грошей, ринковий курс національної валюти почне знижуватися. Однак, офіційний курс валюти зостанеться на тому ж рівні і активізується продаж національної валюти Національному Банку по більш високому, ніж ринковий, курсу. Це приведе до зниження грошової маси до первинного рівня. Стимулюючого ефекту можна досягнути лише при девальвації

національної валюти.

Таким чином, в умовах фіксованого валютного курсу кредитно-грошова політика неможлива, однак режим фіксованого валютного курсу дозволяє згладжувати коливання в грошовій сфері та зоставити стабільним рівень національного доходу.

Фіскальні ж методи регулювання в умовах фіксованого валютного курсу є ефективними, завищення внутрішньої ставки відсотка викличе приплив іноземного капіталу у країну, що приводить до росту попиту на вітчизняну валюту. Щоб забезпечити стабільність валютного курсу, Національний Банк повинен збільшити грошову пропозицію та нова рівновага ринку встановиться при більш високому значенні національного доходу та відсоткової ставки. Таким чином, фіскальна політика в умовах фіксованого валютного курсу є діючою, тому що приводить до росту сукупного попиту та реального національного доходу при збереженні рівноваги.

При *плаваючому* валютному курсі не є ефективною фіскальна політика. Причиною цього є те, що зріст внутрішньої ставки відсотка приводить до припливу в країну іноземного капіталу та збільшує попит на вітчизняну валюту. Зріст попиту на вітчизняну валюту приводе до зросту валютного курсу, що знижує чистий експорт. Зниження чистого експорту зменшує зріст сукупного попиту до початкового положення. Однак, плаваючий валютний курс захищає економіку країни від різких коливань в попиті та зоставляє стабільним національний дохід.

Кредитно-грошова політика при плаваючому валютному курсі є ефективною. Коли Національний Банк збільшує пропозицію грошей, це викликає зниження внутрішньої ставки відсотка та стимулює відтік капіталу поза межі країни. Виникає зріст попиту на іноземну валюту, що знижує валютний курс. Нова рівновага встановлюється при більш високому рівні національного доходу та світової ставці відсотка.

Теми і плани семінарських занять

Тема 1. Предмет, методи та функції макроекономіки.

1. Макроекономіка як наука та навчальна дисципліна. Становлення макроекономіки як науки. Макроекономіка в системі економічних наук.
2. Об'єкти та суб'єкти макроекономіки.
3. Визначення предмета макроекономіки.
4. Методи макроекономіки: наукової абстракції, синтезу та аналізу, кореляційний, економіко-математичні методи, метод моделювання, графічний.

Тема 2. Макроекономічні показники в системі національних рахунків.

1. Система національних рахунків (СНР).
2. Відмінність СНР від БНГ.
3. Загальна характеристика макроекономічних показників.
4. Індeksi цін. Індекс споживчих цін, дефлятор ВВП, індекс Фішера.

Тема 3. Ринок праці.

1. Ринок праці його структура.
2. Трудові ресурси. Механізм функціонування ринку робочої сили.
3. Безробіття, його суть, критерії та види.
4. Безробіття в Україні: динаміка, структура.
5. Соціальний захист населення. Роль держави в подоланні безробіття в країні.

Тема 4. Товарний ринок.

1. Товарний ринок та його структура.
2. Специфічні риси формування товарного ринку.
3. Суспільне споживання, суспільний попит та суспільне заощадження.
4. Сукупна пропозиція. Крива сукупної пропозиції та три її сегменти. Нецінові фактори сукупної пропозиції: зміна цін на імпортні ресурси у короткостроковому та довгостроковому періодах, зміни в продуктивності.
5. Особливості формування сукупної пропозиції в Україні в перехідний період.
6. Макроекономічна рівновага в моделі «сукупний попит - сукупна пропозиція».

Тема 5. Грошовий ринок.

1. Структура сучасної грошово-кредитної системи.
2. Сутність грошової пропозиції.
3. Грошові агрегати.

4. Попит на гроші: класична теорія попиту на гроші; кейнсіанська теорія попиту на гроші.

5. Операції на відкритому ринку. Облікова ставка та її регулювання. Зміна норми обов'язкового резервування.

Тема 6. Інфляційний механізм

1. Інфляція. Види інфляції.
2. Характер прояву придушеної інфляції, повзучої інфляції, галопуючої інфляції, гіперінфляції.
3. Збалансована і незбалансована інфляція.
4. Причини та соціально-економічні наслідки інфляції.
5. Інфляція в Україні: характер та причини. Антиінфляційна політика та її складові.

Тема 7. Споживання домогосподарств.

1. Місце і роль домогосподарств в національній економіці.
2. Компоненти сукупного попиту: споживання та інвестиції.
3. Споживання та заощадження.
4. Участь домогосподарств в суспільному виробництві.
5. Товарно-грошові потоки в функціонуванні домогосподарств.
6. Роль елементів ринку в національній економіці й їх взаємодія.
7. Моделі національного ринку для закритої та відкритої економіки.

Тема 8. Приватні інвестиції

1. Суть та види інвестицій в економіці.
2. Фактичні та планові інвестиції.
3. Механізм досягнення рівноважного обсягу виробництва.
4. Механізм мультиплікатора.
5. Коливання рівноважного рівня випуску навколо економічного потенціалу.
6. Формування моделі макрорівноваги в економіці України.
7. Форми і методи регулювання інвестиційних потоків в національній економіці.

Тема 9. Сукупні витрати і ВВП.

1. Сукупні витрати, їх формування та структура. Валовий внутрішній продукт.
2. Валовий національний продукт. Методи обчислення валового внутрішнього продукту.
3. Похідні валового внутрішнього продукту. Номінальний і реальний валовий внутрішній продукт.
4. Валовий внутрішній продукт та економічний добробут. Валовий внутрішній продукт і позаринкові економічні процеси.

5. Валовий внутрішній продукт України.

Тема 10. Економічна динаміка

1. Економічна нестабільність і її фактори.
  2. Поняття і фактори економічного зростання.
  3. Джерела і темпи економічного зростання.
  4. Темпи економічного зростання.
  5. Необхідність та основні напрями реструктуризації економіки України.
6. Моделі економічного зростання: модель Домара, модель Харода, модель Солоу.

Тема 11 Держава в системі макроекономічного регулювання

1. Місце і роль державного регулювання в сучасній економіці.
2. Суть бюджетно-податкової, адміністративної, монетарної, зовнішньоторгівельної політики, їх основні функції та інструменти.
3. Податки, їх суть та функції.
4. Державний бюджет. Бюджетні дефіцити та надлишки.
5. Особливості державної політики в Україні.

Тема 12. Зовнішньоекономічна діяльність.

1. Розрахунок національного доходу у відкритій економіці.
2. Модель платіжного балансу.
3. Реальний обмінний курс
4. Валютні системи.

Завдання для самостійної роботи

Тема 1. Макроекономіка як наука.

Вивчити і законспектувати питання:

1. Еволюція теорії макроекономіки.
  2. Роль Українських вчених в формуванні макроекономіки як науки.
  3. Сучасні проблеми макроекономіки
- Література: 2; 8; 16,17, періодичні видання

Тема 2. Макроекономічні показники в системі національних рахунків

Законспектувати і вивчити питання:

1. Номінальні реальні показники рівня життя населення.
2. Тіньова економіка в Україні.

Література: 1,5,16. , періодичні видання

Тема 3. Ринок праці.

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Функції бірж праці на Україні;
2. Форми прихованого безробіття

Література: 9,12,14, періодичні видання

Тема 4. Товарний ринок.

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Шоки попиту і пропозиції
2. Ринок товарів і ринок послуг – специфічні риси
3. Товарні потоки в макроекономічному середовищі.

Література: 2,9,16, періодичні видання

Тема 5. Грошовий ринок.

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Особливості грошово-кредитної політики в Україні на сучасному етапі.
2. Особливості грошово-кредитної політики в інших країнах.
3. Специфіка регулювання грошово-кредитної політики на міжнародному рівні.

Література: 1,3,6,7,16, періодичні видання

Тема 6. Інфляційний механізм

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Інфляція в Україні: характер та причини.
2. Антиінфляційна політика та її складові.

3. Соціальні наслідки інфляції.

Література: 2,5,9, періодичні видання

Тема 7. Споживання домогосподств.

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Специфіка споживання і заощадження в розвинених країнах;

2. Державне регулювання споживання.

Література: 2,14,15, періодичні видання

Тема 8. Приватні інвестиції

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Форми інвестування в національну економіку.

2. Правило Вальраса.

Література: 6, 9,16, періодичні видання

Тема 9. Сукупні витрати і ВВП.

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Специфіки формування ВВП в різних країнах світу.

2. Методики визначення ВВП та ВНП.

Література: 2,9,16, періодичні видання

Тема 10. Економічна динаміка.

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Основні типи економічних циклів в макроекономіці.

2. Теорії макроекономічної нестабільності.

Література: 1,2,4,9,13,15,16, періодичні видання

Тема 11 Держава в системі макроекономічного регулювання

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Функції і роль державного бюджету;

2. Напрями державної політики в періоди росту і спаду економіки

Література: 1,2,5,10,16, періодичні видання

Тема 12. Зовнішньоекономічна діяльність.

Законспектувати і вивчити і питання:

1. Основні напрямки інтеграції України в світове господарство.

2. Україна і міжнародні економічні та політичні організації.

Література: 2,11,16, періодичні видання

Індивідуальні-науково-дослідні завдання

Опрацювати наукову літературу в бібліотеках і ознайомитися з інформацією з Інтернету по індивідуально обраній темі курсу, дослідити розвиток та сучасний стан обраної проблеми. Зробити свою оцінку про вплив відомих іноземних і вітчизняних економістів на розвиток досліджуваного питання.

Рекомендовані теми для індивідуальних науково-дослідних робіт (за вибором студента):

1. Макроекономіка як наука та її ключові проблеми.
2. Економічні системи та їх макроекономічна взаємодія.
3. Тіньова економіка і методи боротьби з нею.
4. Система національних рахунків та її елементи.
5. Валовий внутрішній продукт, його обчислення та похідні (ВВП).
6. Номінальний і реальний ВВП. Індекси цін.
7. Валовий внутрішній продукт та економічний добробут.
8. Сукупний попит.
9. Сукупна пропозиція. Класична і кейнсіанська модель сукупної пропозиції.
10. Суть макроекономічної нестабільності та форми її прояву.
11. Економічний цикл, його види та фази.
12. Безробіття, його суть, критерії та види. Рівень безробіття.
13. Інфляція, її види та шляхи подолання.
14. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції і повна зайнятість ресурсів.
15. Споживання як найстабільніший компонент сукупного попиту.
16. Заощадження, його суть та чинники.
17. Інвестиції: суть, типи і види.
18. Податки, їх суть та функції. Податкова система.
19. Суть грошей. Їх функції та властивості. Грошові агрегати.
20. Основні напрямки інтеграції України в світове господарство.
21. Україна і міжнародні економічні та політичні організації.
22. Монетарна політика, її цілі та види.
23. Міжнародна торгівля та її теорії.
24. Валютний ринок та валютний курс.
25. Платіжний баланс.
26. Економічне зростання.
27. Макроекономічна рівновага і умови її формування.
28. Моделі економічного зростання: Слоу, Домара-Харрода та ін..
29. Бюджетно-податкова політика, її основні функції.
30. Дискреційна і не дискреційна система державного регулювання національної економіки.
31. Суть і завдання державного регулювання національної економіки.

Питання до екзамену з предмету «Макроекономіка» :

1. Макроекономіка як наука та навчальна дисципліна. Становлення макроекономіки як науки. Макроекономіка в системі економічних наук.
2. Об'єкти та суб'єкти макроекономіки.
3. Визначення предмета макроекономіки.
4. Макроекономічні агрегати.
5. Методи макроекономіки: наукової абстракції, синтезу та аналізу, кореляційний, економіко-математичні методи, метод моделювання, графічний.
6. Поняття економічної системи як об'єкта макроекономіки.
7. Основні ознаки економічної системи: множина елементів, множина зв'язків, цілісність, структура, сталість, динамізм, замкнутість, відкритість.
8. Види економічних систем. Кругообіг ресурсів у малій закритій, великій закритій та великій відкритій економічній системі.
9. Ресурси економічної системи. Обмеженість ресурсів і необмеженість потреб. Необхідність вибору.
10. Використання ресурсів. Суть закону зростаючих витрат і спадаючої доходності.
11. Загальна характеристика макроекономічних показників.
12. Валовий внутрішній продукт. Валовий національний продукт.
13. Методи обчислення валового внутрішнього продукту: метод потоку товарів; метод потоку доходів, метод добавленої вартості.
14. Похідні валового внутрішнього продукту: чистий внутрішній продукт; національний дохід; особистий дохід; особистий дохід, що є в розпорядженні громадян.
15. Номінальний і реальний валовий внутрішній продукт.
16. Індeksi споживчих цін: індекс Ласпейреса.
17. Дефлятор валового внутрішнього продукту (індекс Пааше), індекс Фішера.
18. Валовий внутрішній продукт та економічний добробут. Валовий внутрішній продукт і позаринкові економічні процеси.
19. Валовий внутрішній продукт України і особливості динаміки його структури.
20. Особливості сукупного попиту порівняно з ринковим попитом.
21. Крива сукупного попиту. Фактори, що визначають траєкторію кривої сукупного попиту.
22. Ефект процентної ставки, ефект багатства, ефект імпорتنих закупок.
23. Нецінові фактори сукупного попиту.
24. Особливості формування і розвитку сукупного попиту в Україні на етапі трансформації суспільства.
25. Сукупна пропозиція. Крива сукупної пропозиції та три її сегменти.
26. Класична та кейнсіанська модель сукупної пропозиції.
27. Нецінові фактори сукупної пропозиції: зміна цін на імпортні ресурси у короткостроковому та довгостроковому періодах, зміни в продуктивності.
28. Особливості формування сукупної пропозиції в Україні.

29. Макроекономічна рівновага в моделі «сукупний попит - сукупна пропозиція». Модель AD-AS.
30. Шоки попиту та пропозиції. Стабілізаційна політика.
31. Суть макроекономічної нестабільності та форми її прояву.
32. Теорії економічних циклів. Середній економічний цикл та його фази.
33. Особливості змін характеру середніх економічних коливань у повоєнний період і фактори, які їх спричинили.
34. Економічна криза в Україні: основні параметри, особливості та причини.
35. Безробіття, його суть, критерії та види.
36. Фактичний і природний рівень безробіття. Закон Оукена.
37. Безробіття в Україні: динаміка, структура.
38. Інфляція. Види інфляції: інфляція попиту, інфляція витрат.
39. Визначення рівня інфляції. Характер прояву придушеної інфляції, повзучої, галопуючої та гіперінфляції.
40. Збалансована і незбалансована інфляція. Інфляція і процентна ставка. Ефект Фішера.
41. Розвиток інфляції та вплив на національне виробництво.
42. Інфляція в Україні: характер і причини. Антиінфляційна політика та її складові.
43. Взаємозв'язок інфляції та безробіття.
44. Класична і кейнсіанська теорії макроекономічної рівноваги.
45. Компоненти сукупного попиту: споживання, заощадження та інвестиції.
46. Споживання - найбільший компонент сукупного попиту.
47. Функції споживання Кейнса та її модифікації.
48. Заощадження: суть та фактори. Середня та гранична схильність до заощадження.
49. Інвестиції: суть та типи.
50. Кейнсіанська функція автономних інвестицій. Механізм мультиплікатора.
51. Фактичні та планові інвестиції. «Кейнсіанський хрест».
52. Механізм досягнення рівноважного обсягу виробництва. Коливання рівноважного рівня випуску навколо економічного потенціалу. Рецесійний та інфляційний розриви.
53. Парадокс бережливості. Взаємозв'язок моделі AD-AS і Кейнсіанського хреста.
54. Проблеми інвестицій в економіку України.
55. Суть бюджетно-податкової політики, її основні функції та інструменти.
56. Податки, їх суть та функції. Податкова система України.
57. Види податків: прямі та непрямі.
58. Види податкових ставок: нульова, пільгова, середня, гранична.
59. Державні витрати: основні напрями державних витратків: державне споживання, трансферти, капіталовкладення, оплата відсотків.

60. Дискреційна і недискреційна фіскальна політика. Бюджетні дефіцити та надлишки.

61. Структурний і циклічний дефіцити державного бюджету. Вплив бюджетного дефіциту та надлишку на економіку.

62. Особливості бюджетно-податкової політики в Україні.

63. Суть грошей, їх функції та властивості. Грошові агрегати.

64. Рівновага на грошовому ринку. Умови рівноваги на грошовому ринку.

Крива LM.

65. Монетарна політика. Цілі та види монетарної політики.

66. Інструменти грошово-кредитної політики. Операції на відкритому ринку. Облікова ставка та її регулювання. Зміна норми обов'язкового резервування.

67. Взаємозв'язок грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики.

68. Передавальний механізм грошово-кредитної політики та її зв'язок з бюджетно-податковою політикою і валютною політикою.

69. Особливості грошово-кредитної політики в Україні на сучасному етапі.

70. Причини повільної реакції цін на зміну попиту в короткому періоді.

71. Характер зміни рівня цін і заробітної плати.

72. Крива Філіпса як інша форма вираження сукупної пропозиції.

73. Економічна політика стимулювання сукупної пропозиції. Крива Лаффера.

74. Національна економіка - складова світової. Відкритість національної економіки.

75. Економічні переваги. Теорія абсолютних переваг А.Сміта. Теорія порівняльних переваг Д.Рікардо. Торгівля при постійних витратах заміщення. Торгівля в умовах зростаючих витрат заміщення. Теорія Хекшера-Оліна. Парадокс Леонтьєва. Теорія Портера.

76. Види торговельної політики: експансіоністська, протекціоністська політика вільної торгівлі.

77. Інструменти протекціоністської торговельної політики.

78. Інструменти експансіоністської торговельної політики. Виробничі субсидії. Експортні субсидії. Компенсаційне мито. Демпінг і антидемпінгові заходи.

79. Характерні риси зовнішньої торгівлі України на сучасному етапі.

80. Міжнародний та внутрішній валютний ринок.

81. Валютний курс та його види (фіксований, плаваючий, регульований). Механізм регулювання валютного курсу.

82. Обмінний курс гривні, його динаміка та механізм регулювання. Заходи по стабілізації обмінного курсу гривні та їх побічні ефекти.

83. Поняття платіжного балансу, його значення, основні статті та структура.

84. Вплив грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики на стан платіжного балансу.

85. Практичне використання моделі внутрішньої та зовнішньої рівноваги.

86. Чинники, що ускладнюють проведення ефективної економічної політики.

87. Поняття і фактори економічного зростання.

88. Необхідність та основні напрями реструктуризації економіки України.

89. Моделі економічного зростання.

90. Необхідність, чинники, передумови та проблеми економічного зростання в Україні.

Глосарій :

Автономне споживання та заощадження — споживання та заощадження, яке не залежить від післяподаткового доходу.

Автономні інвестиції — інвестиції, які не залежать від відсоткової ставки.

Активи — все те, що має ринкову вартість і є власністю певних інституціональних одиниць.

Базовий рік — рік, який береться за вихідну базу для обчислення реальних змін вартісних показників (ВВП, особистий дохід тощо).

Безробіття — стан ринку праці, коли пропозиція робочої сили перевищує попит.

Бісектриса — така лінія графіка споживання, яка відображає тотожність між споживчими видатками і післяподатковим доходом.

Валовий випуск — сукупна ринкова вартість товарів та послуг, вироблених резидентами всередині країни протягом певного періоду.

Валовий внутрішній продукт — сукупна ринкова вартість кінцевих товарів та послуг, вироблених резидентами всередині країни протягом певного періоду.

Валовий корпоративний прибуток — прибуток, отриманий від реалізації продукції плюс амортизація.

Валовий національний дохід — внутрішні первинні доходи резидентів плюс їхні чисті первинні доходи зовнішні.

Валовий національний дохід наявний — внутрішні та зовнішні первинні доходи резидентів плюс чисті поточні трансферти зовнішні.

Валовий прибуток — щорічний прибуток, отриманий від реалізації інвестиційного проекту.

Валові інвестиції — видатки на капітальні блага та запаси.

Вертикальна ділянка кривої сукупної пропозиції - ділянка на котрій кривій сукупної пропозиції, яка за умов зростання одного попиту відображає лише зростання цн, тобто виникнення інфляції.

Вилучення — частина поточного доходу, яка не спрямовується на сукупні видатки.

Відсоткова ставка — плата за використання позичкових грошей у відсотках до їх суми.

Відставання ВВП (ВВП-розрив) — відставання фактичного ВВП від потенційного ВВП, яке виникає внаслідок циклічного безробіття.

Галопуюча інфляція — приріст цін, який вимірюється десятками або сотнями відсотків за рік.

Гіперінфляція — приріст цін, який вимірюється тисячами відсотків за рік.

Головна суперечність суспільства — суперечність між безмежними матеріальними потребами і обмеженими економічними ресурсами.

Головне завдання макроекономіки — забезпечення суспільства знаннями, завдяки яким можна створювати умови для підвищення ефективності національної економіки.

Гранична схильність до заощаджень — коефіцієнт, який характеризує відношення між зміною заощаджень і зміною післяподаткового доходу.

Гранична схильність до споживання — коефіцієнт, який характеризує відношення між зміною споживчих видатків і зміною післяподаткового доходу.

Граничний коефіцієнт податків — коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюються чисті податки в разі зміни доходу на одиницю.

Депресія — фаза економічного циклу, яка виникає після закінчення фази падіння і створює передумови для поживлення виробництва.

Державні закупівлі — урядові видатки на купівлю товарів та послуг колективного споживання і державне інвестування економіки.

Державні заощадження — це чисті податки мінус державні закупівлі.

Дефлювання — перетворення номінальних показників у реальні для років, які мали більш високі ціни порівняно з базовим роком.

Дефляція — зниження загального рівня цін.

Довгострокова крива сукупної пропозиції — крива, що відображає незалежність сукупної пропозиції від цін у довгостроковому Періоді і прибирає вигляду вертикальної лінії, яка започатковується у точці потенційного ВВП.

Довгостроковий період — у макроекономіці період, протягом якого зарплата пристосовується до змін, викликаних сукупним попитом та сукупною пропозицією.

Додана вартість — різниця між повною ринковою вартістю товарів та послуг і матеріальними витратами.

Домашні господарства — економічні одиниці, що складаються з однієї або більше осіб, які забезпечують економіку ресурсами і використовують доходи для купівлі споживчих товарів та послуг.

Екзогенні змінні — зовнішні для моделі чинники, які визначаються до початку її побудови.

Економічний (діловий цикл) — цикл розвитку економіки, в межах якого періоди піднесення виробництва чергуються з періодами його падіння.

Економічні операції СНР — операції, які відображають відносини між інституціональними одиницями, що пов'язані з їх економічною діяльністю.

Експорт — товари та послуги, що їх виробляють в одній країні і продають іншій.

Ендогенні змінні — внутрішні чинники моделі, які визначаються в процесі її побудови.

Ефект багатства — ціновий чинник сукупного попиту, який опосередковує вплив цін на сукупний попит через зміну реальної вартості фінансових активів з фіксованим номінальним доходом.

Ефект відсоткової ставки — ціновий чинник сукупного попиту, який опосередковує вплив цін на сукупний попит через зміну відсоткової ставки.

Ефект чистого експорту — ціновий чинник сукупного попиту, що опосередковує вплив цін на сукупний попит через зміну чистого експорту.

Закон Оукена — відкрита А. Оукеном емпірична залежність, згідно з якою кожний відсоток циклічного безробіття викликає відставання фактичного ВВП від потенційного ВВП на 2,5 відсотка.

Закрита економіка — економіка країни, в якій відсутні експорт та імпорт товарів та послуг.

Заощадження — та частка післяподаткового доходу, яка не використовується на споживання.

Заплановані інвестиції— інвестиції, що їх підприємства планують вкладати у виробництво згідно зі своїм платоспроможним попитом.

Змішана економіка — економічна система, в якій співіснує приватна та державна власність, і яка спирається на ринковий механізм і державне регулювання.

Імпорт — товари та послуги, що закупаються певною країною в інших країнах.

Індекс цін — індекс, що показує, як змінюється ціна певного «ринкового кошика» за певний період.

Ін'єкції— приріст видатків поточного періоду, які здійснюються за рахунок доходу попереднього періоду.

Інституціональна одиниця СНР — економічна одиниця, що може володіти активами, брати на себе зобов'язання і самостійно здійснювати всю сукупність операцій у сфері своєї основної діяльності.**Інфлювання** — перетворення номінальних показників у реальні для років, які мали нижчі ціни порівняно з базовим роком.

Інфляційний розрив — величина, на яку фактичні сукупні видатки мають початкове зменшитися, щоб усунути інфляційний надлишок ВВП на умовах збереження повної зайнятості.

Інфляція — загальний приріст цін в економіці.

Інфляція витрат — інфляція, яка викликається збільшенням середніх витрат на виробництво продукції.

Інфляція попиту — інфляція, яка викликається зростанням сукупного попиту.

Кейнсіанська модель сукупної пропозиції — модель, згідно з якою між ціною і сукупною пропозицією існує пряма залежність, оскільки зарплата є негнучкою в короткостроковому періоді.

Кейнсіанська теорія — напрям макроекономічної теорії, ключова ідея якої полягає в тому, що ринок не здатний в короткостроковому періоді швидко відновлювати повну зайнятість і тому виникає необхідність державного впливу на сукупний попит.

Кінцева продукція — частка валового випуску, яка спрямовується на невиробниче споживання, інвестування та експорт.

Класична модель сукупної пропозиції — модель, згідно з якою сукупна пропозиція не залежить від цін, оскільки зарплата і ціни є абсолютно гнучкими.

Командно-адміністративна (планова) економіка — економічна система, в якій матеріальні ресурси знаходяться у державній власності, а основним регулятором економіки є директивний план.

Короткострокова крива сукупної пропозиції — крива, яка відображає пряму залежність між ціною і сукупною пропозицією і набуває вигляду додатньо похилої лінії.

Короткостроковий період — у макроекономіці період, протягом якого зарплата є негнучкою і не змінюється при зміні сукупної короткострокової сукупної пропозиції.

Крива сукупного попиту — крива, яка відображає обернену заїсть між ціною і сукупним попитом і має вигляд від'ємне похилої лінії.

Криза (падіння) — фаза економічного циклу, яка виникає внаслідок падіння сукупного попиту і супроводжується скороченням виробництва.

Метод «видатки—випуск» — метод визначення рівноважного ВВП на умовах тотожності між сукупними видатками і виробленим ВВП.

Метод «вилучення—ін'єкції» — метод визначення рівноважного ВВП на умовах тотожності між вилученнями та ін'єкціями в економічному кругообігу.

Модель — спосіб абстрактного відображення фактичної поведінки досліджуваних явищ в економіці.

Мультиплікатор видатків — коефіцієнт, який показує відношення між зміною реального ВВП і початковою зміною сукупних видатків.

Національні заощадження — це приватні заощадження плюс державні заощадження.

Не заплановані інвестиції— інвестиції, що їх підприємства змушені вкладати в товарні запаси в умовах економічної нерівноваги.

Неочікувана інфляція — інфляція, яка є результатом непередбачених змін в економіці.

Неповна зайнятість — зайнятість в умовах перевищення фактичного безробіття порівняно з природним безробіттям.

Неприбуткові податки — усі податки, за мінусом прибуткових. Вони включають продуктові та інші податки, об'єктом обкладання

Нецінові чинники — чинники, які впливають на сукупний попит і сукупну пропозицію за даних товарних цін і тому зміщують їх криву відповідний бік

Номінальна відсоткова ставка — фактична відсоткова ставка на ринку позичкового капіталу.

Номінальний ВВП — ВВП, обчислений у поточних цінах.

Нормативна функція макроекономіки — спрямованість макроекономіки на обґрунтування рекомендацій щодо подальшого розвитку національної економіки.

Основний психологічний закон Кейнса — закон, згідно з яким в разі збільшення доходу домогосподарств їхня гранична схильність до споживання зменшується.

Особистий дохід — дохід домашніх господарств, який охоплює їх первинні та вторинні доходи.

Очікувана інфляція — інфляція, яка є наслідком прогнозованих тенденцій в економіці та заходів, запланованих державою.

Очікуваний чистий прибуток — чистий прибуток, який очікується від вкладання інвестицій.

Піднесення (зростання) — фаза економічного циклу, яка виникає після закінчення фази поживавлення і відображає збільшення виробництва порівняно з попереднім циклом.

Післяподатковий дохід — особистий дохід домогосподарств за мінусом особистих податків.

Повна зайнятість — зайнятість в умовах природного безробіття і виробництва ВВП на потенційному рівні.

Пожвавлення — фаза економічного циклу, яка виникає після закінчення фази депресії і створює передумови для піднесення виробництва.

Позитивна функція макроекономіки — спрямованість макро-економіки на обґрунтування висновків, які пояснюють сучасний стан національної економіки.

Помірна (повзуча) інфляція — приріст цін, який становить **не** більш як 10 % за рік.

Постійні ціни — фактичні ціни того року, що його беруть за базовий в разі обчислення макроекономічної динаміки.

Потенційний ВВП — реальний ВВП в умовах повної зайнятості.

Поточні ціни — фактичні ціни того року, який є предметом обліку або аналізу.

Приватні заощадження змішаної економіки — це дохід мін| чисті податки та споживання.

Природне безробіття — безробіття, яке є необхідною умовою для нормального розвитку ринку праці і складається із фрикційного та структурного безробіття.

Продуктові (непрямі) податки — податки на товари та послуги, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни виробника (податок на додану вартість, акцизний збір, мито тощо).

Проміжна продукція — частина валового випуску, яка використовується для виробництва товарів та послуг і прибирає форму матеріальних витрат на виробництво.

Рахунки СНР — двосторонні балансові таблиці, які відображають, з одного боку, ресурси, а з іншого — їх використання.

Реальна відсоткова ставка — номінальна відсоткова ставка мінус темп інфляції.

Реальний ВВП — ВВП, обчислений у постійних цінах.

Рента — дохід від надання прав за використання власності на матеріальні активи.

Рецесійний розрив — величина, на яку фактичні сукупні видаїки мають початкове зрости з метою збільшення фактичного ВВП до потенційного рівня.

Ринкова економіка — економічна система, в якій матеріальні ресурси знаходяться у приватній власності, а основним регулятором економіки є ринковий механізм.

Робоча сила — економічно активна частина населення, яка має здібності до праці і бажання працювати.

Середня схильність до споживання або заощадження — коефіцієнт, який відображає відношення споживчих видатків або заощаджень до післяподаткового доходу.

Система національних рахунків — система взаємопов'язаних статистичних показників, які відображають найважливіші аспекти економічної діяльності країни щодо виробництва і споживання про-Дукції, розподілу і перерозподілу доходів та формування національного багатства.

Споживання — основний компонент сукупних видатків, які відображає видатки домогосподарств на купівлю споживчих товарів та послуг.

Споживчі видатки — частина сукупних видатків, що їх здійснюють домогосподарства на купівлю споживчих товарів та послуг.

Стагфляція — інфляція, що супроводжується падінням виробництва.

Структурне безробіття — безробіття, яке виникає внаслідок невідповідності між попитом і пропозицією на робочу силу за професією, кваліфікацією, географічними та іншими ознаками.

Субсидії — урядові платежі, що надаються окремим підприємствам і домогосподарствам, які виробляють або споживають певні товари та послуги.

Суспільні блага — товари та послуги, вигоди від яких отримують суспільство в цілому незалежно від потреби в них з боку окремих економічних суб'єктів.

Трансфертні платежі (трансферти) — урядові виплати домогосподарствам і підприємствам, замість яких не отримуються товари та послуги.

Фрикційне безробіття — безробіття, яке виникає внаслідок добровільної зміни місця праці.

Циклічне безробіття — безробіття, яке виникає внаслідок загального падіння виробництва і скорочення попиту на ринку праці.

Чинники автономного інвестування — чинники, які впливають на інвестиційний попит незалежно від відсоткової ставки.

Чинники автономного споживання — чинники, які впливають на споживання залежно від післяподаткового доходу.

Чистий прибуток — та частина валового прибутку від реалізації інвестиційного проекту, яка залишається після сплати податку щобибуток та відсотків за інвестиційні кошти.

Чисті податки — валові податки за мінусом трансфертних якими не є дохід

Рекомендована література:**Основна:**

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: підручник: у 2 кн. / За ред. С. Панчишина, П. Островерха; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – К.: Знання, 2010. – 437 с.
2. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: підручник / Базилевич В. Д. – К.: Знання, 2014. – 431 с.
3. Базилевич В. Д. Ринкова економіка: основні поняття і категорії / Базилевич В. Д., Базилевич К. С. – К.: Знання, 2008. – 263 с.
4. Базилевич В. Д. Філософія економіки. Історія: монографія / Базилевич В.Д., Ільїн В.В. – К.: Знання, 2011. – 1198 с.
5. Гронтковська Г. Е. Економічна теорія: навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Г. Е. Гронтковська, А. Ф. Косік, О. І. Ряба ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне : НУВГП, 2010. – 369 с.
6. Економічна теорія. Макроекономіка: підручник / За ред. В. М. Тарасевича. – К.: Знання, 2012. – 206 с.
7. Економічна теорія: навч. посіб. / За ред. З. І. Галушки; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Друк Арт, 2012. – 350 с.
8. Економічна теорія: Політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. 9-те вид., переробл. і доповн. – К., Знання, 2014. – 710с.
9. Економічна теорія: Політекономія: практикум: навч. посіб. / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2010. – 494 с.
10. Економічна теорія: політична економія: навч. посіб. / За ред. С. І. Юрія; Терноп. нац. екон. ун-т. – К. : Кондор, 2010. – 266 с.
11. Єріна А.М. Теорія статистики: підручник / А. М. Єріна, З. О. Пальян. – К: Товариство "Знання", КОО, 2012. – 455 с.
12. Залюбінська Л. М. Мікроекономіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Залюбінська, М. Л. Скорик; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Ін-т математики, економіки та механіки. – О.: Астропринт, 2011. – 320 с.
13. Історія економічних учень: Учебник: В 2 ч. / под ред. В.Д. Базилевича; Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко. — К.: Знання, 2015. — 583 с. — (Классический университетский учебник).
14. Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посібн. / уклад.: В.Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1198 с
15. Макконнелл К. Р. Экономикс : принципы, проблемы и политика: пер. с англ. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. М. Флинн. – М. : Инфра-М, 2013. – 1028 с.
16. Макроекономіка : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; дар. Н. М. Волоснікова ; ред. С. І. Архієреєв ; НТУ “ХП”. — Харків : Іванченко І. С., 2019. — 216 с.
17. Макроекономіка: базовий курс : навч. посіб. / [проф. І.Й. Малий, проф. І.Ф. Радіонова, доц. Т.Ф. Куценко, доц. Н.В. Федірко та ін.] — К.: КНЕУ, 2017. — 246 с.

18. Макроекономіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. І. Зверякова; Одес. держ. екон. ун-т. – О.: Пальміра, 2007. – 247 с.
19. Макроекономіка: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2008. – 743 с. (Класичний університетський підручник).
20. Макроекономіка: практикум: навч. посіб / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2010. – 550 с.
21. Мікроекономіка. підручник / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 679 с. (Класичний університетський підручник).
22. Мікроекономіка: навч.-практ. посіб. для самот. вивч. дисципліни / За ред. О. Є. Попова; Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : ХНЕУ, 2013. – 335 с.
23. Мікроекономіка: підручник / За ред. А. П. Наливайка; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". – К.: КНЕУ, 2011. – 446с.
24. Мікроекономіка: практикум: навч. посіб. / За ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2012. – 491 с.
25. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики: учебник для вузов / Мэнкью Н.Г. – 4-е изд. СПб.: Питер, 2012. – 672 с.
26. Нуреев Р. М. Курс микроэкономики : Учебник для студ. вузов, обуч. по экон. спец. / Р. М. Нуреев. – М. : Издательство НОРМА, 2014. – 624 с.
27. Олімпіада з економічної теорії як важливий напрям роботи з обдарованою молоддю // Вища школа. – 2014. – №9. – С.32-43.
28. Основи економічної науки : навч. посібник для самот. підгот. до курсов. екзамену та комплекс. держ. екзамену з економ. теорії / Н. П. Мацелюх [та ін.] ; Нац. ун-т держ. податкової служби України. - К. : Центр учб. літ., 2015. - 324 с.
29. Перехідна економіка: підручник / В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. — К.: Вища шк., 2003. – 591 с.
30. Радіонова І. Ф. Макроекономіка-2: навч. посіб. / І.Ф. Радіонова, Т.В. Бурлай, Є.В. Алімпієв. — К.: КНЕУ, 2009. — 423 с.
31. Фондовий ринок: підручник : у 2 кн. - Кн.1 / В.Д.Базилевич, В.М.Шелудько, В.В.Вірченко та ін. ; за ред. В.Д.Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К.: Знання, 2015. – 621 с.
32. Цінні папери: практикум: навчальний посібник / В.Д.Базилевич, В.М.Шелудько, Н.В.Ковтун та ін., за ред. В.Д.Базилевича. – К.: Знання, 2013. – 791с.
33. Экономическая теория: политэкономия: учебник / Под ред. В. Д. Базилевича. – М.: Рыбари; К.: Знання, 2009. – 870 с.

Допоміжна:

1. Воротін В.Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій: Моногр. – К.: Вид-во УАДУ, 2002.
2. Державна служба: Навч. посіб. / За заг. ред. Г.І. Мостового, О.Ф. Мельникова, Г.О. Андрусенко. Економічна теорія: Макроекономіка. – Х.: Вид-во ХарРІ УАДУ “Магістр”, 2003.
3. Зовнішньоекономічна діяльність: підприємство-регіон : навч. посібник

для внз / за ред. Ю. Г. Козака ; [авт.: Ю. Г. Козак та ін.]. - Вид. 6-те, перероб. та доп. - К. : Центр учб. літ., 2016. - 292 с. : схеми, табл. - Бібліогр.: с. 286-290.

4. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. - М., 1948.

5. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч. Ч I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства: Учеб. пособие. - М.: Междунар. отношения, 1997. Гл. 3-5.

6. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. – 2-е изд. – К.: Хагар-Демос, 1993. – С. 117 – 132, 242 – 337, 365 – 380.

7. Макроекономічна політика та аналіз її ефективності: Опорний конспект лекцій / Укладачі Г.О. Андрусенко, Г.П. Пасемко, В.В. Косенко. – Х.: Вид-во ХарPI УАДУ “Магістр”, 2008.

8. Макроекономічні диспропорції України: особливості формування та механізм регулювання:[монографія] /Л. В. Шинкарук, А. А. Вдовічен. – Національний університет біоресурсів і природокористування України. – Чернівці: Технодрук, 2018. – 488с.

9. Національні заощадження та економічне зростання. За редакцією доктора економічних наук Кваснюка Б.Є. К. ІЭП НАНУ, 2000, 301 с.

10. Савченко А.Г Макроекономічна політика: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2001. – 166 с.

Інформаційні ресурси

Інтернет – джерела:

для самостійної підготовки та проведення науково-дослідних робіт

1. Верховна Рада України – <http://portal.rada.gov.ua/>
2. Президент України – <http://www.president.gov.ua/>
3. Кабінет Міністрів України – <http://www.kmu.gov.ua/control/>
4. Національний банк України – <http://www.bank.gov.ua/NBU/>
5. Фонд державного майна України – <http://www.spfu.gov.ua/ukr/>
6. Рада національної безпеки і оборони України – <http://www.rainbow.gov.ua/>
7. Департамент спеціальних телекомунікаційних систем і захисту інформації Служби безпеки України – <http://www.dstszi.gov.ua/dstszi/control/uk/index>
8. Національна бібліотека України В.І.Вернадського – <http://www.nbuv.ua/>
9. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка – <http://www.korolenko.kharkov.com/>
10. Асоціація міст України – <http://www.auc.org.ua/>
11. Інститут реформ – <http://www.ir.org.ua/docs/Abetka/>
12. Кабінет Міністрів України – <http://www.kmu.gov.ua> - (вихід на всі міністерства і відомства)
13. Київський центр Інституту Схід - Захід – <http://www.ewi.org.ua/>
14. Леонтівський центр стратегічного планування” – <http://www.citystrategy.leontief.ru/>
15. Мережа аналітичних центрів України – <http://www.intellect.org.ua>

Навчальне видання

**Пасемко Галина Павлівна
Бєсєдіна Галина Євгенівна
Бага Лілія Григорівна
Довгаль Сергій Володимирович
Порохняк Надія Валеріївна**

МАКРОЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Видання 2-ге, змінене і доповнене

За редакцією авторів

Комп'ютерний набір і верстка – Л.Г. Бага

Підпис. до друку 25.11.2020. Формат 60x84/16. Гарнітура Таймс. Друк офсет. Обсяг:
7,4 ум.-друк. арк; 9,7 обл.-вид. арк. Тираж 100. Замовлення №102

Виробник – редакційно-видавничий відділ Харківського національного аграрного
університету ім. В.В. Докучаєва. 62483, Харківська обл., Харківський р-н,
п/в «Докучаєвське-2», навчальне містечко ХНАУ, кімн. 302, тел. 99-72-70.

E-mail:office@knau.kharkov.ua

Виготовлювач – дільниця оперативного друку ХНАУ